
DIJETE I OBITELJ U SUVREMENOM DRUŠTVU

CHILD AND FAMILY IN CONTEMPORARY SOCIETY

Časopis za promicanje prava djeteta i zaštitu obitelji Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Journal for the promotion of children's rights and family protection of the Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

DIJETE I OBITELJ U SUVREMENOM DRUŠTVU

CHILD AND FAMILY IN CONTEMPORARY SOCIETY

Časopis za promicanje prava djeteta i zaštitu obitelji Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Journal for the promotion of children's rights and family protection of the Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

ISSN 3043-8535

Izdavač / Publisher	Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Stjepana Radića 13 31 000 Osijek Hrvatska Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek Stjepana Radića 13 31 000 Osijek Croatia
Adresa Uredništva / Editorial Board address	Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Stjepana Radića 13 31 000 Osijek Hrvatska / Croatia Telefon: +385 (0)31 224 500 Mrežne stranice: https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/dijeteiobitelj/index E-pošta: dijeteiobitelj@pravos.hr Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek Stjepana Radića 13 31 000 Osijek Croatia Phone: +385 (0)31 224 500 Web: https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/dijeteiobitelj/index E-mail: dijeteiobitelj@pravos.hr
Glavne urednice / Editors in Chief	Izv. prof. dr. sc. Nataša Lucić (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Prof. dr. sc. Branka Rešetar (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Prof. dr. sc. Silvija Ručević (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Nataša Lucić, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia) Branka Rešetar, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia) Silvija Ručević, Ph.D., Full Professor (Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)
Izvršni urednik / Executive Editor	Matko Guštin, mag. iur. (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Matko Guštin, Master of Laws (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)
Tehnički urednik / Technical Editor	Dražen Dujak, mag. informatol. (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Dražen Dujak, Master of Informatics (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)

Urednički odbor / Editorial Board	Prof. dr. sc. Josip Berdica (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), prof. dr. sc. Katarina Dodig Čurković (Medicinski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Dunja Duić (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Tomislav Franić (Medicinski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Barbara Herceg Pakšić (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), doc. dr. sc. Dubravka Papa (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Višnja Lachner (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Katarina Marošević (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), prof. dr. sc. Daniela Šincek (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska), izv. prof. dr. sc. Nikol Žiha (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska)
	Josip Berdica, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Katarina Dodig Čurković, Ph.D., Full Professor (Faculty of Medicine Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Dunja Duić, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Tomislav Franić, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Medicine Split, University of Split, Split, Croatia), Barbara Herceg Pakšić, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Dubravka Papa, Ph.D., Assistant Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Višnja Lachner, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Katarina Marošević, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Daniela Šincek, Ph.D., Full Professor (Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia), Nikol Žiha, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)
Međunarodni urednički odbor / International Editorial Board	Prof. dr. sc. Gordana Kovaček Stanić (Pravni fakultet Sveučilišta u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija), prof. dr. sc. Suzana Kraljić (Pravni fakultet Sveučilišta u Mariboru, Maribor, Slovenija), prof. dr. sc. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė (Pravni fakultet Sveučilišta Mykolas Romeris u Vilnius, Vilnius, Litva), izv. prof. dr. sc. Carmen Luca Sugawara (Fakultet socijalnog rada Sveučilišta u Indiani, Indianapolis, Sjedinjene Američke Države), prof. dr. sc. Silvia Marino (Sveučilište Insubria, Varese, Italija), izv. prof. dr. sc. Nina Mešl (Fakultet socijalnog rada Sveučilišta u Ljubljani), izv. prof. dr. sc. Ksenija Napan (Sveučilište Massey u Aoteroai, Aotearoa, Novi Zeland), dr. sc. Dejan Stevanović (Akademija Sahlgrenska Sveučilište u Gothenburgu, Gothenburg, Švedska), prof. dr. sc. Orsolya Szeibert (Pravni fakultet Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti, Budimpešta, Mađarska) Gordana Kovaček Stanić, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law Novi Sad, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia), Suzana Kraljić, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law Maribor, University of Maribor, Maribor, Slovenia), Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania), Carmen Luca Sugawara, Ph.D., Associate Professor (School of Social Work, Indiana University, Indianapolis, United States of America), Silvia Marino, Ph.D., Full Professor (University of Insubria, Varese, Italy), Nina Mešl, Ph.D., Associate Professor (Faculty of Social Work, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia), Ksenija Napan, Ph.D., Associate Professor (Massey University in Aotearoa, Aotearoa, New Zealand), Dejan Stevanović, Ph.D. (Sahlgrenska Academy University of Gothenburg, Gothenburg, Sweden), Orsolya Szeibert, Ph.D., Full Professor (Faculty of Law, Eötvös Loránd University in Budapest, Budapest, Hungary)
Lektor za članke i sažetke na hrvatskom jeziku / Croatian Language Editor	Prof. dr. sc. Marica Liović (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Marica Liović, Ph.D., Full Professor (Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)
Lektor za sažetke na engleskom jeziku / English Language Editor	Doc. dr. sc. Dubravka Papa (Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska) Dubravka Papa, Ph.D., Assistant Professor (Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek, Croatia)

Grafička obrada
/ Graphics
Processing

Krešendo, Osijek

Časopis izlazi dva puta na godinu: u lipnju i prosincu.

The journal is published twice a year: in June and December.

Fotografija s
naslovnice /
Cover photo

<https://pixabay.com/vectors/family-parents-mother-father-304918/>

Časopis Dijete i obitelj u suvremenom društvu licenciran je pod Creative Commons licencom Attribution-NonCommercial 4.0 International.

The journal Child and Family in Contemporary Society is licensed under the Creative Commons license Attribution-NonCommercial 4.0 International.

SADRŽAJ

Članci

Višnja Lachner; Nikol Žiha; Elena Brozović

ODJECI PROŠLOSTI: SKRB I INSTITUCIJE ZA STARIJE OSOBE U OSIJEKU KRAJEM 19. I
POČETKOM 20. STOLJEĆA 9

Katarina Marošević; Marijan Bainac; Rajko Odoabaša

PREHRAMBENA (NE)SIGURNOST I STOPA RIZIKA OD SIROMAŠTVA KOD KUĆANSTAVA
S UZDRŽAVANOM DJECOM U REPUBLICI HRVATSKOJ 33

Anita Barišić

MENTALNO ZDRAVLJE UDOMITELJICA ZA DJECU 67

Dunja Duić; Martina Drventić Barišin

ZAŠTITA DJECE MIGRANATA I AZILANATA U EU-U 91

Asea Gašparić

ODGOVORNOST I ZAŠTITA DJECE VOJNIKA U OKVIRU MEĐUNARODNOG
KAZNENOG PRAVA 119

TABLE OF CONTENTS

Articles

Višnja Lachner; Nikol Žiha; Elena Brozović	
ECHOES OF THE PAST: ELDERLY CARE AND INSTITUTIONS IN LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY OSIJEK	9
Katarina Marošević; Marijan Bainac; Rajko Odobaša	
FOOD (IN)SECURITY AND POVERTY RISK RATE IN HOUSEHOLDS WITH DEPENDENT CHILDREN IN THE REPUBLIC OF CROATIA	33
Anita Barišić	
MENTAL HEALTH OF FOSTER MOTHERS FOR CHILDREN	67
Dunja Duić; Martina Drventić Barišin	
PROTECTION OF CHILD MIGRANTS AND ASYLUM SEEKERS IN THE EU	91
Asea Gašparić	
LIABILITY AND PROTECTION OF CHILD SOLDIERS UNDER INTERNATIONAL CRIMINAL LAW	119

ČLANCI

ARTICLES

Višnja Lachner, Ph.D., Associate Professor

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: vlachner@pravos.hr

Nikol Žiha, Ph.D., Associate Professor

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: nziha@pravos.hr

Elena Brozović, Master of Social Work

Croatian Institute for Social Work, Field Office Slatina

E-mail: elenica.brozovic@gmail.com

Original scientific paper / Izvorni znanstveni članak

UDK 364.4-053.9(497.5 Osijek)"18/19"(091)

DOI: <https://doi.org/10.25234/dosd/30135>

ECHOES OF THE PAST: ELDERLY CARE AND INSTITUTIONS IN LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY OSIJEK*

Abstract

In the late nineteenth and early twentieth centuries, elderly care in Croatia predominantly relied on familial support, resulting in a lack of official data on their well-being. However, recognizing the gradual decrease of familial care during this period, the Town of Osijek instituted a formal social care system for the elderly. This study delves into the essential aspects of this system, focusing on the Town Poorhouse and its pivotal role in elderly care.

Drawing from primary sources in the State Archives of Osijek and limited relevant literature, the research aims to amplify the voices of elderly individuals from that historical era. It also sheds light on the involvement of Osijek's town government and established foundations in the financing of elderly care initiatives during the late nine-

* The paper is result of a scientific project at the Faculty of Law, J. J. Strossmayer University in Osijek (Development of private legal institutes in the Croatian legal tradition in the context of its integration into the European legal culture (IP- PRAVOS-17)).

This work is licensed under a CC BY-NC 4.0 license © author(s). / Ovaj je rad licenciran pod licencom CC BY-NC 4.0 © autor(i).

teenth century. The overarching objective is to widen the knowledge on unexplored historical facts and documents related to social welfare in Croatia by scrutinizing formal elderly care structures, as evidenced in previously untapped archival materials.

Keywords: *town poorhouse, local government, elderly social care, welfare foundations*

1. INTRODUCTION

The specific time frame from the late nineteenth to the first half of the twentieth century, covered in this research, reflects pivotal shifts in the trends of care for the elderly and vulnerable individuals as a direct consequence of societal changes. Once dominated by an agrarian society¹ that provided older individuals with a certain status and adequate care within extended family communities (Tomečak *et al.*, 2014, 38–39), the emergence of capitalism, industrialization, the breakdown of family cooperatives, and family fragmentation compelled a redirection towards institutional care. The establishment and organization of such institutional care for the elderly in Osijek are the focal points of this study.

Defining elderly age during this period proves challenging due to variable life conditions. In 1890, 6.9% of the Croatian and Slavonian population was over 60, with old age often determined by utilitarian concepts emphasizing societal usefulness and work ability. In rural Croatia, life's value was measured by traits like 'healthy,' 'strong' and 'good worker' with little emphasis on wealth or poverty as a dominant criterion. Aging and death were viewed as natural aspects of life (Belicza and Vondraček-Mesar, 1997, 288).

Osijek's institutional care for the elderly is intricately linked to the establishment of the first hospitals, serving as both health facilities and social institutions for the elderly, destitute, and ailing. Following the introductory part, the research shifts focus to the development of healthcare in the Slavonian Province, specifically examining the founding of the Town Poorhouse and the care it provided. Financial challenges within the system are explored, with particular attention to funding from the Town and private foundations.

Drawing on original materials from the State Archives in Osijek, notably the Town Council of Osijek fonds and Case Files series, alongside limited literature published by archival research pioneers in the field, such as Živaković-Kerže and Sršan, this research solely relies on formal documentation. The objective is to amplify the voices of elderly individuals from the late nineteenth and early twentieth centuries and trace the professionalization of elderly care in Osijek through available documents.

¹ According to the 1900 census, 81.8% of the population worked in agriculture (Puljiz *et al.*, 2008, 5).

2. LEGISLATIVE FRAMEWORK AND ORGANIZATION OF SOCIAL WELFARE IN THE TOWN OF OSIJEK

In the Kingdom of Croatia-Slavonia, pauperism, an independent administrative branch, was intricately linked to guardianship, falling within the autonomous affairs. Poor relief, governed by homeland law, was under the jurisdiction of municipalities. Poverty, indicating a lack of financial resources (and the means to acquire them independently), was deemed perilous to the state's legal status, prompting state intervention, as Žigrović-Pretočki (1911, 268) explains.

State government both addressed poverty through poor relief and aimed to eliminate its adverse societal consequences. Depending on whether neediness resulted from an individual's behavior such as extravagance or indolence (subjective circumstances) or from causes beyond the individual's control (objective circumstances), poverty was categorized as either blameworthy or unblameworthy. True paupers were those physically incapacitated, excluding those capable but lacking opportunity or willingness to work (Lachner, 2017, 246).

Since the mid-18th century, Osijek shouldered the responsibility of providing material assistance (outdoor relief) to the poor and infirm from the town treasury. By the late nineteenth century, this assistance evolved into a permanent town budget line, ensuring continual financial support. Since the care for the infirm fell under the jurisdiction of local self-government, specifically individual municipalities as outlined in their regulations (Žigrović-Pretočki, 1911, 270),² the statutes endorsed by town councils and sanctioned by the government likewise detailed special institutions and the means of poverty relief foundations, subsidy distribution, and overall management.

During the session of 28 November 1902, the Town Council of Osijek approved a proposal by town representative Hugo Spitzer to establish a statute regulating poor relief in Osijek and allocating necessary funds. Spitzer, justifying the proposal, highlighted the diminishing annual poor relief funds against the anticipated increase in needs. A

² In terms of poverty and poor relief in the Kingdom of Croatia and Slavonia, a relevant legal provision is Art. 72 of the Townships Organization Act of 21 June 1895. This Article empowered town representation to oversee the relief of the poor. In addition to this law, relevant provisions are found in the Homeland Relations Act of 30 April 1880, especially the Internal Affairs Department Decree of 11 December 1874, regarding poor relief institutions in the competent municipality, public poorhouses, and health institutions (Collection of Laws and Orders valid for the Kingdom of Croatia and Slavonia (SZ), year 1875, no. 1), and the Decree of 4 May 1881 (SZ, year 1881, no. 41). The establishment of municipal poor relief foundations, funded by fines and under the supervision of poor relief guardians, was regulated by the Royal Provincial Government's Decree No. 23058 of 9 February 1877 (Internal Affairs Department Decree No. 11790 of 21 March 1882). Contributions (charitable donations) were also collected for public and other general purposes based on the Internal Affairs Department Decree No. 15241 of 8 March 1898.

review of the 1903 Town of Osijek budget unveiled a deficit, with revenue from regular funds inadequate to address the pressing demands for poor relief. The existing revenue structure was projected to further decline, partly attributed to the unpredictability of individual spontaneous contributions. Notably, a significant portion of budget revenue from fines had been redirected from local poverty relief foundations to the correctional facility development fund. Anticipations also included a decrease in other budget revenue sources, such as entertainment permits, traditionally covering poor relief expenses (The State Archives of Osijek, City Administration of Osijek-6, Town Statutes, box no. 5909) (hereinafter: HR-DAOS, GPO).

In accordance with the Poor Relief Statute of the Free Royal Town of Osijek, the township committed to supporting destitute native township residents or town residents upon request or proposal, as outlined in Art. 9 and 11 of the Townships Organization Act of 21 June 1895. Likewise, natives of other homeland townships or municipalities, residing continuously in Osijek for at least ten years from the onset of poverty and paying public dues, could receive relief from town funds through the Town Council. In urgent cases, the town was obligated to support all destitute homeland natives,³ with a right of reimbursement against the respective homeland municipality, applying the principle of reciprocity for the relief of the poor from foreign countries (Žigrović-Pretočki, 1911, 273).

The township's responsibility for poor relief activated when beneficiaries received no support from poverty relief charities and institutions, and there were no third parties obligated to poor relief under existing regulations or contracts. In cases of guardian failure to fulfill support obligations, the township would take over, reserving the right of reimbursement against the guardian. Decisions on this matter rested with the Town Council, holding the authority to determine the existence of such entities and the order in which they were legally called upon for support. Appeals against these decisions could be made to the Royal Land Government.

To maintain records of the poor supported by town funds, a central register of the poor was established and managed by the Town Council. Relief from town funds was determined by the township-designated poor relief bodies, with the township's duty being subsidiary. According to the Townships Organization Act of 21 June 1895 and the Statute, the municipality provided three types of poor relief: indoor, outdoor, or in-kind relief.

Indoor relief encompassed essential provisions, free medical care, and a dignified burial. This type of relief was designated for those unable to work, individuals above 30,

³ In the context of this Statute, the term 'poor' refers to someone incapable of self-sustainment and care for dependents, as required by law, through their own means (Art. 4); see: Poor Relief Statute of the Free Royal Town of Osijek (HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

patients unfit for hospital or sanatorium care or discharged due to incurable diseases, as well as the mentally ill, deaf-mute, and blind. Depending on available space, adults, especially those incapacitated by physical weakness, incurable illnesses, or disability, were to be housed in the Town Poorhouse or a designated institution, funded by the township. If unfeasible, the township would cover the costs of placing them under the care of approved individuals, subject to daily and unconditional inspections by poor relief authorities. These guardians were obliged to furnish appropriate housing, clean bedding, suitable clothing and footwear, and nutritious meals, all of which were integral to the contractual agreement with the guardian. The Town Council delineated regulations for the poorhouse, and residents' compliance was overseen by a committee appointed by the Town Council (Art. 1–25, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

Outdoor relief, be it temporary or permanent, aimed to supplement the inadequate means of support for those in need. Elderly individuals were entitled to this aid if temporarily unfit for work or experiencing a significant reduction in work capacity, rendering them unable to sustain themselves fully (Art. 25–29, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

In-kind relief was granted to individuals in need, lacking essential provisions like food, clothing, footwear, and housing. This type of aid was typically provided in kind, and exceptionally in cash. The township was obligated to support both foreign and native poor, ensuring both groups had access to free medical care and medication (Art. 33–42, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

Poor laws influenced legal and administrative processes by providing the poor with exemption from revenue stamp fees through a destitution certificate.⁴ According to the 1882 Internal Affairs Department Decree (No. 29.041, dated 27 July 1882), an individual qualified for fee exemption if their income from property, capital, or earnings fell below the average daily wage in their place of residence. Town and municipal authorities issued these certificates, requiring certification by the relevant guardian, such as a pastor, parish priest, or rabbi (Žigrović-Pretočki, 1911, 273).

3. MUNICIPAL POOR RELIEF ADMINISTRATION AND COMMITTEES

In the execution of poor relief, the municipal poor relief administration, comprising the town government and poor relief committees, acted on behalf of the Town Council. The Town Council retained significant rights in the realm of indoor poor relief, encom-

⁴ Art. XLV.-1887 of the Hungarian-Croatian Parliament Act regarding revenue stamp fees and duties, SZ, no. 31, 1887.

passing support in institutions funded by municipal authorities or foundations entrusted to town government.⁵ These rights included supervision over the Town Poorhouse, oversight of the poor relief foundation and charitable foundations of the town government, decision-making on admitting town residents to the poorhouse, and approval of indoor or outdoor relief as specified in the Statute. The Town Council also held authority over proposals for fundamental transformations in poor relief regulations, the selection of committee members, and scrutiny of poor relief budgets and invoices (Art. 43–44 HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

The town government, functioning as the executive body of the Town Council, managed the municipal poor relief foundation, other charitable foundations, and poor relief revenues entrusted to the township government. Operating in dual roles, it maintained the register of the poor, negotiated contracts with support beneficiaries, conducted necessary inquiries, and supported voluntary charitable organizations. Town accounting and the treasury handled all poor relief-related financial transactions, examined committee accounts, and made disbursements. The mayor managed discretionary in-kind relief fund (Art. 45 HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

In addition to the town government, the municipal poor relief administration comprised poor relief committees responsible for ensuring lawful support for entitled individuals. Six committees, representing different town areas, were appointed by the Town Council for six-year terms. Poor relief councilors, serving honorary and unpaid roles, managed these committees, with half retiring every three years. Any male resident over 24 years within a committee's jurisdiction could be elected, forming an independent relief organ. Poor relief councilors within each committee elected a chairman, deputy chairman, secretary, and treasurer.

Councilors assessed situations and acted based on their observations and convictions when approached by a destitute or when they learned or were informed of someone in need, seeking guidance from the town government if unsure of aid necessity. They could reject applications, propose them for committee resolution, or provide emergency aid, up to 10 kruna or, with the committee chairman's co-signature, up to 20 kruna. Aid to an ineligible elderly person required immediate reporting to seek reimbursement from the native municipality (Art. 48–59 HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

Poor relief councilors oversaw the support of the elderly, addressing minor deficiencies through guidance. In cases of significant threats to the elderly's well-being, prompt

⁵ In addition to establishing foundations in the township, the Circular of the Imperial-Royal Croatian-Slavonian Regency, of 18 May 1858, regulating poverty in Croatia and Slavonia, stipulated the creation of foundations in each parish named "poor relief foundations" under the management of the poor relief institution with the parish priest at the helm, and a few poor relief guardians appointed by the district office.

reporting to the committee chairman and his consultation with the government's rapporteur were mandatory. Urgent actions could be taken by councilors with retroactive approval from the respective town government's poor relief committee. The committee chairman supervised councilor activities, instructed new members, visited the elderly, and represented the committee to the township. They co-signed financial transactions and monitored disbursements in the central poor relief council (Art. 66 HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

Monthly committee sessions, with the committee chairman authorized to convene special sessions, covered reports on operations, decisions on proposals, retroactive approvals, adjustments to permanent and temporary outdoor relief, indoor relief (outside the Poorhouse), and establishing the caregiver's indoor relief fee. Elections for chairman, deputy, treasurer, and secretary were conducted. Sessions also discussed poor relief improvement for the committee's area (Art. 67-71, Poor Relief Statute of the Free Royal Town of Osijek, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

The poor relief council members, led by the mayor, comprised the town government's poor relief rapporteur, the poor relief commission's legal rapporteur, the town physician, four town representatives elected by the Town Council, the chairmen of the poor relief committees, one chaplain from each religious association in Osijek, and one member from each charitable society and institution in Osijek. The central poor relief council aimed to promote charity, deliberate on improving poor relief regulations, provide opinions on proper support of the poor, and strive for harmonization of poor relief through the participation of all entities (Art. 72-74, Poor Relief Statute of the Free Royal Town of Osijek, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

4. CARE FOR THE POOR WITHIN THE FRAMEWORK OF HEALTHCARE DEVELOPMENT

The 1739 plague, a pivotal moment in Slavonia's history, triggered a transformative shift in healthcare strategies. Skenderović (2003, 162, 164) highlights the severe impact of the epidemic on the suburbs of Osijek, Požega, and Požega Valley villages, leading to the establishment of sanitary cordons as a primary protective measure. Health checks at borders and information gathering about neighboring regions became essential measures (Skenderović, 2005, 128). Atalić (2007, 4) notes the comprehensive protection strategy, encompassing preventive measures against disease spread both regionally and to the West. Sanitary commissions initiated in Osijek during the early 18th century, played a crucial role in epidemic prevention, focusing on the Slavonian military border area and civilian Slavonia, addressing human and livestock epidemics (Dugački and Regan, 2019, 46; Skenderović, 2005, 128).

The interconnected network of sanitary commissions facilitated rapid communication and timely preventive actions during epidemic outbreaks. In response to neighboring epidemics, authorities tightened control with border guards and quarantine measures. Despite these efforts, the plague managed to infiltrate Slavonia, demonstrating the challenges of containment due to covert entries from infected regions (Skenderović, 2003, 161).

Upon ascending the throne in 1740, Maria Theresa directed considerable efforts towards establishing an administrative apparatus for healthcare reforms across the Monarchy. Public health protection, a nascent concept at the time, required significant development, as there was no pre-existing state healthcare system in the Monarchy before her reign (Skenderović, 2005, 129). In Slavonia during the first half of the 18th century, healthcare was mainly overseen by priests, makeshift surgeons, and barbers, with Franciscan and Jesuit doctors, particularly in Osijek, Virovitica, and Požega, playing a significant role, operating pharmacies within their monasteries (Skenderović, 2005, 116, 118).

The limited progress in medical science during this period was a major contributor to high mortality rates. Doctors often struggled against various diseases, and the lack of accurate disease descriptions in historical records poses challenges for identification. Commonly cited causes of death, usually described by rectors, included fever, diphtheria, and smallpox (Skenderović, 2005, 122, 123).

Slavonia, characterized by its extensive marshes and proximity to plague-prone Ottoman regions like Bosnia and Serbia, earned a reputation as an exceptionally unhealthy area within the Habsburg Monarchy. It was also deemed underdeveloped, lacking healthcare facilities, and facing a substantial shortage of medical personnel. Friedrich Wilhelm von Taube's 1777 account in "O Slavoniji i Srijemu" (*On Slavonia and Sirmium*), as cited by Sršan (2012, 136), vividly portrays this grim reality:

Poorly organized police in all of Illyria is particularly felt by those traveling through these wild lands. Slavonia is a kingdom without shelters for the poor and hospitals, lacking nursing homes and lazarettos, without correctional facilities and asylums, without inns, orphanages, midwives, and fire extinguishing institutions. In short, it lacks everything that even a moderately organized police force would promptly establish as necessary and essential.

Amidst these challenges, a significant population increase was not anticipated, heightening the importance of healthcare reform in Slavonia beyond that of any other region in the Monarchy.

4.1. MILITARY AND CIVILIAN HOSPITALS

During Franz Joseph I's early reign in Osijek, the town boasted two functioning hospitals and pharmacies: a military hospital (*castrensis*) located in the baroque fortress Tvrđa and a civilian hospital (*civilis*) situated in New Town (Mažuran, 1965, 50). The military hospital, likely established immediately after the town's liberation from the Ottomans in 1686, was definitively mentioned in 1726 (Nujić, 2014, 100). A successor to the original hospital, featuring two wings (south and west), served the community until the early 1990s. Presently, the historic building on Franjo Kuhač Street houses the Faculty of Food Technology (Firinger and Utvić, 1970, 5).

The civilian hospital, established in response to a plague epidemic in 1741, found its beginnings in a building purchased by the Inner Town (Tvrđa) Magistrate, as confirmed by a 1749 document. Initially functioning as a poorhouse, it commenced operations as a medical facility, attending to the town's destitute residents (Firinger and Utvić, 1970, 10). Positioned in the former house of Wolfgang Signer Aigner, known today as 2 Martin Divalt Street, this location in New Town doubled as a quarantine station during the epidemic (Atalić, 2012, 696). However, due to its unfavorable proximity to Gradski vrt (Town Garden) with a ballroom on one side and the town shooting range on the other, the baroque single-story structure faced challenges. Noise disruptions from both sides led to considerations about its appropriateness as a hospital (Firinger and Utvić, 1970, 53). Under the administration of the Town Council, the hospital staff of five, appointed jointly by the Tvrđa Municipality Council and the Town Council, received a salary of 100 forint each.

In the 18th century, the purpose of hospitals in Europe was often multifaceted, leading to uncertainty about their specific function – whether as homes for the elderly, disability homes, shelters for the infirm, poorhouses, or hospitals (Firinger and Utvić, 1970, 8). The Osijek hospital, in line with this trend, functioned as a *Spitall* (for the destitute), *Nosocomium* (for the sick), *Gerontocomium* (for the elderly), and *Xenodochium* (for foreign nationals) (interestingly, it was common for healthier patients to care for the more ill and even perform household chores). It uniquely operated as both a charitable and profitable institution, evident in its diverse revenue sources. Principal income sources included leasing various assets, like the inn, property, garden, and fields, which were repurposed as capital for interest-bearing loans. In one such example, in 1762 the hospital was leased to innkeeper Maximillian Thiell for 116 forint per year (Firinger and Utvić, 1970, 10–12). Additionally, income was generated through bequests, civil rights fees, civil penalties, and leasing the hospital tavern (Skenderović, 2005, 138).

Despite its designation as a hospital, records suggest it operated more as a home for the elderly and a poorhouse, with the Town Council of Osijek determining residents' financial capacity to pay a monthly fee of three forint (Firinger, 1970, 6). Key financial contributions came from notable local nobility – the Pejačević Counts of Retfala and

the Prandau Barons of Valpovo (Firingier and Utvić, 1970, 16, 17). The hospital, as recorded in the Slavonian Counties' Report of 1773, had modest bed capacity, with two beds for men and three for women (Skenderović, 2005, 139) – a predicament shared with the Požega hospital. The limited bed count is emphasized by Maksić (2017, 15), who suggests that, given the population of over 200,000 in the Slavonian Provincial, the hospital's 11 beds is noteworthy.

This hospital's dual role as a welfare and health institution, accommodating destitute and abandoned town residents, mirrors the broader context where many institutions in Croatia and Hungary integrated hospitals and poorhouses due to constrained working conditions and underdeveloped healthcare services (Atalić *et al.*, 2021, 294).

The hospital faced challenges meeting the rising population demands in Osijek and its surroundings. Although expansion plans were conceived, they remained unrealized until 1 September 1865. On this date, a building in the Tvrđa Franciscans' garden was leased and adapted, enabling the hospital to accommodate 50 patients (Atalić *et al.*, 2021, 295). The Civilian Hospital, known as *Varoški špitalj* in New Town, ceased operations in 1874 when a new hospital was established in Lower Town: the General Public Hospital of the Huttler-Kohlhofer-Monsperger Foundation (Živaković-Kerže and Pavić, 2020, 262).

4.2. THE IMPORTANCE OF THE HUTTLER-KOHLHOFFER-MONSPERGER FOUNDATION IN FUNDING HEALTH PROTECTION

In the historical context, healthcare financing presented a significant challenge, with hospitals traditionally relying on pious foundations, often established through town residents' bequests (Skenderović, 2005, 138).

Christian Monsperger, an Osijek Jesuit, initiated the idea in 1782. Innkeeper Johann Kohlhofer and the owner of the leather factory Josef Huttler, inspired by Monsperger, donated their life savings to establish an orphanage (Sršan, 1997, 9). The Osijek Town Council formalized the Huttler-Kohlhofer-Monsperger Foundation in 1806, valued at 54,537 forint (Sršan, 1997, 9). That Osijek became a free royal town three years later allowed the Hungarian Royal Chamber to move the entire foundation to Buda. Over time, the foundation grew sevenfold with regular interest, prompting its relocation to Vienna (Atalić *et al.*, 2021, 296). Relentless efforts by Josip Juraj Strossmayer, Bishop of Bosnia and Sirmium, spanning 1857 to 1867, led to its repatriation, enabling the orphanage's establishment in 1870 (Sršan, 1997, 9).

As the foundation's capital flourished with interest and remained ample after establishing the orphanage, the imperative arose to determine the most optimal use of funds.

The pressing need for a suitable hospital to serve the civilian population of Osijek, its surroundings, and the broader Slavonia region emerged as the foundation's optimal allocation. Consequently, the Imperial Court Chamber approved 120,000 forint for the construction of the Huttler-Kohlhoffer-Monsperger Foundation Hospital (Vranješ and Glavina, 2009, 27).

5. ESTABLISHMENT OF THE TOWN POORHOUSE

On 21 November 1874, the Osijek Town Council closed the Civilian Hospital, converting the existing 1,437.30 m² brick building (with a tiled roof and wood ceiling) to “prevent homelessness of infirm elderly individuals” (HR-DAOS-6, GPO, From the Chronicle, box no. 6233). The equipment and instruments were to be transferred to the Huttler-Kohlhoffer-Monsperger Foundation Hospital (Živaković-Kerže and Pavić, 2020, 262). This single-story retreat for the elderly, unable to take care of themselves, featured sewage facilities and a chapel with a tower. The hospital complex, west of the residential buildings, included a 24.51 m² mortuary, south of which stood an open kitchen and a pigsty with two enclosures. Surrounding the poorhouse yard were three wells, enclosed by a 152-meter wooden fence (two meters in height) and a 69-meter brick fence (HR-DAOS-6, Osijek Town Council Archive, Construction Office, box no. 6233).

5.1. CONTRACT WITH THE COMPANY OF THE DAUGHTERS OF CHARITY

After initial management by a private contractor, the Town Poorhouse transitioned to the care of the Company of the Daughters of Charity of Saint Vincent de Paul in Zagreb upon the contractor's death. A contract, established on September 1, 1890, bound the Daughters to “support and care for the poor and infirm in the Town Poorhouse and the Mijo Cseh Support Institution in Osijek's New Town for six years,” extendable for another six years after each term. In 1899, resident Mijo Cseh's testament created a foundation, amalgamating Mijo Cseh Support Institution with the Town Poorhouse. The nuns, as outlined in the Contract, pledged inclusive support, detailing provisions such as the ‘decent bunk’ for each resident (HR-DAOS-6, GPO, Transcript of the Contract, box no. 6233). Township obligations, under this Contract, involved continuous maintenance of the poorhouse and the Mijo Cseh Institution, covering medical treatment and funeral costs, as well as chimney cleaning, cesspit maintenance, well repairs, and building, garden, and courtyard upkeep. Additionally, the municipality committed to providing and cutting 50 cubic feet of firewood annually for heating and cooking.

In 1931, addressing the surge in the poor and infirm, the nun count increased from eight to nine. As per the 1931 Assembly Minutes Excerpt, each nun received 750 dinar monthly for sustenance, while 9 dinar per day were allocated for supporting the poor-house residents (amount subject to variations based on circumstances and market prices). The Assembly also sanctioned the township covering salaries for up to three maids in the poorhouse, not exceeding 300 dinar each. Prioress Philomena Massy served as the first director (HR-DAOS-6, GPO, Contract, box no. 6233). The Contract meticulously detailed food quantity and quality for residents, with wartime modifications considered (HR-DAOS-6, GPO, Contract, box no. 6233).

Between 1890 and 1896, the Town Poorhouse admitted 80 individuals (HR-DAOS-6, GPO, Chronicle, box no. 6233). An Excerpt from the 1929 Town Council Assembly Minutes discussed poorhouse capacity and expansion plans. Approval was granted to utilize the ground floor of residential building No. 1 on Upper Street in New Town and a separate building in its backyard leased from Ivan Schwaner. The monthly rent paid to the landlord was 1000 dinar, providing accommodation for residents beyond the poorhouse's capacity. After two years, residents were relocated to Vlado Ivakić's house for almost four years until the poorhouse expansion (HR-DAOS-6, GPO, Opening of the Osijek Branch, Case Files, box no. 6233). In 1936, an additional floor was added to the existing poorhouse building (HR-DAOS-6, GPO, Chronicle, box no. 6233).

The number of individuals under care steadily rose, reaching 90 by the close of 1941 (HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, box no. 6402). However, in 1952, the work of the Daughters of Charity of St. Vincent de Paul faced prohibition, and Živaković-Kerže and Pavić (2020, 273) note that, amid the advent of communism, their educational and healthcare institutions were seized, compelling them into labor on farms. Transitioning in 1964, the erstwhile poorhouse evolved into a Home for the Elderly and Infirm, now under the Osijek Municipality Assembly – Social Welfare Center's purview.

5.2. TOWN POORHOUSE ADMISSION CRITERIA

Admission of the poor and the infirm to the poorhouse required the Town Government's approval, as outlined in the Contract (HR-DAOS-6, Town Administration Osijek Fonds, Contract, box no. 6233). Records detailing requirements for admission to the poorhouse indicate that most of the elderly, often childless or with financially struggling children, sought refuge (HR-DAOS-6, GPO, Minutes, box no. 6233). The Poor Relief Statute obligated the municipality to support those lacking familial assistance, with the right to reimbursement (*zavrata*) against financially capable children (Lachner, 2015, 174).

In 1917, prospective poorhouse residents submitted applications to the town administration, detailing personal information like name, age, address, occupation, marital status, number of children, and the reason for seeking admission. Despite unclear admission criteria, Lachner (2015, 172) underscores the need to differentiate between those physically incapable of working and those perceived as unwilling. Only those physically incapacitated to work could claim poor relief; preventive or repressive measures were to be taken against those capable of work.

Numerous archival records shed light on the particulars sought from the poorhouse placement applicants. One such record details the reason for admission as given by Leopold Reider, a childless septuagenarian widower and former innkeeper from 26 Sveti Rok Street: "Due to my age, lack of assets, and inability to provide for my basic needs independently, with no one legally obligated to support me, I request placement in the Town Poorhouse." (HR-DAOS-6, GPO, Record, box no. 6233).

Subsequent to such requests, a detailed report, encompassing information crucial for the Town Government's decision, was compiled. This included the applicant's birth details, religious affiliation, marital status, asset information, employability, data on supportive family members, and their relief recipient status. The applicant's propensity to beg received particular attention, with Gelo (2016, 65) highlighting the charitable nature of Osijek residents, while Pejić (2015, 165) underscores the frequent penalties imposed for begging or idleness around the turn of the century in Osijek.

The 1927 Town Poorhouse Rules reflect this strict stance on begging, warning that residents caught begging or pestering Osijek residents during their leave would face extended denial of leave, potentially indefinite if repeated.

The record, including the doctor's assessment, indicated that incapacity for work due to old age and lack of support were key criteria for poorhouse admission. Individuals often accompanied their record and report with letters to the "Glorious Town Administration", detailing their hardships and reasons for no longer being self-sufficient. Many emphasized their longstanding settlement in Osijek, asserting themselves as indigenous residents, aligning with bequests exclusive to Osijek town residents (HR-DAOS-6, GPO, Horning Josip and Jelisava for the Poorhouse Residents, box no. 6403).

Addressing Osijek non-native Osijek residents, the Statute allowed support if residents, at least ten years since being impoverished, had settled in Osijek and fulfilled public duties (Lachner, 2015, 174). The municipality had an obligation to support destitute homeland natives, with a right of reimbursement from their native municipality. Additionally, the Huttler-Kohlhoffer-Monsperger Foundation Hospital and third parties also submitted requests for poorhouse admission (HR-DAOS-6, GPO, Management of Huttler-Kohlhoffer-Monsperger, box no. 6233).

5.3. TOWN POORHOUSE RULES

The 1902-penned and 1927-adopted poorhouse regulations (HR-DAOS-6, GPO, Poorhouse Rules, box no. 6235) prescribe in Art. 1 the acceptance of poor and elderly Osijek residents, mandating a formal admission notice to the management for inclusion in the register of the poor. Art. 2 to 16 detail the support provided to residents, including clothing, meals, accommodation, rest schedules, and resident involvement in daily tasks. Residents, besides the infirm, were tasked with room ventilation, bed tidying, personal cleanliness, and, as physically able, performing assigned minor duties.

Food specifics were outlined in the Town Council-Daughters of Mercy Contract. Complaints on food quality triggered intervention by the town physician and institution doctor. In 1931, residents' grievances about bland soup led to a Town Council investigation. Town Secretary Matija Bešlić, after inspection, directed the Town Poorhouse management to comply with clause 10, which mandated residents receive 0.3 liters of nutritious soup or hot boiled milk for dinner (HR-DAOS-10, Town Council of Osijek, Case Files, box no. 6235). The rules strictly prohibited food waste, gifting or selling, allowing outside food only with valid reasons, and denying meals to tardy residents.

Poorhouse residents received weekly supplies of clean shirts, underwear, socks, and a handkerchief, along with clean bedding every two weeks. Damaging Institution-owned clothing and bedding intentionally was prohibited. Unauthorized leave from the poorhouse was not allowed, except for regular leaves on Thursdays, Sundays, and holidays. Residents on leave had to return by lunchtime, except on Sundays and holidays, when they could stay until 6 p.m.

During authorized leaves, poorhouse residents were prohibited from getting intoxicated, begging, or engaging in indecent behavior. Violations resulted in temporary loss of leave privileges, with repeated offenses leading to a complete prohibition. Disruptive behavior, such as cursing, fighting, or non-compliance with rules, led to punishment by the town physician and the poorhouse superintendent, involving a reprimand and house arrest. Quarrels among residents were managed by the institution's management, while complaints and pleas were addressed by the town supervisor during scheduled visits (HR-DAOS-6, Town Council of Osijek, Poorhouse Rules, box no. 6235).

5.4. EXPANSION OF THE TOWN POORHOUSE

As the Institution expanded and resident numbers grew, the necessity for additional nuns and an extra floor became apparent. Town representatives Jakob Rennich, civil engineer Ljudevit Freundlich, town secretary Matija Bešlić, technical supervisor

Dragoljub Mudrovčić, and construction officer Antun Vuksan convened to assess the options (HR-DAOS-6, GPO, From the Chronicle, box no. 6233). Their evaluation favored adding a floor to the existing poorhouse building, primarily for economic reasons, and this proposal, covered by the Franjo Gottschalk Foundation, received approval, with the remaining cost incorporated into the town budget (HR-DAOS-6, GPO, Remarks on the Basis and the Bill of Quantities, box no. 6233).

Concurrently, the consideration of introducing central heating was underway. Funds for this endeavor, expected to accrue through firewood savings over several years, were to be included in the town budget or secured through a loan from the Town Savings Bank. Despite the higher upfront cost, hot water heating offered long-term advantages, maintaining warmth even after boilers were off and necessitating fewer repairs due to the water-filled system, as opposed to steam heating (HR-DAOS-6, GPO, From the Chronicle, box no. 6233). Beyond economic considerations, the decision leaned toward hot water heating for its comfort and health benefits, contrasting with the dryness and potential health issues associated with steam heating, especially concerning elderly residents. Plans included a courtyard boiler room with a chimney (HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 6235), and strategically placed radiators in rooms for efficiency and minimal disruption to residents (HR-DAOS-6, GPO, From the Chronicle, box no. 6233).

In October 1930, minutes proposing the expansion of the Town Poorhouse were submitted to the construction office, outlining plans to convert the chapel into living quarters and reconfigure rooms used by nuns (to be transformed into a chapel with a street entrance for use by other Osijek residents). The suggested expansion included 5 x 4 m rooms (HR-DAOS-6, GPO, Expansion Minutes, box no. 6235). Authorization for the expansion was granted in November. However, structural issues led to a new ceiling requirement, and plans for central hot water heating, with a boiler room, were priced at 197,255 dinar. During the December 8th Town Council session, 342,000 dinar for the first-floor expansion and 197,255 dinar for heating were allocated in the 1931 town budget. The expansion would offer five large and four small rooms on the first floor, with a corridor and a separate entrance to the attic. Three large and one small room were designated for the nuns, while the remaining rooms were for the residents. (HR-DAOS-6, GPO, Construction Bill of Quantities, box no. 6235).

Despite budget approval, economic challenges of the early 1930s delayed the completion until 1936. By then, the upgraded Poorhouse, with nine rooms on the first floor, was at full capacity, caring for 85 residents. The improved facilities demonstrated the positive impact of foundations on the well-being of Osijek's elderly residents. In the next chapter, we delve into specific foundations pivotal in securing financial resources for elderly care.

6. POOR RELIEF FINANCING

Poor relief costs were sustained through diverse channels, including the interest from town-run foundations, township administration, and charitable endowments. Additional revenue streams included fines determined by the Town Council, fees for dance and late-hour permits (for taverns and cafés), voluntary contributions, donations, and bequests.⁶ In cases where the expenses surpassed the aforementioned sources, the poverty tax covered the outstanding costs (Art. 72–87, Poor Relief Statute of the Free Royal Town of Osijek, HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909).

The primary financial pillars supporting the poor were the Town of Osijek Foundation and the Town's Poor Relief Fund.⁷ In tandem with the poor relief treasury, private foundations, operating by preserving the initial capital and utilizing interest and income for relief, were also crucial. The Town Council, facilitated by poor relief committees, oversaw the distribution of these funds. Croatia boasted 220 registered foundations at the start of the twentieth century, each independently managed and contributing funds for diverse causes (Sršan, 2005). The forthcoming sections will delve into the roles of select foundations in Osijek during the nineteenth and twentieth centuries, specifically those dedicated to the well-being of the elderly and infirm.

The Hutler-Kohlhofer-Monsperger Foundation, a prominent and financially robust entity, as examined in previous sections on healthcare, notably contributed to the establishment of an orphanage and a modern hospital in Lower Town. Originally designed as a poorhouse, its transformative impact has been underscored (Sršan, 1997, 291–293). Another noteworthy financial powerhouse is the Adele Desathy (née Horning) Foundation, which, in 1885, bestowed 80,000 forint for the 'poor of the town of Osijek and for the Town Poorhouse' (Sršan, 2006, 472, 485–486). Of this, 17,520 forint were earmarked as the capital under 'The Foundation of the Poorhouse of the Town of Osijek in New Town of Josip and Jelisava Horning' (HR-DAOS-6, GPO, Horning Josip and Jelisava for the Poorhouse Residents, box no. 6403). Reserved exclusively for 'Osijek's poor and infirm native residents,' the foundation's income, channeled through the Town

⁶ The collection of charitable donations for public and general benefit was regulated by the Decree of the Internal Affairs Department Decree of the Land Government No. 15241 of 8 March 1898. Collection required prior permission, granted by the town government for the capital, Zagreb, and the town governments of Osijek, Varaždin, and Zemun (Art. 102 Townships Organization Act of 21 June 1895).

⁷ For example, based on data on the activity of the Town Poor Relief Foundation from 1940, 332,290 kuna were spent on poorhouse upkeep, 15,000 kuna on building upkeep, and 10,000 kuna on medication. An amount of 2,000 kuna was allocated for burials, and 37,500 kuna for heating. The budget for that year was 761,790 kuna (HR-DAOS-6, GPO, Case files, Town Poor Relief Foundation, box no. 6402). In 1941, the Foundation allocated 453,500 kuna for poorhouse upkeep, 15,000 kuna for medication, and 50,000 kuna for heating. The total budget for the same year was 961,500 kuna.

Council, effectively covered all costs related to the poorhouse residents, contributing to the Town's Poor Relief Fund. In the 'Disclosure of Assets of the Josip and Jelisava Horning Foundation for the Poor (1890),' a fascinating detail emerges: the annual support of one poorhouse resident amounted to 365 kuna.

In March 1899, Osijek resident Mijo Cseh bequeathed a substantial endowment of 92,800 forint to the Town of Osijek, leading to the establishment of the Support Institution (Živaković-Kerže and Penava Brekalo, 2021, 79). The existing Town Poorhouse faced overcrowding issues and insufficient facilities, as detailed in Town Council records from 1900 (namely, lack of distinct dining space, noise concerns with proximity of mentally ill patients' area to rooms for elderly males, inadequate staff space, and an excessively small mortuary) (HR-DAOS-6, GPO, Town Council Minutes, box no. 6235; HR-DAOS-6, GPO, Town Council File, box no. 6235). The financially robust Mijo Cseh Foundation proposed an expansion in August 1899, aiming to accommodate 60 people with additional rooms and amenities (ten double rooms, three triple rooms for patients, an inspection room, two bathing rooms, a clothing storage chamber for the poor, and rooms for nuns, a shared dining room, adjacent to the guard's room, and a mortuary, planned to extend into the existing winter garden). However, despite Chief Engineer Konstantin Čuturković's efforts and detailed plans, the Town Council only approved 20,000 kuna from the foundation in July of the following year (HR-DAOS-6, GPO, Correspondence to Town Engineer Konstantin Čuturković, box no. 6235). The bill of quantities outlined costs for room construction, refurbishment, and furniture (10,000 kuna for the rooms, 3,500 kuna for three patient rooms, 1,500 kuna in refurbishment work, 1,000 kuna for furniture) (HR-DAOS-6, GPO, Letter to the Town Council 7.8., box no. 6235). Čuturković reviewed and urged reconsideration of the wing construction, requesting on-site assessment of the budget deficiency (HR-DAOS-6, GPO, Letter to Town Council 27.8., box no. 6235). After challenges and discussions, the Town Council decided to utilize the funds to build a separate structure for those with incurable but mild mental illness, extending the southern wing of the Town Poorhouse towards the west in the garden. After approving the cost estimate and design, Mayor Konstantin Graff's committee allocated 20,000 kuna from the foundation's 92,800 kuna for construction. The Town Council Minutes (1901) assigned the remaining capital for mentally ill care, planning a building next to the poorhouse with 10 cells, two patient rooms, one bathroom, and toilet (HR-DAOS-6, GPO, Excerpt from Town Council session, box no. 6235). By June 20, 1902, the completed building, intended for mildly mentally ill residents, was realized under the direction of builder Antun Schramm (HR-DAOS-6, GPO, Decision of the Town Council, box no. 6235).

In their 1960 joint will, Jovan and Marija Trandafil allocated the income from their Osijek property to Osijek, Novi Sad, and Samobor Hospitals. Upon their death, the Town Council endorsed the will, directing the legacy, including houses on Khuen Hed-

ervaryj Square and Šamačka Street, towards the Jovan and Marija Trandafil Foundation for the Town Poorhouse, established in 1915 with a capital of 24,900 kuna (HR-DA-OS-6, GPO, Trandafil Jovan and Marija Foundation for the Poorhouse, box no. 6403).

Following his 1929 passing, Franjo Gottschalk bequeathed his house to the Foundation, earmarking the income for the Town Poorhouse's poor and infirm residents. He also left 30,000 dinar for constructing the Croatian Hall in Osijek (Živaković-Kerže and Penava Brekalo, 2021, 84).

In 1908, the heirs of merchant David Herrmann donated 10,000 kuna in securities, specifying that accommodation for the poor should be created from the funds. Half the spaces were to be reserved for Israelites, the rest for others, all accommodation named after David Herrmann. Later, an additional 5,000 kuna were added, and the foundation was named after David and Nettika Herrmann (HR-DAOS-6, GPO, Herrmann Foundation, box no. 6407).

7. OTHER ELDERLY CARE INSTITUTIONS

In Osijek, several societies emerged in the late nineteenth and early twentieth centuries, aiming to directly assist the elderly and infirm town residents. Predominantly led by women from higher social strata, these charitable institutions marked an early instance of women's active engagement in social life, receiving support for their direct focus on community issues. The societies, often distinguished by religious affiliations, addressed various social challenges.

The 'Catholic Women's Society,' established in 1855 by Countess Franciska Pejačević, Baron Gustav Prandau, and Bishop J. J. Strossmayer, stands as the oldest among them. Dedicated to supporting poor Catholic families and individuals, the society, with 360 members, engaged in activities such as caring for orphans, establishing homes for the elderly, and running soup kitchens. Their property income (from a house on Pejačević Street, where a women's orphanage existed until 1925), membership fees, and events like the flower parade directly funded their initiatives. To enhance support, the Society constructed an Art Nouveau building on Ivan Gundulić and Dubrovačka streets, aiming to alleviate dietary challenges for the needy and offer accommodation for new workers (HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, box no. 6402; Benyovsky, 1998, 82; Ivanković, 2022).

The Russian Women's Charitable Society, led by President Katarina Rikovskaja and headquartered at 20 Vukovar Road, provided in-kind relief to the elderly, the ill, and children. In 1940, funds totaling 14,479 kuna, sourced from memberships, charitable contributions, and events, supported individuals with groceries and medication (11,565

kuna in cash and 2,914 kuna for medication) (HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, box no. 6402).

The Jewish Maintenance Center on Vukovar Road in Lower Town annually cared for around 300 elderly and infirm Jews, boasting a substantial budget of 166,400 kuna in 1940 and 186,400 kuna in 1941, primarily allocated for food (HR-DAOS-6, GPO, Jewish Welfare Center, box no. 6402).

Notably, the Croatian Red Cross in Osijek played a vital role, particularly in aiding the elderly through soup kitchens and various initiatives. Founded in the early 1880s by influential town residents, the Osijek Red Cross engaged in fundraising, supporting the poor, and assisting disaster victims before World War I. During World War I, its activities shifted towards accommodating and caring for the wounded, collecting clothing, food, and other essentials (HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, Case files, box no. 6402).

8. CONCLUSION

This study aimed to chronicle the origins of institutional elderly care in Osijek spanning from the mid-nineteenth to the mid-twentieth century. Thorough research required delving into archival materials, unveiling the establishment of pertinent institutions and shedding light on the personal struggles of individuals compelled, by age, illness, and financial challenges, to seek assistance.

While legislative and administrative aspects of social care are well-documented, records of hospital and poorhouse activities are regrettably less preserved. The emergence of hospitals in Osijek followed the final plague epidemic in Slavonia, coinciding with Maria Theresa's initiatives in organizing the Habsburg Monarchy's state health care system. Hospitals, crucial for elderly care development, doubled as welfare institutions, catering to the elderly, the destitute, and the ailing, both local and foreign. The first civilian hospital in Osijek, *Varoški špitalj*, established in 1741, concurrently served as a poorhouse, at 2 Martin Divalt Street. In 1874, the General Public Hospital of the Huttler-Kohlhofer-Monsperger Foundation replaced *Varoški špitalj*, with its former building becoming the Town Poorhouse. Initially under private management, it later transitioned to the care of the Daughters of Charity of Saint Vincent de Paul from Zagreb through a contract with the town in 1890. The associated poorhouse rules offer valuable insights into residents' daily lives. Funding challenges were prominent in poorhouse organization and healthcare institutions, historically relying on (pious) foundations instead of the state treasury for financial support. Endowments, notably from philanthropists Franjo Gottschalk and Mijo Cseh, significantly contributed to increasing the Town Poorhouse capacity.

This study endeavors to amplify the voices of marginalized groups, historically and presently overlooked. Through the personal narratives disclosed in elderly individuals' applications for poorhouse admission, it becomes evident that industrialization contributed to their diminishing status. Despite abundant resources and favorable living conditions, elderly individuals grappled with poverty. The increasing individualization of property, coupled with early retirement due to limited job opportunities for the elderly, shifted wealth to younger generations (Tomečak *et al.*, 2014, 39). Concurrently, societal changes, such as specialization, education, productivity, and the division of labor, led to a decline in extended families, creating an environment where the elderly no longer held exclusive knowledge. This transformation nurtured biases and stereotypes against this demographic.

As capitalism strengthened, new economic structures emerged, resulting in the dissolution of family cooperatives by the mid-twentieth century. Consequently, the responsibility for elderly care transitioned from families to institutions. Despite the formalization of social work as a profession in Croatia only in the 1950s, traces of social work practices are observable across historical periods. In addition to numerous charitable societies, this study underscores the charitable and social work of the Daughters of Charity of Saint Vincent de Paul. Predominantly operating in poorhouses, orphanages, and soup kitchens, their mission extended beyond providing meals and shelter. They aimed to cultivate relationships and establish inclusive spaces where individuals affected by misfortune could find acceptance and protection.

REFERENCES

BOOKS AND ARTICLES:

1. Atalić, B.; Atalić, A.; Toth, J. (2021). Medicina u Osijeku u doba Franje Josipa I. – Osnivanje Hutler-Kolhoffer-Monspergerove zakladne bolnice. *Acta medico-historica Adriatica*, 19(2), 291–303.
2. Atalić, B. (2007). Između brijačnice i bolnice uloga kirurga-ranarnika u Osijeku u razdoblju od 1687. do 1746. godine. *Liječnički Vjesnik*, 129(10–11), 367–370.
3. Belicza, B.; Vondraček-Mesar, J. (1997). Aging and dying in Croatian rural community at the end of the 19th and beginning of the 20th century. *Croatian medical journal*, 38(3), 288–292.
4. Benyovsky, L. (1998). Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, 30(1), 73–92.
5. Dugački, V.; Regan, K. (2019). Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru. *Studia lexicographica*, 13(25), 35–74.
6. Firinger K.; Utvić V. (1970). *Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739 do 1930*. Osijek: Opća bolnica Osijek.
7. Gelo, R. (2016). Povijest prosjaka prema «Osnovi» Antuna Radića. *Essehist*, 8(8), 62–67.
8. Lachner, V. (2015). *Pravni položaj i ustroj slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 1881. do 1934. (doctoral thesis)*. Zagreb: Faculty of Law, University of Zagreb.

9. Lachner, V. (2017). Legal Aspects of Social Welfare System in Late 19th and Early 20th Century in Town Osijek. In: Ž. Radić; A. Rončević; L. Yongqiang (Eds.). *Economic and Social Development: Book of Proceedings* (pp. 243–252). Split: VADEA.
10. Leček, S. (2000). «Nisu dali gospodaru 'z ruk...» Starost u prigorskim i zagorskim selima između dva rata. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 30(23), 25–47.
11. Maksić, V. (2017). *Epidemije kuge u Srijemu u 18. stoljeću (master thesis)*. Osijek: Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of History, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek.
12. Mažuran, I. (1965). *Najstariji zapisnik Općine Osijek – Tvrdá od 1705. do 1746. godine*. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku.
13. Nujić, P. (2014). Izgradnja osječke vojne utvrde – Tvrdé. *Essehist*, 6(6), 95–103.
14. Pejić, L. (2015). Kriminal i represivni sustav u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće promatran kroz elemente biopolitike i socijalne povijesti. *Scrinia Slavonica*, 15(1), 133–174.
15. Puljiz, V.; Bežovan, G.; Matković, T.; Šućur, Z.; Zrinščak, S. (2008). *Socijalna politika hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
16. Skenderović, R. (2003). Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine. *Scrinia Slavonica*, 3(1), 157–170.
17. Skenderović, R. (2005). Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770. *Scrinia Slavonica*, 5(1), 115–143.
18. Sršan S. (1997). *Izvori za povijest zdravstva Osijeka i Slavonije: 1874–1923*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
19. Sršan, S. (2005). Stare osječke zaklade do 1936. godine. *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 8, 199–222.
20. Sršan, S. (2012). Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine. *Medicinski vjesnik*, 44(1–4), 183–195.
21. Sršan, S. (Ed.) (2006). *Zapisi grada Osijeka 1876–1886, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije*, 20. Osijek: Državni arhiv.
22. Tomečak, M.; Štambuk, A.; Rusac, S. (2014). Promišljanje starenja i starosti – predrasude, mitovi i novi pogledi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(1), 36–53.
23. Vranješ, Ž.; Glavina, K. (2009). Od Zakladne bolnice do Kliničkoga bolničkog centra u Osijeku. *Medicinski vjesnik*, 41(3–4), 27–40.
24. Živaković-Kerže, Z.; Pavić, H. (2020). Od gradske bolnice do gradskoga ubožišta (Prilog za proučavanje bolničkih i socijalnih ustanova u Osijeku). *Scrinia Slavonica*, 20(1), 261–276.
25. Živaković-Kerže, Z.; Penava Brekalo, Z. (2021). Značenje zaklade Mije Cseha i Franje Gottschalka za ubogare Osijeka. *DG Jahrbuch*, 28, 77–89.

ARCHIVAL MATERIAL:

1. HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 5909.
2. HR-DAOS-6, GPO, Chronicle, box no. 6233.
3. HR-DAOS-6, Osijek Town Council Archive, Construction Office, box no. 6233.
4. HR-DAOS-6, GPO, Transcript of the Contract, box no. 6233.
5. HR-DAOS-6, GPO, Contract, box no. 6233.
6. HR-DAOS-6, GPO, Opening of the Osijek Branch, Case Files, box no. 6233.
7. HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, box no. 6402.
8. HR-DAOS-6, Town Administration Osijek Fonds, Contract, box no. 6233.

9. HR-DAOS-6, GPO, Minutes, box no. 6233.
10. HR-DAOS-6, GPO, Record, box no. 6233.
11. HR-DAOS-6, GPO, Horning Josip and Jelisava for the Poorhouse Residents, box no. 6403.
12. HR-DAOS-6, GPO, Management of Huttler–Kohlhoffer–Monsperger, box no. 6233.
13. HR-DAOS-6, GPO, Poorhouse Rules, box no. 6235.
14. HR-DAOS-10, Town Council of Osijek, Case Files, box no. 6235.
15. HR-DAOS-6, GPO, Remarks on the Basis and the Bill of Quantities, box no. 6233.
16. HR-DAOS-6, GPO, Town Statutes, box no. 6235.
17. HR-DAOS-6, GPO, Expansion Minutes, box no. 6235.
18. HR-DAOS-6, GPO, Construction Bill of Quantities, box no. 6235.
19. HR-DAOS-6, GPO, Town Council Minutes, box no. 6235.
20. HR-DAOS-6, GPO, Town Council File, box no. 6235.
21. HR-DAOS-6, GPO, Correspondence to Town Engineer Konstantin Čutuković, box no. 6235.
22. HR-DAOS-6, GPO, Letter to the Town Council 7.8., box no. 6235.
23. HR-DAOS-6, GPO, Letter to Town Council 27.8., box no. 6235.
24. HR-DAOS-6, GPO, Excerpt from Town Council session, box no. 6235.
25. HR-DAOS-6, GPO, Decision of the Town Council, box no. 6235.
26. HR-DAOS-6, GPO, Trandafil Jovan and Marija Foundation for the Poorhouse, box no. 6403.
27. HR-DAOS-6, GPO, Herrmann Foundation, box no. 6407.
28. HR-DAOS-6, GPO, Jewish Welfare Center, box no. 6402.
29. HR-DAOS-6, GPO, Foundations of Osijek, Case files, box no. 6402.

WEB PAGES:

1. Ivanković, G. (2022). *Pučka kuhinja: Zgrada sagrađena da prihvati osječke radnike i sirotinju*, Glas Slavonije 31. siječnja 2022. URL: <http://glas.hr/kolumna/56/5898/Pucka-kuhinja-Zgrada-sagradjena-da-prihvati-osjecke-radnike-i-sirotinju> (accessed: 27 November 2023).

Izv. prof. dr. sc. Višnja Lachner

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: vlachner@pravos.hr

Izv. prof. dr. sc. Nikol Žiha

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: nziha@pravos.hr

Elena Brozović, mag. act. soc.

Hrvatski zavod za socijalni rad, Područni ured Slatina
E-pošta: elenica.brozovic@gmail.com

ODJECI PROŠLOSTI: SKRB I INSTITUCIJE ZA STARIJE OSOBE U OSIJEKU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

S a ž e t a k

Krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća skrb o starijim osobama u Hrvatskoj pretežno se oslanjala na potporu obitelji, što je rezultiralo nedostatkom službenih podataka o dobrobiti tog dijela populacije. Prepoznajući postupno smanjenje obiteljske podrške u tom razdoblju, grad Osijek uspostavio je formalni sustav socijalne skrbi za starije osobe. Ovaj rad istražuje bitne aspekte ovog sustava, usredotočujući se na gradsku ubožnicu i njezinu središnju ulogu u skrbi za starije osobe.

Oslanjajući se na arhivsku građu iz Državnog arhiva u Osijeku kao primarni izvor i ograničenu relevantnu literaturu, istraživanje ima za cilj dati glas starijim osobama navedenog povijesnog razdoblja. Također se osvjetljava uključenost osječke gradske vlasti i osnovanih zaklada u financiranje inicijativa za skrb o starijim osobama tijekom kasnog devetnaestog stoljeća. Sveobuhvatni cilj je proširiti znanje o neistraženim povijesnim činjenicama i dokumentima vezanim uz socijalnu skrb u Hrvatskoj pomnim proučavanjem formalnih struktura skrbi za starije osobe, o čemu svjedoči dosad neistražena arhivska građa.

Ključne riječi: *gradska ubožnica, mjesna uprava, socijalna skrb za starije osobe, zaklade socijalne skrbi*

Izv. prof. dr. sc. Katarina Marošević

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: katarina.marosevic@pravos.hr

Marijan Bainac, mag. act. soc.

E-pošta: marijan.bainac@gmail.com

Prof. dr. sc. Rajko Odobaša

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: rodobasa@pravos.hr

Pregledni znanstveni članak / Scientific review paper

UDK 613.22:316.362.71(497.5)

DOI: <https://doi.org/10.25234/dosd/33699>

PREHRAMBENA (NE)SIGURNOST I STOPA RIZIKA OD SIROMAŠTVA KOD KUĆANSTAVA S UZDRŽAVANOM DJECOM U REPUBLICI HRVATSKOJ*

Sažetak

Prehrambena (ne)sigurnost može poslužiti kao vjerodostojan pokazatelj životnog standarda. Iako razumijevanje i rješavanje problema vezanih uz dostupnost dovoljne količine sigurne i nutritivne hrane jest i individualno (kućanstva) i društveno pitanje (udio kućanstava koji primaju socijalnu pomoć), putem stope rizika od siromaštva moguće je imati uvid u broj/postotak osoba koje su potencijalno u prijetnji od prehrambene nesigurnosti. Prehrambena nesigurnost ovisi o brojnim pokazateljima – dohotku, razvijenosti gospodarstva, cijeni hrane, statusu (ne)zaposlenosti, obrazovanju, klimatskim promjenama, ali i o brojnim drugim ekonomskim i društvenim činiteljima te promjenama. Stoga ovaj rad identificira određene izazove s kojima se suočava stanovništvo u izabranim zemljama evidentnih u niskim prihodima, visokoj inflaciji vidljive u porastu cijene hrane i povećanih troškova stanovanja te generalno

* Ovaj rad nastao je preradom diplomskog rada: Bainac, M. (2024). *Prehrambena (ne)sigurnost i životni standard: uloga socijalnog rada (diplomski rad)*. Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Ovaj je rad licenciran pod licencom CC BY-NC 4.0 © autor(i). / This work is licensed under a CC BY-NC 4.0 license © author(s).

života i stopu rizika od siromaštva kućanstava bez uzdržavane djece u odnosu na kućanstva s uzdržavanom djecom.

Stoga je cilj rada analiza koncepta prehrambene (ne)sigurnosti te usporedba empirijskih podataka temeljenih na komparativnoj analizi pokazatelja povezanih s prehrambenom sigurnosti stanovnika Republike Hrvatske u odnosu na izabrane zemlje Europske unije (Slovenija, Njemačka, Austrija, Bugarska). Komparativna analiza indikatora prehrambene nesigurnosti analizirana je za razdoblje od 2019. do 2022. godine u Hrvatskoj u odnosu na Austriju, Njemačku, Sloveniju i Bugarsku. Istraživanje je nadalje usmjereno na analizu stope rizika od siromaštva u Hrvatskoj za razdoblje od 2017. do 2020. godine, uz detaljan osvrt na kretanje stope rizika od siromaštva prema tipu kućanstva – kućanstva bez uzdržavane djece u odnosu na kućanstva s uzdržavanom djecom. Društveni trend s okvirno trećinom razvedenih brakova od ukupno sklopljenih, mijenja strukturu kućanstava. Analiza podataka potvrđuje kako je najviša stopa rizika od siromaštva upravo u jednoroditeljskim kućanstvima, s jednim ili više uzdržavane djece.

Ključne riječi: *prehrambena nesigurnost, stopa rizika od siromaštva, kućanstva s uzdržavanom djecom, Republika Hrvatska*

1. UVOD

Suvremeno društvo suočava se s brojnim izazovima, a jedan od njih je i pristup dovoljnim količinama nutritivne i sigurne hrane, odnosno osiguravanje prehrambene sigurnosti stanovništva. Prehrambena (ne)sigurnost, među brojnim drugim utjecajima, snažno je povezana s obrazovnim, zdravstvenim i socijalnim statusom pojedinca u okviru određenoga društva te uz životni standard populacije. Nakon pregleda literature, cilj ovog rada o konceptu prehrambene (ne)sigurnosti jest analiza indikatora koji utječu na prehrambenu (ne)sigurnost, a kroz komparaciju Hrvatske s izabranim zemljama Europske unije (Slovenija, Njemačka, Austrija, Bugarska) i s obzirom na postojanje kauzaliteta u stopi prehrambene nesigurnosti i osoba s rizikom od siromaštva. Nadalje, cilj istraživanja je i analiza stope rizika od siromaštva za hrvatska kućanstva s uzdržavanom djecom prema posljednjim dostupnim podacima za razdoblje od 2017. godine do 2020. godine. Naime pokazalo se kako je najviša stopa rizika od siromaštva u kućanstvima s jednim roditeljem koji se skrbi o jednom ili više uzdržavane djece. Uzimajući u obzir suvremene obiteljske i socijalne trendove, npr. velik broj razvoda brakova nakon kojih jedan roditelj ostaje s djetetom ili djecom i preuzima skrb o njima, pitanje prehrambene (ne)sigurnosti i utjecaja na mogućnost zadovoljavanja osnovnih životnih potreba sve je značajnije. To potvrđuju i podaci Državnog zavoda za statistiku, Hrvatska u brojkama (2021a), prema kojima je raspon razvedenih brakova na 1.000 sklopljenih u razdoblju od 2016. do 2020. godine od 300,4 do 343,8 razvedenih.

Pregled relevantne literature o prehrambenoj (ne)sigurnosti te analiza postojećih statističkih indikatora koje je moguće povezati uz koncept prehrambene (ne)sigurnosti – nemogućnost priuštiti si jelo s crvenim mesom, piletinom, ribom (ili vegetarijanskim ekvivalentom) svaki drugi dan (%); troškovi finalne potrošnje kućanstva na hranu (%); stanovništvo s rizikom od siromaštva (%); preopterećenost troškovima stanovanja (%); prosječna godišnja stopa inflacije – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HIPC); cijene hrane – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (2015=100) te rasprostranjenost umjerene i teške prehrambene nesigurnosti (%). Stoga su navedeni podaci za razdoblje 2019. godine do 2022. godine temelj za odgovor na pitanje o raširenosti prehrambene nesigurnosti u Hrvatskoj u odnosu na druge izabrane zemlje Europske unije – Austriju, Bugarsku, Njemačku i Sloveniju.

Rad je strukturiran kroz četiri poglavlja. Nakon uvodnih napomena, drugo poglavlje obuhvaća opširnu teorijsku perspektivu koja uključuje definiranje koncepta prehrambene (ne)sigurnosti, njegovih različitih dimenzija i pojavnih razina prehrambene (ne)sigurnosti – globalna, nacionalna, individualna i razina kućanstva. Prikazani su čimbenici, društvene okolnosti, procesi koji mogu utjecati na raširenost prehrambene (ne)sigurnosti, kao i metode mjerenja prehrambene (ne)sigurnosti. Treći dio rada obuhvaća empirijsku perspektivu, odnosno analizu i interpretaciju pokazatelja prehrambene nesigurnosti za izabrane zemlje Europske unije – Hrvatsku, Njemačku, Bugarsku, Sloveniju i Austriju, a koje predstavljaju različite socioekonomske kontekste unutar Europske unije. U ovom dijelu rada analiziraju se i stope rizika od siromaštva kod kućanstava s uzdržavanom djecom te uloga socijalnog rada i potencijali socijalnih radnika u sprječavanju i suzbijanju rasprostranjenosti prehrambene nesigurnosti. Zaključna razmatranja kao četvrti dio rada donose naglaske prethodno obavljenih istraživanja i daju konačan zaključak o raširenosti prehrambene nesigurnosti, njezine povezanosti sa stopom rizika od siromaštva u kućanstvima s uzdržavanom djecom i preporuke koje bi mogle smanjiti prehrambenu nesigurnost kao značajni prehrambeni, socijalni, zdravstveni, etički i politički problem u svakom društvu.

2. PREHRAMBENA (NE)SIGURNOST: PREGLED LITERATURE

Koncept prehrambene sigurnosti razvijen je još 70-ih godina 20. stoljeća kao posljedica značajne krize u svezi s proizvodnjom hrane, rastom cijena hrane i širenjem problema nedostatne prehrane stanovništva, posebno u ekonomski siromašnijim zemljama svijeta. Prehrambena sigurnost stanovništva prepoznata je kao važan indikator zadovoljavajućeg životnog standarda jer uključuje raširenu dostupnost materijalnih (npr. dohotka i imovine) i nematerijalnih (npr. obrazovanja i zdravlja) čimbenika i aspekata života. Kucheriava i Korolyov (2023) ističu kako praćenje kretanja životnog standarda omogućava uvid u cjelokupnu dobrobit stanovništva te može služiti kao baza za razvoj

novih ekonomskih i socijalnih mjera javnih vlasti u cilju podizanja materijalnih uvjeta života domicilnog stanovništva. Naime, standard života određuje široki spektar čimbenika koji se međusobno isprepleću i sinergijski utječu na kvalitetu života, obuhvaćajući primjerice čimbenike poput zaposlenosti, razinu osobnog dohotka, visinu troškova života, stopu inflacije i drugih ekonomskih varijabli.

UN-ova organizacija za hranu i poljoprivredu (engl. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*; u nastavku: FAO) prvi je put 1983. godine definirala koncept prehrambene sigurnosti kao stanje u kojem ljudi u svakom trenutku imaju fizički i ekonomski pristup osnovnoj hrani koja im je nužna (Peng i Berry, 2019, prema FAO, 1983). Prehrambenu sigurnost se u pojedinim zemljama razumijevalo kao mogućnost dostatnog pristupa građana energetske bogatoj hrani te kao samodostatnost u poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji (Pinstup-Andersen, 2009). Calkins prehrambenu sigurnost definira kao sposobnost stanovništva da čak i u najtežim godinama proizvede ili kupi dovoljno hrane kako bi zadovoljili svoje prehrambene potrebe (Smith i sur., 1993, prema Calkins, 1988). Poznata je i perspektiva Bozsika i sur. (2022) koji sustav prehrambene sigurnosti vide satkanog od brojnih čimbenika kao što su politike, institucije, okoliš i ljudi koji bi se trebali međusobno dopunjavati kako bi cijeli poljoprivredno-prehrambeno sustav funkcionirao. Gallegos smatra kako je prehrambena sigurnost skup različitih bioloških, društvenih, ekonomskih i kulturnih faktora koji utječu na pristup dovoljnoj količini nutritivno kvalitetne hrane (Gallegos i sur., 2023, prema Jarosz, 2011). Proširenje prvotne definicije FAO-a dogodio se 1996. godine i uključuje stanje u kojem ljudi imaju financijski i fizički pristup nutritivnoj hrani koja zadovoljava njihove potrebe radi vođenja zdravog života, uzimajući pri tome u obzir multidimenzionalnost koncepta prehrambene sigurnosti (FAO, 2008). Vidljivo je dakle kako se definicija prehrambene sigurnosti mijenja u skladu s materijalnim i civilizacijskim razvojem društva, npr. s promjenama koje se događaju u poimanju životnog standarda, pomičući se od osiguranja pristupa osnovnoj hrani prema pristupu osiguranja pristupa nutritivno kvalitetnoj hrani te dohodovnoj i fizičkoj dostupnosti hrane u suvremenom društvu.

FAO-ova definicija prehrambene sigurnosti temelji se na četiri dimenzije: i) dostupnost (promatra se na razini proizvodnosti vlastitog gospodarstva, kao i na oslanjanje na uvoz hrane (Carrillo-Alvarez, 2023)); ii) pristup (označava način na koji ljudi dolaze do hrane, odnosno imaju li osiguran fizički pristup (blizina trgovina s hranom, mogućnost prijevoza do najbližeg prodajnog mjesta hrane itd.) te dovoljno financijskih sredstava kako bi kupili potrebnu količinu hrane (Ecker i Breisinger, 2012); iii) iskorištenost (moguće promatrati kroz to da ljudi konzumiraju hranu koja je zdravstveno sigurna i nutritivna, ali i kroz sposobnost osobe da neku namirnicu pretvori u jelo (Carrillo-Alvarez, 2023)); te iv) stabilnost (hrana je u svakom trenutku kontinuirano dostupna stanovništvu, a može ovisiti o vremenskim uvjetima, ekonomskim faktorima, političkoj nestabilnosti zemlje (FAO, 2008)). Clapp i sur. (2022) smatraju da je potrebno u defini-

ciju uključiti i dodatne dvije dimenzije prehrambene sigurnosti: autonomiju i održivost. Autonomija se promatra kao sposobnost osobe da preuzima odgovornost i zalaže se za procese društvenog upravljanja kako bi se smanjila prehrambena nejednakost unutar poljoprivredno-prehrambenog sustava. Održivost se pak odnosi na postupke i procese koji omogućavaju da se ekonomski, socijalni i prirodni aspekti proizvodnje hrane odvijaju tako da se osigura prehrambena sigurnost i za buduće naraštaje (Clapp i sur., 2022). Bene i Devereux (2023) slažu se da se dimenzija održivosti usko povezuje s dimenzijom stabilnosti i da je potrebno voditi računa o odgovornoj proizvodnji hrane koja vodi računa o neporemećenom stanju okoliša. Kako bi se prvotne četiri dimenzije prehrambene sigurnosti detaljnije razradile, Anema i sur. (2014) smatraju kako je potrebno uključiti i komponente kvalitete, dostatnosti i sigurnosti hrane i prehrane. Komponenta dostatnosti podrazumijeva da osoba u svakom trenutku ima dovoljno resursa kako bi konzumirala adekvatnu količinu nutritivne hrane. Komponenta kvalitete podrazumijeva da osoba konzumira raznoliku hranu koja sadrži sve potrebne vitamine i minerale za normalno funkcioniranje organizma, dok se komponenta sigurnosti odnosi na osiguravanje da se hrana proizvodi, priprema, transportira i prodaje u sigurnim uvjetima kako bi se spriječila pojava bolesti kod konzumenata. Tablica 1. prikazuje dimenzije prehrambene sigurnosti razrađene kroz spomenute komponente.

Tablica 1. Dimenzije i komponente prehrambene sigurnosti

Dimenzije	Komponente		
	Dostatnost	Kvaliteta	Sigurnost
Dostupnost	Dovoljna količina nutritivne hrane dostupna je osobi u blizini.	Dostupnost raznolike hrane koja zadovoljava nutritivne potrebe osobe.	Dostupnost hrane koja neće nauditi osobi ako se pripremi i pojede na predviđen način.
Pristup	Osoba ima odgovarajuće resurse da nabavi dovoljnu količinu nutritivne hrane.	Osoba ima odgovarajuće resurse da nabavi namirnice za raznoliku prehranu.	Osoba ima odgovarajuća financijska sredstva te resurse za pripremu i skladištenje hrane kako bi pripremila sigurnu hranu.
Iskorištenost	Osoba može pripremiti, konzumirati i biološki iskoristiti dovoljnu količinu nutritivne hrane.	Osoba može pripremiti, konzumirati i biološki iskoristiti hranu kroz raznoliku prehranu, npr. odgovarajućim znanjem, prehrambenim navikama.	Osoba može pripremiti, konzumirati i biološki iskoristiti hranu, a loša hrana i voda koje smanjuju iskoristivost hrane minimizirane su.
Stabilnost	Osoba konstantno ima pristup i iskorištenost dovoljne količine nutritivne hrane.	Osoba konstantno konzumira raznoliku hranu.	Sigurnost hrane koju osoba konzumira konstantno je osigurana.

Izvor: Anema i sur. (2014)

Prehrambena sigurnost stanovništva može se promatrati na različitim društvenim razinama, a njezina razina može ovisiti o brojnim društvenim okolnostima, odnosima i procesima. Tablica 2. prikazuje procese koji se mogu odvijati na lokalnoj, nacionalnoj i svjetskoj razini organizacije društva te mogu utjecati na stanje prehrambene sigurnosti u pojedinim društvenim segmentima i slojevima stanovništva. Neki od ovih procesa mogu pozitivno utjecati na prehrambenu sigurnost određene grupe ili sloja ljudi, dok se isti ti procesi mogu odraziti i negativno za druge grupe ili slojeve (Ziervogel i Ericksen, 2010). U želji osiguranja što više razine prehrambene sigurnosti u pojedinom društvu, potrebno je razvijati nove politike i teorijske koncepte koji će biti zasnovani na relevantnim istraživanjima i socioekonomskim potrebama ljudi (Ingram, 2011). Potrebno je razraditi i mjere poticanja poljoprivredne proizvodnje kroz programe ulaganja javnog novca, ali i kroz privlačenje stranih investitora u poljoprivredno-prehrambeni sektor. Također je nužno ulagati u mala poljoprivredna gospodarstva te stvarati odnose povjerenja između države i poljoprivredno-prehrambenih proizvođača (McMichael i Schneider, 2011).

Tablica 2. Proces koji mogu negativno utjecati na prehrambenu sigurnost na različitim društvenim razinama

Lokalna razina	Nacionalna razina	Svjetska razina
Gubitak pristupa komunalnim resursima.	Urbanizacija.	Globalizacija.
Sve veća potreba za novcem.	Promjena zakonodavstva.	Reforma trgovinske politike.
Monetizacija resursa i usluga/ povećanje troškova obrazovanja i zdravstva.	Prodor na globalno tržište/ preusmjeravanje proizvodnje.	Napori na smanjenju emisije stakleničkih plinova.
Deagrarizacija.	Smanjenje bioraznolikosti.	Pandemije.
Privatizacija zemljišta i resursa.	Porast stanovništva.	Klimatske promjene.

Izvor: Ziervogel i Ericksen (2010) prema Adger i sur. (2004)

Sassi (2018) prehrambenu sigurnost također promatra na različitim razinama, a Tablica 3. prikazuje globalnu, nacionalnu, individualnu i razinu kućanstva te definicije njihove prehrambene sigurnosti. Warr (2014) posebno promatra razinu kućanstva i njegovu mogućnost da u svakom trenutku ima pristup primjerenom (pre)hrani te napominje da je ova razina usko povezana s individualnom razinom. Navedena povezanost razine kućanstva s individualnom razinom iznimno je važna zbog suvremenih demografskih i obiteljskih kretanja koja dovode do promjena u strukturi kućanstava. Na primjer, podatak Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (2023) pokazuje kako je udio samačkih kućanstava u ukupnom broju kućanstava 2021. godine iznosio 27,8 %. Samačka ili jednočlana kućanstva imaju pristup jednom izvoru prihoda te s obzirom na rastuće troškove hrane i energije, mogu biti izložena povećanom riziku od prehrambene nesigurnosti.

Tablica 3. Razine prehrambene sigurnosti s obzirom na stupnjeve društvene organizacije

Razina prehrambene sigurnosti	Definicija
Globalna	Dovoljna količina proizvedene hrane na globalnoj razini.
Nacionalna/regionalna	Ujednačenost između ponude i potražnje za hranom po pristupačnim cijenama.
Kućanstvo	Prava i mogućnosti kućanstva dovoljni su da zadovolje prehrambene potrebe u smislu energetske potrebe.
Individualna	Individualna potrošnja hrane zadovoljava potrebe za hranom u smislu energetske potrebe.

Izvor: Sassi (2018)

Globalna razina prehrambene sigurnosti odnosi se na dovoljnu količinu proizvedene hrane na svjetskoj razini poljoprivredno-prehrambene proizvodnje. Prema podacima FAO-a (2023) svijet trenutačno proizvodi dovoljno hrane za sve, ali zbog nejednake raspodjele proizvedene hrane pojedini dijelovi svijeta i socijalne grupe mogu biti i jesu pogođeni različitim stupnjevima prehrambene nesigurnosti. Iako su i globalne zalihe hrane na zadovoljavajućoj razini, problemi se očito nalaze u logistici (nedostatak transportne infrastrukture, ograničen pristup tržištima, neadekvatni uvjeti čuvanja hrane, poremećaji u lancima opskrbe, visoki troškovi prijevoza hrane), političkim nestabilnostima (ograničenje izvoza/uvoza, carine i ekonomske sankcije) i sigurnosno-ratnim krizama te dohodovnim nejednakostima koje ometaju ravnomjerniju raspodjelu hrane. Nacionalna/regionalna razina odnosi se na uravnoteženost između ponude i potražnje za hranom po pristupačnim cijenama za krajnje kupce. Mnoge zemlje u razvoju, naimе, pogođene su značajnim izazovima zbog razvojnih ekonomskih problema, političke nestabilnosti, klimatskih promjena i drugih ekoloških problema koji smanjuju poljoprivredne prinose i otežavaju opskrbu stanovništva hranom (FAO, 2024). Na razini kućanstva prehrambena sigurnost odnosi se na prava (pravo na hranu) i mogućnosti kućanstva da u potpunosti zadovolji svoje svakodnevne prehrambene potrebe. Iako kućanstva u razvijenim zemljama pretežito imaju stabilan pristup hrani (uz određeni dio stanovništva koje trpi prehrambenu nesigurnost), velik broj kućanstava u zemljama u razvoju i dalje pati od prehrambene nesigurnosti kao posljedice niskih prihoda, visokih troškova života i nedovoljnih mjera socijalne zaštite (Pollard i Booth, 2019). Individualna razina odnosi se na potrošnju hrane od strane pojedinca, a koja zadovoljava njegove energetske potrebe. Problemi kao što su pothranjenost i nepravilna prehrana prisutni su u zemljama u razvoju, no i u razvijenim zemljama, u oba slučaja često zbog neadekvatne edukacije o pravilnoj prehrani i teških socioekonomskih uvjeta u kojima stanovništvo živi (Pollard i Booth, 2019).

2.1. KOMPLEKSNOST I DRUGA PROBLEMATIKA MJERENJA PREHRAMBENE SIGURNOSTI

Mjerenje incidencije prehrambene sigurnosti predstavlja iznimno kompleksan proces s obzirom na to da koncept obuhvaća nekoliko dimenzija i brojne komponente. Manikas i sur. (2023), smatraju kako mjerenju prehrambene sigurnosti trebaju prethoditi odgovori na pitanja *što* se mjeri i *kako* se mjeri. Pitanje *što* obuhvaća korištenje primjerenih pokazatelja za dimenzije i komponente prehrambene sigurnosti (dostupnost hrane, pristup hrani, iskorištavanje hrane i stabilnost opskrbe hrane), dok pitanje *kako* obuhvaća odabranu metodologiju za izračun raširenosti prehrambene nesigurnosti u društvu. Jones i sur. (2013) navode da se odabirom neodgovarajuće skale može doći do brojnih negativnih posljedica: mjerenje neprimjerene dimenzije, mjerenje nekoliko dimenzija bez mogućnosti stvaranja razlike između njih, prikupljanje nevažnih podataka, prikupljanje podataka na neprimjereozi razini. Headey i Ecker (2013) slažu se kako postoje brojni pokazatelji prehrambene sigurnosti, ali da je zbog njihove nejasne uloge potrebno pokazatelje svrstati u nekoliko kategorija. Pri tome navode četiri kategorije: pokazatelji kalorijske deprivacije, pokazatelji financijskog siromaštva, pokazatelji raznovrsnosti prehrane te subjektivni pokazatelji. Pokazatelji kalorijske deprivacije omogućuju procjenu potrošnje, pristupa i dostupnosti različitih vrsta hrane, a mogu se mjeriti na razini cjelokupnog društva i na razini kućanstva. Vrlo često se pokazatelji dobiveni na društvenoj razini prikupljaju iz različitih izvora te se stoga može dovesti u pitanje njihova relevantnost, a podaci dobiveni na razini kućanstva ovise o izboru korištenih skala koje vrlo često ne obuhvaćaju sve potrebne čimbenike. Pokazatelji financijskog siromaštva ključni su za razumijevanje ekonomskog statusa pojedinaca i kućanstava te njihova pristupa dobrima i uslugama za zadovoljenje osnovnih potreba, uključujući hranu, stanovanje, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu (Headey i Ecker, 2013). Nadalje, Hjelm i sur. (2016) ističu da je shvaćanje povezanosti pokazatelja financijskog siromaštva s čimbenicima prehrambene sigurnosti važno u kreiranju različitih programa i javnih politika. Pokazatelji raznovrsnosti prehrane pružaju informacije o unosu raznolike hrane te se koriste za mjerenje kvalitete prehrane unutar različitih populacija. U skladu s navedenim Headey i Ecker (2013) smatraju da pokazatelji raznovrsnosti prehrane mogu biti izrazito učinkoviti pokazatelji stanja prehrambene sigurnosti jer se bave ključnim elementima potrebnim za osiguravanje nutritivnih potreba. Subjektivni pak pokazatelji prehrambene sigurnosti odnose se na refleksiju samog pojedinca o svom prehrambenom statusu. Headey i Ecker (2013) smatraju kako se u ovoj kategoriji pokazatelja može pojaviti pristranost u odgovorima budući da se ispitanicima postavljaju pitanja koja uključuju njihova osobna iskustva i stavove. Ova kategorija pak može pružiti uvid u psihološki i socijalni karakter prehrambene sigurnosti koji se ne može dobiti kroz objektivna mjerenja.

Kada govorimo o mjerenju prehrambene sigurnosti, statističari se suočavaju s kompleksnim sustavom pokazatelja koji zahtijeva multidisciplinarnost žele li se obuhvatiti svi

aspekti koncepta prehrambene sigurnosti. Različitost pokazatelja pomaže u svladavanju teškoća povezanih sa složenošću i brojnošću različitih dimenzija prehrambene (ne)sigurnosti. Pokazatelji financijskog siromaštva pristupaju konceptu s ekonomskog gledišta s ciljem boljeg razumijevanja ekonomskog statusa pojedinca i/ili kućanstva. Pokazatelji raznovrsnosti prehrane pružaju uvid u kvalitete hrane/prehrane, dok se subjektivni pokazatelji oslanjaju na osobna iskustva kako bi dodatno objasnili i osnažili koncept prehrambene sigurnosti. U svim pristupima prisutna je važnost životnog standarda za osiguranje prehrambene sigurnosti, a u skladu s revidiranom definicijom prehrambene sigurnosti dane od FAO-a i shvaćanjem prehrambene sigurnosti kao koncepta u kojemu su fizički i ekonomski pristup hrani ključni faktori za određivanje prehrambene (ne)sigurnosti.

Kod mjerenja prehrambene sigurnosti važnu ulogu ima i koncept otpornosti, pri čemu se u kontekstu prehrambene sigurnosti jasno mogu razlikovati tri dimenzije: sposobnost upijanja, sposobnost prilagodbe i sposobnost transformacije. Sposobnost upijanja odnosi se na strategije koje ciljano djeluju na zaštitu osobe od nepovoljnih događaja, koji mogu utjecati na prihode te omogućiti normalno funkcioniranje (Sassi, 2018). Sposobnost prilagodbe označava kapacitet osobe da uči iz iskustva i tako se prilagođava nepovoljnim događajima koji prelaze normalne uvjete, bez velikih promjena u načinu funkcioniranja (Bene i sur., 2015). Sposobnost transformacije označava situacije u kojima ekološki, ekonomski ili društveni uvjeti dovode do izrazito velikog šoka u načinu života osobe te jedino što joj preostaje jest stvaranje potpuno novog sustava, odnosno novog načina života (Ansah i sur., 2019). Kako bi se otpornost jačala potrebno je kontinuirano osnaživati pojedinca, kućanstva, socijalne zajednice i državne institucije. FAO (2021) je osmislio vlastitu strategiju otpornosti koja je zasnovana na četiri stupa: osnaživati okoliš, nadzirati i štititi, primjenjivati mjere prevencije i smanjenja posljedica kriza te priprema i djelovanje. Osnaživanje okoliša odnosi se na jačanje poljoprivrednog sektora kroz institucije kako bi se izgradila otpornost na ekonomske i druge krize. Nadalje, stup nadzirati i štititi označava bolji protok informacija vezanih za prehrambenu sigurnost kao i razvijanje sustava ranog upozorenja. Primjenjivati mjere prevencije i smanjenja posljedica kriza označava razvoj novih tehnologija i pristupa u poljoprivrednom sektoru kojima bi se poboljšale mjere zaštite stanovništva od kriznih događaja. Posljednje, priprema i djelovanje odnosi se na kreiranje intervencija koje bi djelovale u kriznim situacijama vezanim za proizvodnost poljoprivrednog sektora.

Otpornost se odnosi na sposobnost pojedinaca i kućanstava da se učinkovito prilagode, oporave i izdrže izazove koji ugrožavaju njihov pristup hrani. Otpornost u kontekstu prehrambene sigurnosti nudi mogućnost za jačanjem stabilnosti i dostupnosti hrane. Otpornost se može jačati većim ulaganjima u obrazovanje stanovništva, kvalitetniju infrastrukturu od koje zavisí opskrbljenost stanovništva hranom te drugim političkim i ekonomskim mjerama. Razumijevanje otpornosti na pojedinačnoj, društvenoj i razini kućanstva može biti ključan korak u borbi s izazovima uzrokovanim ekonomskim, oko-

lišnim, sigurnosnim i drugim poremećajima i krizama. Uspješno provođenje strategija otpornosti stvara možda i ključni preduvjet za izgradnju prehrambeno sigurnog društva.

2.2. ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA PREHRAMBENU SIGURNOST

Čimbenici koji utječu na prehrambenu sigurnost brojni su i različitog karaktera: nezaposlenost, cijena hrane, osobni dohodak, klimatske promjene, politička stabilnost, vlasništvo nad nekretninom, uštedovina, obrazovanje, dostupnost fizičke infrastrukture, veličina obitelji, urbanizacija, prehrambene navike stanovništva, poljoprivredne politike itd. Pojedini čimbenici prehrambene (ne)sigurnosti pobliže će se objasniti u nastavku teksta.

Cijene hrane imaju znatan utjecaj na prehrambenu sigurnost, pa tako Zhang i sur. (2013) navode kako kretanja cijena hrane mogu znatno utjecati na povećanje nutritivne kvalitete hrane, ali isto tako mogu negativno djelovati i povećati prehrambenu nesigurnost. Cijene hrane su pak pod utjecajem globalnih tržišnih trendova, međunarodne trgovine, cijene nafte i ekonomske politike drugih zemalja, a što može znatno utjecati na domaće cijene hrane (Headey i Martin, 2016). U slučaju rasta cijene hrane kućanstva s niskim prihodima često pribjegavaju jeftinijim, manje kvalitetnim nutritivnim opcijama prehrane kako bi zadovoljili osnovne energetske potrebe, a što može dovesti do prehrambenog deficita i pojave zdravstvenih problema (Abdullah, 2019). Urbanizacija također može snažno utjecati na prehrambenu sigurnost stanovništva, a Ruel i sur. (2017) smatraju kako stanovnici urbanih područja imaju pristup većim količinama raznolike hrane, no navode kako je riječ o dijelu stanovništva s većim rizikom od pretilosti i konzumiranja hrane siromašne mikro nutrijentima. No, stanovnici urbanih područja vrlo često su pogođeni stalnim i naglim poskupljenjima prehrambenih artikala, čime je ugrožena njihova kupovna moć, a to može dovesti da svoje potrebe za hranom zadovoljavaju jeftinijim opcijama (Macalou, 2023). Vremenske nepogode i katastrofe poput poplava, suša i oluja također mogu negativno utjecati na poljoprivrednu proizvodnju, što svakako može dovesti do smanjene dostupnosti hrane (Mc Carthy i sur., 2018). Lake i sur. (2012) smatraju kako će klimatske promjene i njihove štetne posljedice dovesti do rasta cijena hrane te će nužno uzrokovati promjene prehrambenih navika stanovništva i opadanje nutritivne kvalitete konzumirane hrane. El Bilali i sur. (2020) smatraju kako je potrebno provoditi politike i mjere koje će biti usmjerene na uklanjanje potencijalnih rizika u poljoprivrednoj proizvodnji, npr. upravo navedene klimatske promjene, i težiti postizanju stabilne i dugoročno održive proizvodnje i opskrbe hranom. Obrazovanje je također jedan od čimbenika koji može utjecati na prehrambenu sigurnost i stoga De Muro i Burchi (2007) drže kako pravilno obrazovanje, odnosno znanje o zdravstvenoj ispravnosti hrane, nutritivnoj vrijednosti i utjecaju hrane na zdravlje osobe, ima znatan utjecaj na prehrambenu sigurnost pojedinca i njegove obitelji. Mutisya i sur. (2016) smatraju kako obrazovanost može povećati efikasnost same proizvodnje hrane, kao i

donošenje mudrijih odluka u svezi s raspolaganjem osobnim prihodima u segmentu kupnje hrane. Dubinsko razumijevanje čimbenika koji utječu na prehrambenu sigurnost stanovništva nedvojbeno predstavlja temelj za stvaranje učinkovitih strategija i javnih politika koje će ojačati prehrambenu sigurnost stanovništva.

2.3. OD PREHRAMBENE SIGURNOSTI K PREHRAMBENOJ NESIGURNOSTI

Prehrambena nesigurnost predstavlja ozbiljan izazov koji pogađa milijune ljudi diljem svijeta, stoga je razumijevanje od iznimne znanstvene, stručne i najšire društvene važnosti. Do 80-ih godina 20. stoljeća koncept prehrambene nesigurnosti promatrao se kao nedostatak hrane, odnosno nedovoljne opskrbljenosti stanovništva hranom na svjetskoj i nacionalnim razinama (Sumsion i sur., 2023). Zelič (2022) naglašava kako je potrebno razlikovati pojmove *prehrambena nesigurnost* od pojmova *glad* i *pothranjenost*. FAO (2015) glad definira kao neugodan fizički osjećaj uzrokovan nedovoljnim konzumiranjem kalorija, dok se pothranjenost definira kao stanje u kojem osoba tijekom perioda u jednoj kalendarskoj godini nije u mogućnosti konzumirati minimalno potreban broj kalorija. Stoga Zelič (2022) smatra da problem prehrambene nesigurnosti ne pogađa samo siromašnije, odnosno ekonomski nerazvijenije zemlje, već je taj problem prisutan i u razvijenijim zemljama svijeta. Burgess i Shier (2016) smatraju kako je poznavanje koncepta prehrambene nesigurnosti od iznimne važnosti jer se dotiče različitih dijelova čovjekova života, njegova zdravlja, ekonomskog statusa, stanja okoliša i brojnih drugih dimenzija. Prema intenzitetu, prehrambena nesigurnost može se podijeliti na blagu, umjerenu i tešku prehrambenu nesigurnost. Ova je podjela zasnovana na pokazatelju *Food insecurity experience scale* (FIES) koji se koristi za praćenje stanja prehrambene nesigurnosti, a objašnjenja svakog od ovih pojmova dana su Tablici 4.

Tablica 4. Prehrambena nesigurnost prema intenzitetu s obzirom na pokazatelj *Food insecurity experience scale* (FIES)

Blaga nesigurnost	Osoba nabavlja namirnice u skladu s financijskim mogućnostima te vrlo često kupuje jeftiniju hranu koja je nutritivno slabije kvalitete.
Umjerena nesigurnost	Osoba je smanjila kvalitetu i količinu hrane koju jede zbog nedostatka novca i drugih resursa. Riječ je o osobi s rizikom od pothranjenosti.
Teška nesigurnost	Osoba je ostala bez hrane i često nekoliko dana tijekom godine nema dovoljno hrane za prehranu.

Izvor: Odoša i Marošević (2022) prema FAO (2020)

Kada se pak promatra podjela u okviru kućanstva, prehrambena nesigurnost se može podijeliti na visoku prehrambenu sigurnost, nisku prehrambenu nesigurnost, umjerenu prehrambenu nesigurnost i visoku prehrambenu nesigurnost (Bowden, 2020). Visoka

prehrambena sigurnost označava da kućanstvo redovito nabavlja nutritivno kvalitetnu hranu bez ikakvih teškoća. Niska prehrambena nesigurnost ukazuje kako kućanstvo ima određene probleme u pribavljanju hrane, ali količina i kvaliteta hrane nisu znatno narušeni. Umjerena prehrambena nesigurnost označava da je kućanstvo zbog financijskih teškoća smanjilo raznovrsnost i kvalitetu hrane, ali energetska dostatnost pribavljene hrane nije dovedena u pitanje. Visoka prehrambena nesigurnost pak znači da je jedan ili više članova kućanstva smanjio unos hrane zbog manjka financijskih i drugih resursa i/ili prostorne nedostupnosti hrane. Bowden (2020) smatra kako je kod ove kategorije prehrambene nesigurnosti moguća pojava zdravstvenih teškoća kod osoba, ponajviše kod osjetljivih skupina kao što su trudnice i djeca. Vrlo često se događa da u ovim slučajevima odrasli članovi kućanstva pokušavaju zaštititi djecu što je duže moguće tako što će smanjivati svoje obroke ili ih čak i preskakati.

Prehrambena nesigurnost se s obzirom na učestalost kategorizira kao privremena i kronična. Kronična prehrambena nesigurnost objašnjava se kao trajno životno stanje u kojem osoba nije u mogućnosti zadovoljiti minimalne potrebe za hranom tijekom određenog dužeg razdoblja (FAO, 2008). Kronična prehrambena nesigurnost izravno je povezana sa strukturalnim problemima pristupa, dostupnosti i iskoristivosti hrane (Barrett i Lentz, 2022). Kronična prehrambena nesigurnost najčešće se javlja kao posljedica niskih prihoda, visokih troškova stanovanja i energenata, neefikasnog zdravstva, nedovoljnog obrazovanja, kao i zbog neadekvatne socijalne pomoći od strane države (Bowden, 2020). Belachew i sur. (2012) navode da u situacijama u kojima cijene hrane rastu, kućanstva koja nemaju dovoljne prihode moraju smanjivati učestalost i veličinu obroka te stoga kupuju jeftiniju hranu lošije nutritivne kvalitete kako bi nadomjestili pririjeđenost obroka. Sve to dovodi do smanjenog unosa nužnih nutrijenata i do povećanog rizika od različitih zdravstvenih tegoba i kroničnih poremećaja. Kako bi se uspješno nosilo s ovim problemom, FAO (2008) preporučuje provođenje dugotrajnih mjera borbe protiv siromaštva i ulaganja u obrazovanje stanovništva. S druge strane, privremena prehrambena nesigurnost objašnjava se kao kratkotrajno i privremeno stanje u kojem dolazi do naglog gubitka sposobnosti pribavljanja ili pristupa dovoljnoj količini nutritivno kvalitetne hrane (FAO, 2008). Na sličan, ali sažetiji način Abdul (2020) definira privremenu prehrambenu nesigurnost kao nagli pad sposobnosti kupnje ili proizvodnje hrane kako bi se zadovoljile fiziološke potrebe. Privremenu prehrambenu nesigurnost, kako navodi Bowden (2020), najčešće uzrokuju prirodne katastrofe, pandemije bolesti, državni udari i nagle klimatske promjene, a zbog čega dolazi do prekida u lancu opskrbe hranom i smanjene dostupnosti namirnica. Također navodi kako i gubitak posla, iznenadno povećani zdravstveni ili obrazovni troškovi, kao i drugi neočekivani životni troškovi mogu dovesti do pojave privremene prehrambene nesigurnosti. Barrett i Lentz (2022) misle da je privremena prehrambena nesigurnost povezana ponajviše s naglim prekidima dostupnosti i pristupačnosti hrane te da je najčešći oblik privremene prehrambene nesigurnosti sezonskog tipa koji se javlja najviše u ruralnim

krajevima. Kako bi se nosilo s problemom privremene prehrambene nesigurnosti, FAO (2008) predlaže uvođenje sustava ranog upozoravanja i sigurnosne socijalne mreže koja bi omogućila direktan pristup hrani potrebitim skupinama ljudi.

U kontekstu prehrambene sigurnosti ranjivost se odnosi na izloženost osobe ili kućanstva riziku od neuspješnog zadovoljavanja osnovnih potreba za hranom. Osobe koje mogu zadovoljiti trenutačne potrebe za adekvatnom hranom, ali s rizikom da to ubuduće neće moći, definiraju se kao ranjivi od prehrambene nesigurnosti (FAO, 2008). Sassi (2018) smatra kako ranjivost može uključivati okolišne faktore rizika, pa sve do čimbenika uzrokovanih ljudskim djelovanjem. Uzimajući u obzir stanje prehrambene sigurnosti osobe ili kućanstva, stupanj ranjivosti prema prehrambenoj nesigurnosti određen je s nekoliko čimbenika: izloženosti rizičnim faktorima u nekom razdoblju, sposobnosti nošenja s nepredviđenim situacijama tijekom određenog razdoblja te očekivanom ishodu u kontekstu dimenzija prehrambene sigurnosti u tom razdoblju (Capaldo i sur., 2010). U kontekstu kućanstva, sposobnost kojom se ono nosi s iznenadnim šokovima u opskrbi hranom naziva se *prilagodljivi kapacitet*. Ibok i sur. (2019) navode da kućanstva koja imaju široko dostupne resurse imaju i bolje izgleda da se nose s potencijalnim izazovima u opskrbi hranom. Također smatraju da kućanstva koja su na rubu prehrambene nesigurnosti i imaju slabija sredstva čak i uz dostupne resurse mogu biti neuspješna u osiguranju adekvatne količine i kvalitete hrane. Izvore rizika moguće je promatrati s obzirom na mikro razinu, koja uključuje čimbenike koji se mogu javiti na osobnoj i obiteljskoj razini, mezo razinu, koja uključuje razinu zajednice i društva, i makro razinu, koja uključuje čimbenike na globalnoj razini (Tablica 5.).

Tablica 5. Mogući izvori rizika od prehrambene nesigurnosti

Čimbenici	Mikro	Mezo	Makro
Prirodni		Padaline, odroni, vulkanske erupcije.	Potresi, poplave, suše, udari vjetra.
Zdravlje	Bolesti, ozljede, invalidnost.	Epidemije.	
Životni ciklus	Rođenje, starost, smrt.		
Društveni	Kriminal, nasilje u obitelji.	Terorizam, kriminalne skupine.	Građanski sukobi, ratovi, društvena previranja.
Ekonomski	Nezaposlenost, poslovni neuspjeh, loša žetva.	Preseljenje.	Loša platna bilanca, financijske krize, trgovinski šokovi.
Politički	Etnička diskriminacija.	Pobune.	Neuspjeh u društvenom napretku uzrokovan lošom politikom, državni udari.
Okolišni		Onečišćenje okoliša, krčenje šuma.	

Izvor: Sassi (2018) prema Holzman i Jorgenson (2001)

Sassi (2018) navodi tri vrste strategija nošenja s rizicima od prehrambene nesigurnosti: strategije prevencije rizika, strategije nošenja s rizikom te strategije smanjenja štete od rizika. Strategije prevencije rizika smanjuju ili preveniraju mogućnost pojave rizika te uključuju politike koje se tiču makroekonomije, zaštite okoliša, zdravlja i obrazovnog sustava. Nadalje, strategije nošenja s rizikom uključuju pomoć osobama s prehrambenom nesigurnosti i kućanstvima u nošenju s rizičnim događajem, ponajprije kroz pružanje socijalne pomoći, subvencioniranje životnih troškova i dobrotvorne pomoći. Strategije smanjenja štete od rizika pak umanjuju negativne posljedice rizičnog događaja tako što se oslanjaju na to da ljudi u potrebi ulažu svoj kapital (ponajviše financijski) kako bi ojačali svoju otpornost na mogući rizičan događaj.

Razumijevanje ranjivosti na prehrambenu nesigurnost omogućuje razvoj strategija koje će integracijom političkih, ekonomskih, socijalnih, ekoloških i drugih mjera smanjiti rizike od prehrambene nesigurnosti s kojima se svakodnevno suočavaju određeni pojedinci, kućanstva i zajednice diljem svijeta.

3. PREHRAMBENA (NE)SIGURNOST I RIZIK OD SIROMAŠTVA: KONCEPTUALNA POVEZANOST I EMPIRIJSKA PERSPEKTIVA

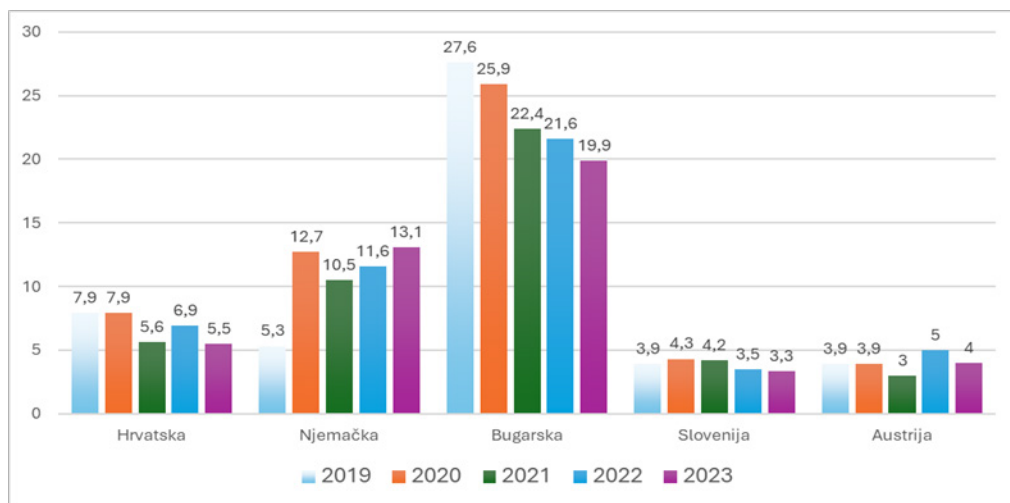
Prehrambena nesigurnost uzrokovana je siromaštvom, a ne nedostatkom hrane, navodi Gonzalez (2014). I Debebe i Zekarias (2020) govore o utjecaju siromaštva i nejednakosti u raspodjeli dohotka na pogoršanje prehrambene nesigurnosti u Etiopiji, zemlji koju uzimaju za primjer. Drewnowski (2022) ističe kako prehrambena nesigurnost ima svoj ekonomski izvor, odnosno više stope prehrambene nesigurnosti bilježe se među kućanstvima koja žive u dohodovnom siromaštvu. Penne i Goedeme (2021) smatraju kako se u navedenoj kategoriji najčešće nalaze kućanstva s nižim prihodima te stoga moraju pribjegavati manje zdravim opcijama prehrane što ih dovodi u rizik od prehrambene nesigurnosti.

Empirijska analiza prehrambene (ne)sigurnosti oslanja se na ekonomsko gledište, a prati financijsko siromaštvo te životni standard kroz uvid u ekonomski status pojedinca i/ili kućanstva. Naime, važnost životnog standarda u osiguranju prehrambene sigurnosti očituje se i u revidiranoj definiciji prehrambene sigurnosti dane od strane FAO-a, pri čemu se naglašava i zdravstvena komponenta života.

U nastavku se prikazuje postotak stanovništva u pet izabranih zemalja Europske unije – Hrvatskoj, Njemačkoj, Bugarskoj, Sloveniji i Austriji, a koji si ne može priuštiti obrok s crvenim mesom, piletinom, ribom ili vegetarijanskim ekvivalentom svaki drugi dan (izraženo u postotku). Podaci se odnose na razdoblje od 2019. do 2023. godine

(Grafikon 1.). Navedene zemlje predstavljaju različite socioekonomske kontekste unutar Europske unije i pružaju mogućnost usporedbe između Hrvatske i njezinih ekvivalentno ili ekonomski razvijenijih zemalja. U Bugarskoj je u 2019. godini čak 27,6 % stanovništva bilo pogođeno nemogućnošću prehrane adekvatnom hranom, da bi uz padajući trend u 2023. godini ovaj problem i dalje pogađao 19,9 % stanovništva. Iako je trend smanjenja pozitivan, postotak je i dalje iznimno visok u usporedbi s ostalim promatranim zemljama. Slovenija pak u kontinuitetu bilježi nizak postotak stanovništva koje si ne može priuštiti adekvatan obrok, a on je u 2019. godini iznosio 3,9 %, a u 2023. godini 3,3 %. Austrija pokazuje blage varijacije u postotku stanovništva koje si ne može priuštiti adekvatan obrok, ali niskih razina u cjelokupnom promatranom razdoblju, od 3,9 % do 4 % u 2023. godini. Podaci pokazuju kako je u Hrvatskoj postotak pao sa 7,9 % u 2019. godini na 5,5 % u 2023. godini, što ukazuje na poboljšanje mogućnosti stanovništva da si priušti adekvatan tip prehrane. U Njemačkoj je vidljivo znatno povećanje nemogućnosti adekvatne prehrane jer je 2019. godine postotak iznosio 5,3 % da bi se od 2020. godine postupno povećavao i u 2023. godini iznosio čak 13,1 %. Ovaj nagli rast vrlo je vjerojatno povezan s pandemijom bolesti COVID-19 koja je uzrokovala zatvaranja škola, vrtića, banaka hrane i javnih kuhinja, ali i s rastom cijena hrane i prehrane (Scientific Advisory Board on Agricultural Policy, Food and Consumer Health Protection at the BMEL, 2023). U promatranim zemljama vidljiv je širok negativan utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na dostupnost i mogućnost opskrbe stanovništva adekvatnom hranom. No značajan utjecaj na priuštivost hrane također ima stabilnost i razvijenost ekonomskih i socijalnih politika pojedine zemlje (Quareshi i sur., 2015).

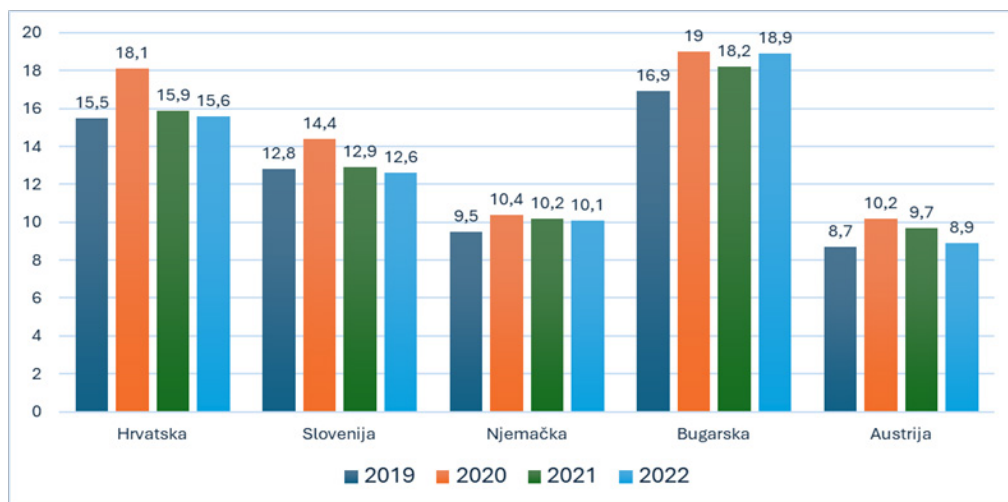
Grafikon 1. Nemogućnost konzumiranja obroka s crvenim mesom, piletinom, ribom (ili vegetarijanskim ekvivalentom) svaki drugi dan (u %)

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (ilc_mdes03)

Russell i suradnici (2018) smatraju kako podaci o finalnoj potrošnji kućanstva na hranu mogu pružiti vrijedan uvid u stanje prehrambene sigurnosti zemlje te s obzirom na stopu potrošnje na hranu država može donositi interventne mjere za podizanje razine prehrambene sigurnosti. Stoga se nadalje kompariraju troškovi finalne potrošnje kućanstva na hranu u pet izabranih zemalja (Hrvatska, Slovenija, Njemačka, Bugarska, Austrija) za razdoblje od 2019. do 2022. godine (podaci za 2023. nisu dostupni). U svim promatranim zemljama evidentan je porast troškova finalne potrošnje kućanstava na hranu u vremenu pandemije bolesti COVID-19 (2020. godina u odnosu na 2019. godinu). Iz usporedbe podataka za 2019. godinu sa zadnje dostupnim podacima za 2022. godinu, zamjećuje se da je uz rast od 2 postotna boda najveće povećanje troškova finalne potrošnje na hranu imala Bugarska, dok je najmanje povećanje troškova na hranu od 0,1 postotnog boda zabilježeno u Hrvatskoj (s 15,5 % na 15,6 % u 2022. godini). Slovenija je pak zemlja u kojoj je došlo do pada troškova finalne potrošnje na hranu za 0,2 postotna boda.

Grafikon 2. Troškovi finalne potrošnje kućanstva na hranu (%)

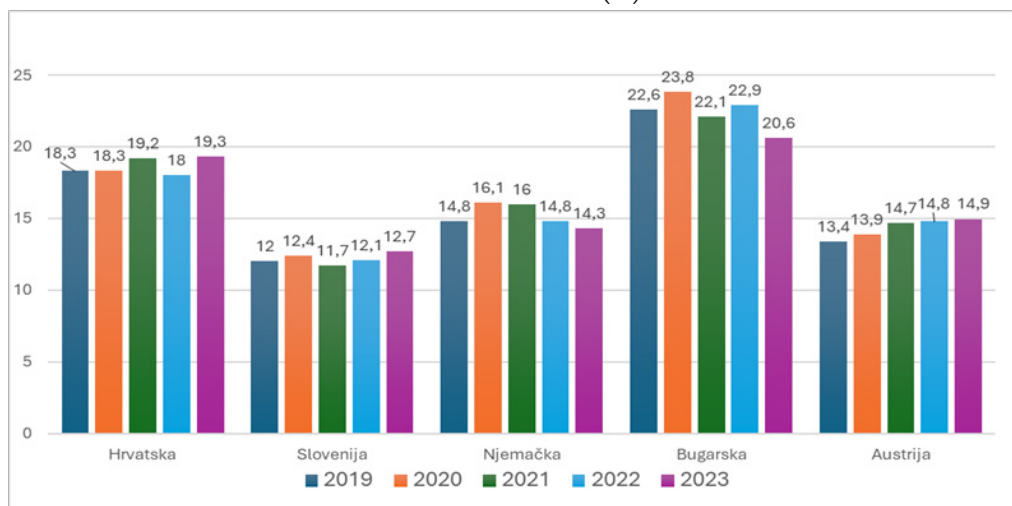

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (nama_10_co3_p3)

S obzirom na (uglavnom) povećanje iznosa finalne potrošnje kućanstva na hranu u četverogodišnjem razdoblju, može se zaključiti kako je u istom razdoblju vjerojatno rastao i rizik od siromaštva u četiri zemlje. Smatra se da su osobe s rizikom od siromaštva osobe čiji je raspoloživi dohodak manji od 60 % srednje vrijednosti (medijana) ekvivalentnoga raspoloživog dohotka svih osoba. Među promatranim zemljama najviša stopa rizika od siromaštva zabilježena je za Bugarsku, i to za cijelo razdoblje promatranja (Grafikon 3.). U Hrvatskoj je postotak stanovništva s rizikom od siromaštva u 2019. godini iznosio 18,3 %, dok je u 2023. godini porastao na 19,3 %. Slovenija također bilježi blagi porast rizika od siromaštva, s 12 % u 2019. godini na 12,7 % u 2023.

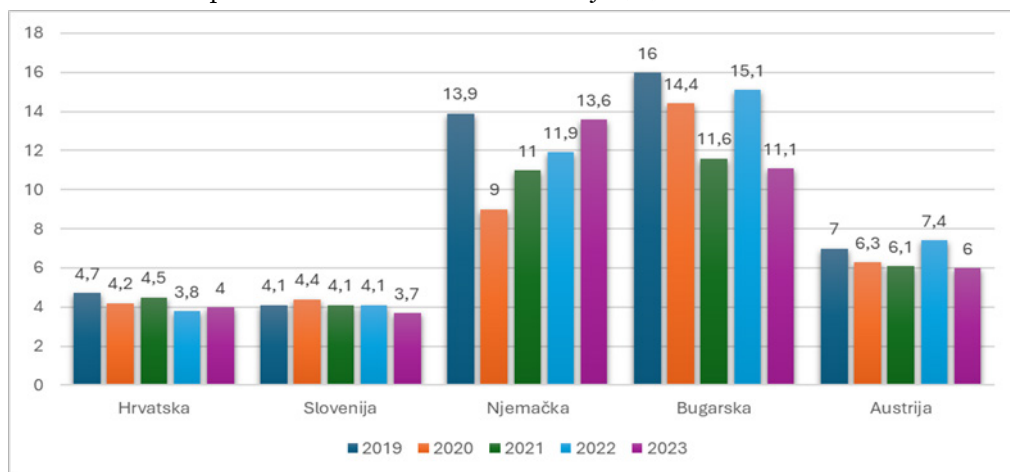
godini. U Austriji je također došlo do povećanja s 13,4 % u 2019. godini na 14,9 % u 2023. godini. U Njemačkoj se pak stopa rizika od siromaštva s 14,8 % u 2019. smanjila na 14,3 % u 2023. godini, a u Bugarskoj je također smanjena u 2023. godini na 20,6 % u odnosu na 2019. godinu i 22,6 %, no i dalje je najviša među promatranim zemljama. Uzimajući u obzir visoku stopu rizika od siromaštva u Bugarskoj i Hrvatskoj, može se zaključiti kako ovim dvjema zemljama manjkaju učinkovitije ekonomske, financijske i prije svih drugih socijalne mjere kojima bi se spustio postotak stanovništva s rizikom od siromaštva i ojačala prehrambena sigurnost stanovništva.

Grafikon 3. Stanovništvo s rizikom od siromaštva (%)

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (tessi010)

Na porast stope rizika od siromaštva može utjecati i rast troškova života, odnosno trošak hrane, odjeće, stanovanja i energije. Rast troškova života dodatno opterećuje siromašnija kućanstva, a poskupljenje hrane dovodi do promjena u strukturi prehrane i pribjegavanju jeftinijim i nutritivno siromašnijim obrocima koji mogu povećavati zdravstvene rizike (Stone i sur., 2024). Seo i Park (2021) navode kako će kućanstva, pogotovo ona koja ne posjeduju vlastitu nekretninu, smanjivati kućni proračun za hranu kako bi podmirili troškove stanovanja. Stoga je jasno kako postoji i negativni utjecaj preopterećenosti troškovima stanovanja na prehrambenu sigurnost pojedinca i kućanstva. Među promatranim zemljama najviša preopterećenost troškovima stanovanja postoji u Bugarskoj iako je stopa pala za 4,9 postotnih bodova u 2023. godini u odnosu na 2022. godinu, ali i u Njemačkoj gdje je s 13,6 postotnih bodova u 2023. godini nadmašila čak i stanje u Bugarskoj (Grafikon 4.). Ipak, u Njemačkoj je u 2019. godini postotak preopterećenosti troškovima stanovanja iznosio 13,9 %, a u 2023. godini nešto manje – 13,6 %.

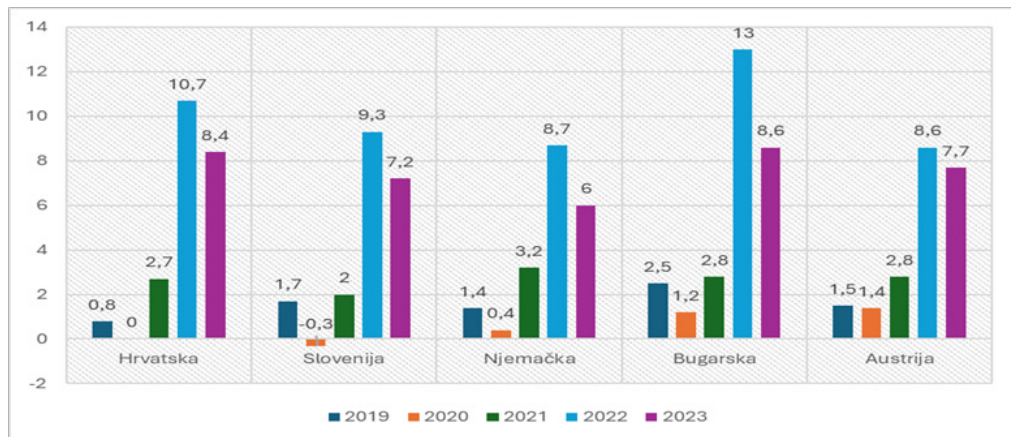
Grafikon 4. Preopterećenost troškovima stanovanja (%)

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (ilc_lvho07a)

U Hrvatskoj je postotak preopterećenosti troškovima stanovanja u 2019. godini iznosio 4,7 %, a u 2023. godini 4 %. Slovenija tijekom cijelog promatranog razdoblja bilježi stabilan postotak preopterećenosti troškovima stanovanja, no ipak je u 2023. godini postotak pao na 3,7 % u odnosu na 2019. godinu i 4,1 % (Grafikon 4.).

Prema kriteriju kretanja stope inflacije u usporedbi 2019. godine u odnosu na 2023. godinu, među promatranim zemljama najveća promjena stope prosječne godišnje inflacije zabilježena je u Hrvatskoj, gdje je inflacija porasla za 7,6 postotnih bodova, dok je najmanja promjena zabilježena u Njemačkoj gdje je inflacija porasla za 4,6 postotnih bodova. Generalno gledajući, u cjelokupnom promatranom razdoblju najviša prosječna godišnja stopa inflacije u svim promatranim zemljama zabilježena je u 2022. godini, ali s ipak najvišom stopom inflacije u Bugarskoj od 8,6 posto u 2023. godini.

Grafikon 5. Prosječna godišnja stopa inflacije – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HIPC)

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (tec00118)

Visoka stopa inflacije u navedenom razdoblju povezuje se uglavnom s izbijanjem rata u Ukrajini u veljači 2022. godine. Nadalje, pri analizi cijena hrane prema harmoniziranom indeksu potrošačkih cijena u izabranim pet zemalja (Grafikon 6.) Karagoz i Kandemir (2023) početak rata u Ukrajini smatraju najznačajnijim generatorom rastućih cijena hrane, kao i poremećaja u lancu opskrbe hranom u mnogim zemljama. To potvrđuju i podaci koji ukazuju na izniman rast cijena hrane u svim promatranim zemljama upravo u 2022. godini, a trend rasta cijena hrane zabilježen je u svim zemljama u razdoblju između 2019. i 2023. godine. Među promatranim zemljama najveći porast cijena hrane zabilježen je u Bugarskoj, gdje je rast indeksa bio 58,62, dok je najmanje kretanje zabilježeno u Austriji u kojoj je indeks porastao za 28,28. U Bugarskoj je u 2019. godini indeks bio najviši, a kao takav se zadržao u odnosu na preostale zemlje (Grafikon 6.).

Grafikon 6. Cijene hrane – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (2015=100)

Izvor: izradili autori prema podacima Eurostata (prc_hicp_aind)

U skladu s rezultatima analiza iz prezentiranih grafikona kao i izvješća o stanju prehrambene sigurnosti FAO-a iz 2023. godine, vidljivo je kako Bugarska pokazuje znatan porast rasprostranjenosti teške prehrambene nesigurnosti, s 1,9 % u razdoblju od 2017. do 2019. godine na 3,5 % u razdoblju od 2020. do 2022. godine. Za isto razdoblje porasla je i umjerena prehrambena nesigurnost, s 12,5 % na 15,8 %. Ovaj rast teške i umjerene prehrambene nesigurnosti može se objasniti visokim troškovima prehrane i stopom inflacije (prikazanih u ranijim grafikonima) te posljedičnim dodatnim opterećenjem za kućne proračune. U Hrvatskoj je teška prehrambena nesigurnost za razdoblje od 2017. do 2019. godine porasla s 0,9 % na 1,9 % u razdoblju od 2020. do 2022. godine, dok je umjerena prehrambena nesigurnost blago pala s 11,4 % na 9,7 %. Ovaj pad može se povezati s manjim padom finalnih troškova kućanstva za hranu, ali stope obje prehrambene nesigurnosti i dalje su iznad prosjeka EU-27 i Ujedinjene Kraljevine za razdoblje od 2020. do 2022. godine – za tešku prehrambenu nesigurnost europski prosjek je 1,8 %, dok je za umjerenu prehrambenu nesigurnost prosjek 6,6 %. Konkretna primjena kriterija iz Tablice 2. (lokalna razina) upućuje kako je na lokalnoj razini u Hrvatskoj vjerojatno prisutno sve više čimbenika koji negativno utječu na prehrambenu sigurnost stanovništva. Primjerice, županije istočne Hrvatske pogođene su deagrarizacijom, odnosno procesom napuštanja poljoprivredne proizvodnje (odseljavanje stanovništva, starenje stanovništva), što dovodi do porasta ovisnosti o vanjskim izvorima hrane. Urbani-zacija na nacionalnoj razini pogoršava stanje jer je dovela do (pre)napučenosti gradova i opterećenosti infrastrukture (prometna, zdravstvena itd.), a što utječe na smanjenje kva-

litete javnih usluga. Isto tako je na globalnoj razini utjecaj raznorodnih gospodarskih, socijalnih i drugih mjera u svezi s pandemijom bolesti COVID-19 doveo do znatnog poremećaja u opskrbi hranom i dostupnosti hrane, što nije mimošlo ni hrvatsko tržište prehrambenih proizvoda. Smanjenje domicilne poljoprivredne proizvodnje pojedinih ratarskih, stočarskih i povrtnih proizvoda kao posljedice nepovoljnih vremenskih okolnosti vjerojatno je snažno utjecalo na rast cijena hrane u Hrvatskoj.

Tablica 6. Rasprostranjenost umjerene i teške prehrambene nesigurnosti (u %)

Država	Teška prehrambena nesigurnost			Umjerena prehrambena nesigurnost		
	2017.–2019.	2019.–2021.	2020.–2022.	2017.–2019.	2019.–2021.	2020.–2022.
Bugarska	1,9 %	2,9 %	3,5 %	12,5 %	15,5 %	15,8 %
Hrvatska	0,9 %	1,6 %	1,9 %	10 %	11,4 %	9,7 %
Austrija	1,1 %	1,3 %	1,6 %	3,6 %	3,3 %	4,3 %
Njemačka	0,7 %	1,1 %	1,4 %	3,5 %	3,5 %	3,8 %
Slovenija	0,5 %	0,6 %	0,9 %	10,2 %	7,4 %	7 %
EU-27 i Ujedinjena Kraljevina	1,2 %	1,5 %	1,8 %	6,3 %	6,3 %	6,6 %

Izvor: izradili autori prema podacima FAO (2023)

Što se tiče ostalih promatranih zemalja, u Austriji je teška prehrambena nesigurnost narasla s 1,1 % u periodu od 2017. do 2019. godine na 1,6 % u periodu od 2020. do 2022. godine. Umjerena prehrambena nesigurnost u istim je razdobljima također porasla s 3,6 % na 4,3 %. Iako su troškovi hrane relativno stabilni, postojeća inflacija cijena hrane upućuje na dodatni oprez u vezi s procjenom rasprostranjenosti prehrambene nesigurnosti. Njemačka pak bilježi rast teške prehrambene nesigurnosti, s 0,7 % u razdoblju od 2017. do 2019. godine na 1,4 % u razdoblju od 2020. do 2022. godine. Porasla je i umjerena prehrambena nesigurnost s 3,5 % na 3,8 %, ali među promatranim zemljama Njemačka ima najniži postotak raširenosti umjerene prehrambene nesigurnosti među stanovništvom. Dok su troškovi finalne potrošnje na hranu u Njemačkoj relativno niski u usporedbi s drugim zemljama, snažan rast cijena hrane može utjecati na širenje prehrambene nesigurnosti (samo su pekarski proizvodi od 2019. godine do 2023. godine poskupjeli za 34,3 %). U Sloveniji teška prehrambena nesigurnost je narasla s 0,5 % u razdoblju od 2017. do 2019. godine na 0,9 % u razdoblju od 2020. do 2022. godine, no umjerena prehrambena nesigurnost smanjena je s 10,2 % na 7 %. Od svih analiziranih zemalja Slovenija ima najnižu stopu teške prehrambene nesigurnosti, a to se može dijelom objasniti i niskim stopama preopterećenosti troškovima stanovanja kojima (ni)je izloženo slovensko stanovništvo.

4. ANALIZA STOPE RIZIKA OD SIROMAŠTVA PREMA TIPU KUĆANSTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ (2017. – 2020.)

Prehrambena nesigurnost i rizik od siromaštva kauzalitetno su povezani – što je viša stopa rizika od siromaštva u određenom tipu kućanstva, viša je i stopa potencijalnog rizika od prehrambene nesigurnosti za isto kućanstvo. Analizirajući stopu rizika od siromaštva u kućanstvima u kojima postoji jedno ili više uzdržavane djece za razdoblje od 2017. do 2020. godine u Republici Hrvatskoj, zamjetno je da je s najvećim rizikom od siromaštva tip kućanstva *jednog roditelja s jednim ili više uzdržavane djece* (Tablica 7.). U 2017. godini stopa rizika od siromaštva za navedeni tip kućanstva iznosila je 37,2 %, dok je najniža stopa u 2017. godini prema riziku od siromaštva zabilježena za tip kućanstva *dvije odrasle osobe s dvoje uzdržavane djece*. Iako je u promatranom razdoblju od 2017. do 2020. godine tip kućanstva *jednog roditelja s jednim ili više uzdržavane djece* imao najvišu stopu rizika od siromaštva, primjetno je da je ipak zabilježen trend smanjenja rizika od siromaštva za ovaj tip kućanstva. Tako je stopa rizika od siromaštva navedenog tipa kućanstva *jednog roditelja s jednim ili više uzdržavane djece* u 2020. godini iznosila 30,5 %. S obzirom na aktualnu situaciju u kojoj je 2023. godine broj razvedenih brakova na 1.000 sklopljenih iznosio 254,7 (prema Državnom zavodu za statistiku Republike Hrvatske), potrebno je voditi računa o potencijalnoj opasnosti od rasta kućanstava u kategoriji *jedan roditelj s jednim ili više uzdržavane djece* i kreirati adekvatne socijalne i druge mjere koje bi za ovaj tip kućanstva osigurale kontinuirani padajući trend rizika od siromaštva. Uz tip kućanstva jednog roditelja s jednim ili više uzdržavane djece, najviša stopa rizika od siromaštva zabilježena je kod tipa kućanstva *jednočlano kućanstvo, osoba u dobi od 65 ili više godina* – u 2017. godini kod ovog tipa kućanstva zabilježena je rastuća stopa rizika od siromaštva od 47,8 %, a u 2020. godini od čak 52,1 % (Tablica 7.).

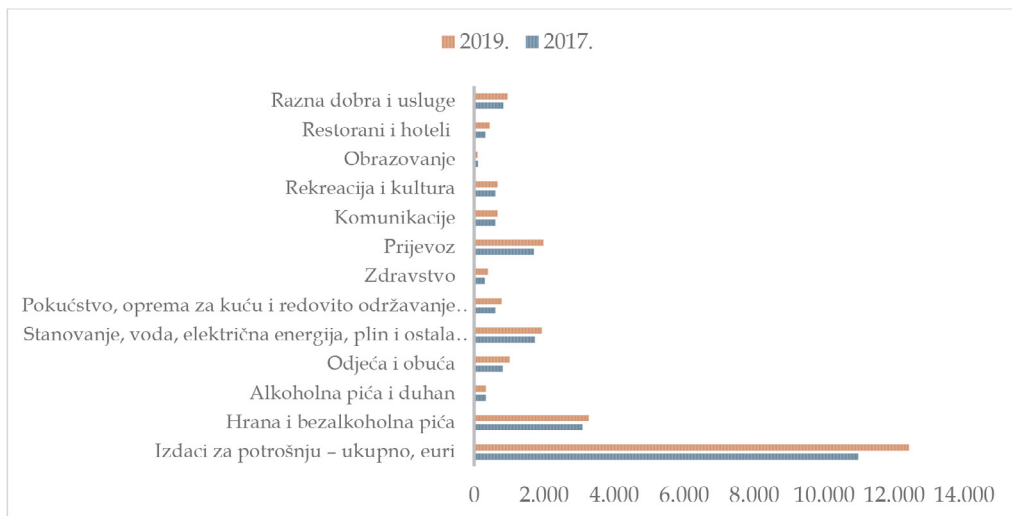
Tablica 7. Stopa rizika od siromaštva prema tipu kućanstva (2017. – 2020. godine)

Tip kućanstva	2017.	2018.	2019.	2020.
Kućanstva bez uzdržavane djece	22,1	21,7	21,8	22,4
Jednočlano kućanstvo	44,7	44,4	44,7	45,1
-muškarci	39,5	36,5	37,6	35,6
-žene	47,6	48,9	48,7	50,4
Jednočlano kućanstvo, osoba mlađa od 65 godina	39,6	38,4	35,4	33,6
Jednočlano kućanstvo, osoba u dobi od 65 ili više godina	47,8	48,1	50,3	52,1
Dvije odrasle osobe	22,7	21,6	23,2	24,2
Dvije odrasle osobe, obje mlađe od 65 godina	19,8	18,5	17,3	17,4
Dvije odrasle osobe, barem jedna u dobi od 65 ili više godina	24,6	23,5	26,9	28,2
Dvije ili više odraslih osoba	16,9	16,5	16,6	17,2
Tri ili više odraslih osoba	11,9	12,1	10,6	10,9
Kućanstva s uzdržavanom djecom	18,1	17,0	15,0	14,6
Jedan roditelj s jednim ili više uzdržavane djece	37,2	36,7	33,8	30,5
Dvije odrasle osobe s jednim uzdržavanim djetetom	15,7	12,5	10,4	11,1
Dvije odrasle osobe s dvoje uzdržavane djece	10,7	9,5	8,9	9,3
Dvije odrasle osobe s troje ili više uzdržavane djece	31,3	31,1	25,6	23,1
Dvije ili više odraslih osoba s uzdržavanom djecom	17,3	16,4	14,3	14,0
Tri ili više odraslih osoba s uzdržavanom djecom	17,5	17,1	15,6	14,7

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2021)

Uzimajući u obzir monetarno siromaštvo temeljeno na stopi rizika od siromaštva djece do 17 godina prema dobi i spolu (prema tri dobne skupine: djeca od 0 do 5 godina; djeca od 6 do 11 godina te djeca od 12 do 17 godina) za razdoblje od 2017. do 2020. godine, evidentno je kako s povećanjem dobne skupine, raste i stopa rizika od siromaštva za djecu. Valja također istaknuti vidljiv rast troškova života, ne samo prema subjektivnoj perspektivi potrošača nego i prema službenim statističkim podacima za Republiku Hrvatsku. Oni su vidljivi iz usporedbe dostupnih podataka o potrošnji prema prosjeku kućanstava, a za posljednje dvije dostupne godine (2017. i 2019.) (Grafikon 7.).

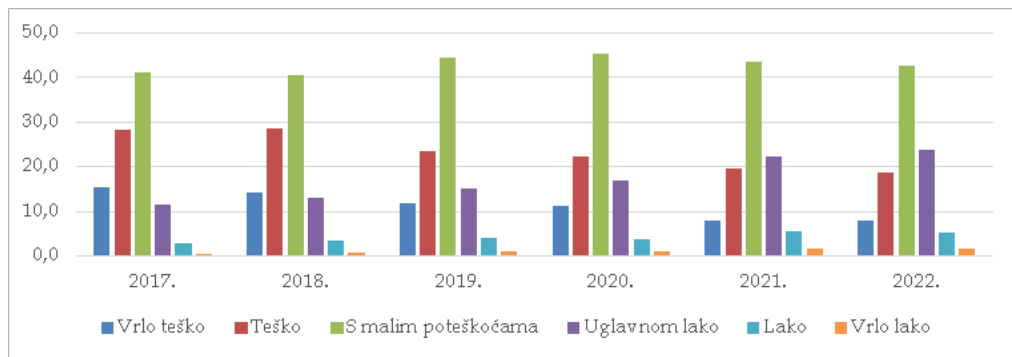
Grafikon 7. Izdaci za potrošnju prema prosjeku po kućanstvu, u eurima, u Republici Hrvatskoj (2017. i 2019. godine)

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2022)

Evidentno je kako su prosječni izdaci za potrošnju kućanstva porasli za sve kategorije potrošnje, osim za obrazovanje. Promatrajući nastavno kategoriju u kojoj se ispitivala mogućnost *spojanja kraja s krajem*, i dalje je vidljiv visok postotak u određenim kategorijama potrošnje (Grafikon 8.).

Grafikon 8. Sposobnost „spajanja kraja s krajem“ od 2017. do 2022. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2022)

Od ukupno šest kategorija „sposobnost ‘spajanja kraja s krajem’“ – *vrlo teško*, *teško*, *s malim poteškoćama*, *uglavnom lako*, *lako*, *vrlo lako* – vidljive su pozitivne promjene u svim kategorijama uspoređujući 2017. godinu s 2022. godinom, osim u kategoriji *sposobnosti ‘spajanja kraja s krajem’ s malim poteškoćama* koja je ostala gotovo na istoj razini postotka

(41,2 % u 2017. godini u odnosu na 42,7 % u 2022. godini). Naime, u kategoriji *vrlo teško* i *teško* „spajanje kraja s krajem“ vidljivo je poboljšanje u vidu snažnog smanjenja (s 15,5 % u 2017. godini na 8,0 % u 2022. godini; 28,4 % u 2017. godini na 18,6 % u 2022. godini). Kada je riječ o kategorijama *uglavnom lako*, *lako* i *vrlo lako*, riječ je također o pozitivnoj promjeni, u ovom slučaju povećanja postotka sposobnosti „spajanja kraja s krajem“ (respektivno 11,5 % u 2017. godini na 23,9 % u 2022. godini; 2,8 % u 2017. godini na 5,2 % u 2022. godini te 0,5 % u 2017. godini na 1,5 % u 2022. godini). Ipak, iako je riječ o pozitivnom trendu smanjenja nesposobnosti „spajanja kraja s krajem“, navedeni postotci i dalje trebaju brinuti nositelje ekonomske politike i sve druge (ne) formalne zagovaratelje pozitivnih društvenih promjena, a struka koju je u tom smislu potrebno istaknuti, svakako je socijalni rad. Naime, kako ističu Kaiser i sur. (2015), socijalni radnik treba imati znanja i vještine kojima će prepoznavati i rješavati probleme prehrambene nesigurnosti na više razina. Socijalni radnik može imati ključnu ulogu u osiguravanju prehrambene sigurnosti svojih korisnika: od identifikacije prehrambenih potreba korisnika, pružanja podrške do zagovarivanja i edukacije. Naime, socijalni radnik ima široko područje djelovanja kako bi osigurao prehrambenu sigurnost korisnicima njegovih usluga. Kroz procjenu potreba zajednice i analizu socioekonomskih čimbenika, zdravstvenog stanja i obrazovanja korisnika, socijalni radnik može identificirati pojedince ili obitelji s rizikom od prehrambene nesigurnosti. Brasseur i sur. (2015) smatraju kako se kroz procjenu potreba potrebno osvrnuti na percepciju prehrambene sigurnosti zajednice koja se promatra, koliko je zajednica upućena u postojanje resursa koji su dostupni za realizaciju prehrambene sigurnosti, koliko ti i takvi resursi odgovaraju potrebama zajednice te postoji li potreba za jačanjem postojećih resursa. Nadalje, socijalni radnik u direktnom radu s korisnicima pruža podršku tako što razvija individualizirane planove koji uključuju savjete o upravljanju kućnim proračunom, edukaciju o zdravoj prehrani te suradnju s lokalnim udrugama kako bi osigurao raspodjelu resursa onim najpotrebitijim. Kaiser i Cafer (2018) navode da s obzirom na širok raspon potencijalnih znanja socijalni radnik može surađivati s drugim stručnjacima i pružati im adekvatne informacije i preporuke o dostupnosti različitih programa za jačanje prehrambene sigurnosti te tako omogućiti korisniku pomoć raznorodnih stručnih službi. Štoviše, socijalni radnik koristi vještinu zagovarivanja kako bi potaknuo promjenu javnih politika koje se tiču prehrambene sigurnosti, a to može uključivati npr. apeliranje na povećanje minimalnih plaća, visinu socijalnih plaćanja i proširenje socijalnih usluga. Kaiser i Cafer (2018) misle kako socijalni radnik mora djelovati kako na lokalnoj tako i na nacionalnoj razini, kao i sudjelovati u organizaciji nacionalnih programa koji se tiču jačanja prehrambene sigurnosti. Dakle, uloga je socijalnog radnika zaštita siromašnih obitelji kroz stvaranje jednakih uvjeta za život koje imaju obitelji bez rizika od siromaštva, npr. kao dio multidisciplinarnog tima može educirati stanovništvo o važnosti nutritivno bogate prehrane te surađivati sa školama, zdravstvenim ustanovama i nevladinim udrugama u širenju svijesti i edukaciji o problemu prehrambene nesigurnosti.

Kada je riječ o teorijama socijalnog rada u kontekstu prehrambene (ne)sigurnosti, potrebno je shvatiti kompleksnost samog koncepta – model socijalne empatije te teorije ekoloških sustava, kao i utvrditi na koji način se primjenom tih teorija može pomoći korisniku socijalnih usluga. Model socijalne empatije zasniva se na potrebi za razvijanjem empatije u društvu prema potrebitim osobama u zajednici. Miller i Thomas (2020) navode kako je ovaj pristup razvijen radi smanjenja nejednakosti u društvu i to tako što će se pri razvoju javnih politika promovirati jednakost svih slojeva društva. Teorija pak ekoloških sustava osobu promatra na nekoliko razina i kroz *mikro*, *mezo*, *makro*, *egzo* i *krono* sustav. U kontekstu prehrambene sigurnosti mikro sustav je neposredno okruženje osobe na koji mogu utjecati prihodi obitelji, prehrambene navike, dostupnost trgovina s prehrambenim proizvodima itd. Mezo sustav se odnosi na interakciju različitih mikro sustava, primjerice suradnja lokalne zajednice i dobrotvornih udruga može osigurati pristup nutritivno kvalitetnoj hrani. Egzo sustav označava šire društvene uvjete koji utječu na osobu iako ona nije uključena u njih, primjerice ekonomske politike koje utječu na dohodak obitelji i sposobnost osobe da si priušti hranu. Makro sustav odnosi se na kulturne norme i propise koji se referiraju na šire društveno okruženje, primjerice na vladine programe i politike potpore socijalno ugroženim skupinama stanovništva. Posljednji krono sustav odnosi se na promjene koje se događaju kroz vrijeme, primjerice ekonomske krize koje mogu utjecati na adekvatan pristup i dostupnost hrane. Barnett i sur. (2019) smatraju da primjenom ove teorije u praksi socijalni radnik može identificirati koji su koraci potrebni kako bi se korisniku osigurali životni uvjeti u kojima prevladava prehrambena sigurnost. Nadalje, u kontekstu socijalnog rada i prehrambene sigurnosti teorija osnaživanja (Himmelheber, 2014) govori o potrebi osnaživanja korisnika socijalnih usluga na stjecanje znanja za samostalno razvijanje vještina potrebnih za prehranu obitelji nutritivnom i sigurnom hranom i korištenje dostupnih usluga u zajednici od kojih obitelj može imati koristi.

5. ZAKLJUČAK

U svim društvima svijeta prehrambena sigurnost postaje sve važniji izazov povezan s realizacijom prava na hranu, kretanjima industrijske poljoprivrede, jačanja ekoloških problema i rastućih nejednakosti u raspodjeli dohotka i bogatstva. Koncept prehrambene (ne)sigurnosti nudi smjernice za efikasnije djelovanje nacionalnih vlada i ulaganja javnih resursa u osiguravanje prehrambene sigurnosti stanovništva. Prehrambena sigurnost ne proizlazi samo iz jačanja poljoprivredno-prehrambene proizvodnje, već i od snaženja javnih politika i društvenih institucija zaduženih za rješavanje problematike prehrambene sigurnosti.

Rezultati analize izabranih indikatora koji su vezani uz stupanj prehrambene (ne) sigurnosti te promjena u životnom standardu u promatranom razdoblju od 2019. do

2022. godine ukazuju na povećanje problema kad je posrijedi osiguranje prehrambene sigurnosti stanovništva. Iako je u promatranom razdoblju najviši stupanj prehrambene nesigurnosti utvrđen za Bugarsku u odnosu na druge izabrane zemlje – Austriju, Hrvatsku, Njemačku i Sloveniju – rezultati za Hrvatsku, iako nešto ne i u znatnoj mjeri bolji te se i Hrvatska suočava s problemom prehrambene nesigurnosti svojih građana. Na smanjenje prehrambene nesigurnosti stanovništva moguće je utjecati, uz druge mjere, i primjenom nekoliko navedenih mjera:

- ekonomsko osnaživanje – aktivne mjere participacije i osnaživanja stanovnika za pokretanje i sudjelovanje u vlastitom poduzetništvu, npr. osnaživanje samozapošljavanja
- omogućavanje stanovništvu širi pristup savjetodavnim uslugama povezanih s ostvarivanjem prava na hranu, a kako bi se smanjila nedovoljna informiranost građana o načinima smanjenja siromaštva i osiguranja prehrambene sigurnosti, primjerice dva sata na tjedan unutar radnog vremena javnih institucija specijaliziranih samo za savjetodavne usluge
- provođenje besplatnih edukacija i radionica o financijskoj pismenosti i upravljanju kućnim proračunom radi osiguranja dostatnih sredstava kojima bi se osigurala prehrambena sigurnost pojedinca i obitelji
- uvođenje predmeta/kolegija u školske kurikule koji podučavaju o važnosti konzumacije nutritivno bogate hrane te osiguravanje nutritivno bogate i zdrave hrane u školskom boravku, s ciljem odgoja najmlađih skupina stanovništva kako bi se utjecalo na pozitivne promjene prema zdravim oblicima prehrane te stekla navika konzumacije nutritivno bogate hrane
- organiziranje radionica o uzgajanju voća i povrća na vlastitim proizvodnim resursima (ako ih korisnik ima) radi stjecanja stvarnih vještina uzgajanja proizvoda za vlastitu prehranu uz nužan aktivan angažman sudionika
- pružanje potpore roditelju koji uzdržava jedno ili više djece kroz npr. mjere prekvalifikacije, a kako bi se podignula radna osposobljenost roditelja i povećala njegova mogućnost participacije na tržištu rada uz rast osobnog dohotka itd.

Razdoblja ekonomskih kriza izazovna su na brojnim razinama društvene organizacije, a posebno u kontekstu osiguravanja osnovnih prehrambenih potreba stanovništva. Stoga je jasno kako je nužno osigurati ekonomsku održivost uz stabilno gospodarstvo bez visokih stopa inflacije i ratova koji u znatnoj mjeri remete funkcioniranje lanaca opskrbe i tržište nutritivno bogatih i sigurnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kao i potencijalne pozitivne eksternalije takvog snažnog gospodarstva. Posebnu pozornost treba posvetiti djeci kao jednoj od najranjivijih skupina kroz njihovu zaštitu od siromaštva, a putem socijalnih transfera u skladu s tipom kućanstva u kojem žive, poseb-

no ako je riječ o kućanstvu s jednim roditeljem u kojemu je jedno i/ili više uzdržavane djece. Nadalje, potrebno je shvatiti kako je znanje o zdravim prehrambenim navikama najbolji put prevencije i vid zdravstvenog odgoja kao dijela kojega je potrebno uključiti u formalni odgoj i obrazovanje, a kako bi se na individualnoj razini utjecalo na zdravlje populacije te na društvenoj razini na smanjenje troškova u zdravstvenom sustavu. U pomoći i prevenciji te provedbi određenih nabrojanih mjera svakako mogu pomoći organizirani timovi, koji će u svom sastavu njegovati interdisciplinarnost struka i znanja, a kako bi se za probleme prehrambene nesigurnosti pokušalo pružiti adekvatna rješenja u skladu s potrebama i izazovima lokalne zajednice za koju trebaju biti kreirani.

LITERATURA

KNJIGE I ZNANSTVENI ČLANCI:

1. Abdul, I. M. (2020). COVID-19, Lockdown and Transitory Food Insecurity in Nigeria. *Food and Agribusiness Management*, 1(1), 26–30. DOI: <https://doi.org/10.26480/fabm.01.2020.26.30>.
2. Abdullah, Zhou, D.; Shah, T.; Ali, S.; Ahmad, W.; Din, I. U.; Ilyas, A. (2017). Factors affecting household food security in rural northern hinterland of Pakistan. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 18(2), 201–210. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jssas.2017.05.003>.
3. Anema, A.; Fielden, S. J.; Castleman, T.; Grede, N.; Heap, A.; Bloem, M. (2014). Food security in the context of HIV: towards harmonized definitions and indicators. *AIDS and behavior*, 18(5), 476–489. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10461-013-0659-x>.
4. Ansah, I. G.; Gardebreek, C.; Ihle, R. (2019). Resilience and household food security: a review of concepts, methodological approaches and empirical evidence. *Food Security*, 11, 1187–1203. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-019-00968-1>.
5. Barnett, T. M.; Olivo, R.; Kimeri Christy, V. (2019). Theoretical Application to Understand Food Insecurity Among College Students: A Multi-Systems Life Course Perspective. *Sociology Study*, 9(2), 75–83. DOI: <https://doi.org/10.17265/2159-5526/2019.02.004>.
6. Barrett, C. B.; Lentz, E. C. (2022). Food insecurity. *Nature Climate Change*, 12, 963–963. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41558-022-01530-2>.
7. Belachew, T.; Lindstrom, D.; Gebremariam, A.; Jira, C.; Hattori, M. K.; Lachat, C.; Huybregts, L.; Kolsteren, P. (2012). Predictors of chronic food insecurity among adolescents in Southwest Ethiopia: a longitudinal study. *BMC public health*, 12, 604. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-604>.
8. Bene, C.; Devereux, S. (2023). *Resilience, Food Security and Food Systems: Setting the Scene*. Cham: Palgrave Macmillan, Springer Nature Switzerland AG. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-23535-1_1.
9. Bene, C.; Headey, D.; Haddad, L.; von Grebmer, K. (2015). Is resilience a useful concept in the context of food security and nutrition programmes? Some conceptual and practical considerations. *Food Security*, 8(1), 123–138. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-015-0526-x>.
10. Bowden, M. (2020). *Understanding food insecurity in Australia*. Southbank: Australian Institute of Family Studies, issuing body & Child Family Community Australia. Dostupno: <https://nla.gov.au/nla.obj-2866227742> (pristupljeno: 30. svibnja 2024.).
11. Bozsik, N.; Cubillos T. J. P.; Stalbek, B.; Vasa, L.; Magda, R. (2022). Food security management in developing countries: Influence of economic factors on their food availability and access. *PloS one*, 17(7), e0271696. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0271696>.

12. Brasseur, K.; Ozier, A. D.; McBride, R.; Powell, A.; Ratliff, E.; Yao, P.; Leong, C. M. H.; Umoren, J. (2015). Resources Enabled to Assist the Community and Hunger (REACH): A Community Food Security Needs Assessment. *Journal of Food Security*, 3(4), 99–106. Dostupno: <https://pubs.sciepub.com/jfs/3/4/2/index.html> (pristupljeno: 21. studenoga 2024.).
13. Burchi, F.; De Muro, P. (2007). *Education for Rural People and Food Security A Cross Country Analysis*. Rim: Food and Agriculture Organization of the United Nations. Dostupno: <https://www.fao.org/4/a1434e/a1434e00.htm> (pristupljeno: 1. lipnja 2024.).
14. Burgess, D.; Shier, M. L. (2018). Food insecurity and social work: A comprehensive literature review. *International Social Work*, 61(6), 826–842. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020872816672519>.
15. Capaldo, J.; Karfakis, P.; Knowles, M.; Smulders, M. (2010). *A model of vulnerability to food insecurity. ESA Working Papers 289020*. Rim: Food and Agriculture Organization of the United Nations, Agricultural Development Economics Division (ESA). Dostupno: <https://ageconsearch.umn.edu/record/289020> (pristupljeno: 30. svibnja 2024.).
16. Carrillo-Álvarez, E. (2023). Perspective: Food and Nutrition Insecurity in Europe: Challenges and Opportunities for Dietitians. *Advances in nutrition (Bethesda, Md.)*, 14(5), 995–1004. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.advnut.2023.07.008>.
17. Clapp, J.; Moseley, W. G.; Burlingame, B.; Termine, P. (2022). Viewpoint: The case for a six-dimensional food security framework. *Food Policy*, 102, 102164. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102164>.
18. Debebe, S.; Zekarias, E. H. (2020). Analysis of poverty, income inequality and their effects on food insecurity in southern Ethiopia. *Agriculture & Food Security*, 9, 16. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40066-020-00269-3>.
19. Drewnowski, A. (2022). Food insecurity has economic root causes. *Nature Food*, 3, 555–556. DOI: <https://doi.org/10.1038/s43016-022-00577-w>.
20. El Bilali, H.; Bassolé, I.; Dambo, L.; Berjan, S. (2020). Climate change and food security. *Agriculture and Forestry*, 66(3), 197–210. DOI: <https://doi.org/10.17707/AgriForest.66.3.16>.
21. Gallegos, D.; Booth, S.; Pollard, C. M.; Chilton, M.; Kleve, S. (2023). Food security definition, measures and advocacy priorities in high-income countries: a Delphi consensus study. *Public health nutrition*, 26(10), 1986–1996. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1368980023000915>.
22. Gonzalez, C. G. (2014). World Poverty and Food Insecurity, *Penn State Journal of Law and International Affairs*, 3(2), 56–83. Dostupno: <https://elibrary.law.psu.edu/jlia/vol3/iss2/6/> (pristupljeno: 21. studenoga 2024.).
23. Headey, D.; Ecker, O. (2013). Rethinking the measurement of food security: from first principles to best practice. *Food Security*, 5(3), 327–343. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-013-0253-0>.
24. Headey, D.; Martin, W. J. (2016). The Impact of Food Prices on Poverty and Food Security. *Annual Review of Resource Economics*, 8(1), 329–351. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100815-095303>.
25. Himmelheber, S. (2014). Examining the Underlying Values of Food Security Programming: Implications for the Social Work Profession. *Journal of Progressive Human Services*, 25(2), 116–132. DOI: <https://doi.org/10.1080/10428232.2014.898203>.
26. Hjelm, L.; Mathiassen, A.; Wadhwa, A. (2016). Measuring Poverty for Food Security Analysis: Consumption- Versus Asset-Based Approaches. *Food and nutrition bulletin*, 37(3), 275–289. DOI: <https://doi.org/10.1177/0379572116653509>.
27. Ibok, O.; Osbahr, H.; Srinivasan, C. (2019). Advancing a new index for measuring household vulnerability to food insecurity. *Food Policy*, 84, 10–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.01.011>.
28. Ingram, J. (2011). A food systems approach to researching food security and its interactions with global environmental change. *Food Security*, 3, 417–431. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-011-0149-9>.

29. Jones, A. D.; Ngure, F. M.; Pelto, G.; Young, S. L. (2013). What are we assessing when we measure food security? A compendium and review of current metrics. *Advances in nutrition (Bethesda, Md.)*, 4(5), 481–505. DOI: <https://doi.org/10.3945/an.113.004119>.
30. Kaiser, M. L.; Cafer, A. (2018). Understanding High Incidence of Severe Obesity and Very Low Food Security in Food Pantry Clients: Implications For Social Work. *Social Work in Public Health*, 33(2), 125–139. DOI: <https://doi.org/10.1080/19371918.2017.1415181>.
31. Kaiser, M. L.; Himmelheber, S.; Miller, S.; Hayward, R. A. (2015). Cultivators of Change: Food Justice in Social Work Education. *Social Work Education*, 34(5), 544–557. DOI: <https://doi.org/10.1080/02615479.2015.1063599>.
32. Karagoz, A.; Kandemir, O. (2023). The Impacts of Pandemic on Food Security and Food Inflation. *Turkish Journal of Agriculture – Food Science and Technology*, 11(8), 1285–1297. DOI: <https://doi.org/10.24925/turjaf.v11i8.1285-1297.5717>.
33. Kucheriava, K.; Korolyov, A. (2023). Standard of Living of the Population in Foreign Countries. *SSP Modern Economics, State and Public Administration*. 2(1), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.53933/mespa.v2i1.92>.
34. Lake, I. R.; Hooper, L.; Abdelhamid, A.; Benthall, G.; Boxall, A. B.; Draper, A.; Fairweather-Tait, S.; Hulme, M.; Hunter, P. R.; Nichols, G.; Waldron, K. W. (2012). Climate change and food security: health impacts in developed countries. *Environmental health perspectives*, 120(11), 1520–1526. DOI: <https://doi.org/10.1289/ehp.1104424>.
35. Macalou, M.; Keita, S.I.; Coulibaly, A.; Diamoutene, A. (2023). Urbanization and food security: evidence from Mali. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7, 1–6. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1168181>.
36. Manikas, I.; Ali, B. M.; Sundarakani, B. (2023). A systematic literature review of indicators measuring food security. *Agriculture & food security*, 12(10), 1–31. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40066-023-00415-7>.
37. Mc Carthy, U.M.; Uysal, I.; Melis, R.B.; Mercier, S.; Donnell, C.O.; Ktenioudaki, A. (2018). Global Food Security – Issues, Challenges and Technological Solutions. *Trends in Food Science & Technology*, 77(1), 11–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2018.05.002>.
38. McMichael, P.; Schneider, M. (2011). Food security politics and the Millennium Development Goals. *Third World Quarterly*, 32(1), 119–139. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.543818>.
39. Miller, D. P.; Thomas, M. M. C. (2020). Policies to reduce food insecurity: An ethical imperative. *Physiology & behavior*, 222, 112943. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2020.112943>.
40. Mutisya, M.; Ngware, M.; Kabiru, C. W.; Kandala, N. (2016). The effect of education on household food security in two informal urban settlements in kenya: a longitudinal analysis. *Food Security*, 8(4), 743–756. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-016-0589-3>.
41. Odobaša, R.; Marošević, K. (2022). Prehrambena (ne)sigurnost u ekonomskim krizama. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 20(2), 61–73. DOI: <https://doi.org/10.22598/zefzg.2022.2.61>.
42. Peng, W.; Berry, E. M. (2018). The Concept of Food Security. *Reference Module in Food Science*, 2(1), 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100596-5.22314-7>.
43. Penne, T.; Goedemé, T. (2021). Can low-income households afford a healthy diet? Insufficient income as a driver of food insecurity in Europe. *Food Policy*, 99, 101978. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.101978>.
44. Pinstrup-Andersen, P. (2009). Food security: definition and measurement. *Food Security*, 1(1), 5–7. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-008-0002-y>.
45. Pollard, C. M.; Booth, S. (2019). Food Insecurity and Hunger in Rich Countries-It Is Time for Action against Inequality. *International journal of environmental research and public health*, 16(10), 1804. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16101804>.

46. Qureshi, M. E.; Dixon, J.; Wood, M. (2015). Public policies for improving food and nutrition security at different scales. *Food Security*, 7(2), 393–403. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12571-015-0443-z>.
47. Ruel, M. T.; Garrett, J.; Yosef, S.; Olivier, M. (2017). Urbanization, food security and nutrition. U: S. de Pee; D. Taren; M. Bloem (ur.). *Nutrition and Health in a Developing World* (str. 705–735). New York: Springer Science+Business Media, Humana Press. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-43739-2_32.
48. Russell J.; Lechner A.; Hanich Q.; Delisle A.; Campbell B.; Charlton K. (2018). Assessing food security using household consumption expenditure surveys (HCES): a scoping literature review. *Public Health Nutrition*, 21(12), 2200–2210. DOI: <https://doi.org/10.1017/S136898001800068X>.
49. Sassi, M. (2018). *Understanding food insecurity*. Cham: Springer International Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70362-6>.
50. Seo, B. K.; Park, G. R. (2021). Food insecurity and housing affordability among low-income families: does housing assistance reduce food insecurity?. *Public health nutrition*, 24(13), 4339–4345. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1368980021001002>.
51. Smith, M.; Pointing, J.; Maxwell, S. (1993). *Household Food Security, concepts and Definitions: An annotated Bibliography*. Brighton: Institute of Development Studies.
52. Stone, R. A.; Brown, A.; Douglas, F.; Green, M. A.; Hunter, E.; Lonnie, M.; Johnstone, A. M.; Hardman, C. A.; FIO-Food Team (2024). The impact of the cost of living crisis and food insecurity on food purchasing behaviours and food preparation practices in people living with obesity. *Appetite*, 196, 107255. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2024.107255>.
53. Sumsion, R. M.; June, H. M.; Cope, M. R. (2023). Measuring Food Insecurity: The Problem with Semantics. *Foods*, 12(9), 1816. DOI: <https://doi.org/10.3390/foods12091816>.
54. Warr, P. (2014). Food insecurity and its determinants. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 58(4), 519–537. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12073>.
55. Zelič, N. (2022). Pravo na hranu?. U: N. Vretenar; E. Murić (ur.). *Hrana i zajednica* (str. 237–246.). Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
56. Zhang, Q.; Jones, S.; Ruhm, C. J.; Andrews, M. (2013). Higher food prices may threaten food security status among American low-income households with children. *The Journal of nutrition*, 143(10), 1659–1665. DOI: <https://doi.org/10.3945/jn.112.170506>.
57. Ziervogel, G.; Ericksen, P. J. (2010). Adapting to climate change to sustain food security. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. 1(4), 525–540. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.56>.

MREŽNI IZVORI:

1. Državni zavod za statistiku (2021). *Statistička izvješća 1693. Rezultati Ankete o dohotku stanovništva u 2020*. URL: <https://podaci.dzs.hr/media/wt3lyxzw/si-1693-rezultati-ankete-o-dohotku-stanovnistva-u-2020.pdf> (pristupljeno: 9. studenog 2024.).
2. Državni zavod za statistiku (2021a). *Hrvatska u brojkama 2021*. URL: https://podaci.dzs.hr/media/fagflfgk/croinfig_2021.pdf (pristupljeno: 20. prosinca 2024.).
3. Državni zavod za statistiku (2022). *Anketa o dohotku stanovništva, Statističko izvješće 1721*. URL: <https://podaci.dzs.hr/hr/search?q=1721> (pristupljeno: 9. studenog 2024.).
4. Državni zavod za statistiku (2023). *Pad broja kućanstava od tri i više članova, a porast broja samačkih i dvočlanih kućanstava*. URL: <https://dzs.gov.hr/vijesti/pad-broja-kucanstava-od-tri-i-vise-clanova-a-porast-broja-samackih-i-dvoclanih-kucanstava/1565> (pristupljeno: 28. srpnja 2024.).
5. FAO (2008). An Introduction to the Basic Concepts of Food Security. U: *Food Security Information for Action: Practical Guides, EC-FAO Food Security Programme*. URL: <https://www.fao.org/agrifood-economics/publications/detail/en/c/122386/> (pristupljeno: 25. svibnja 2024.).

6. FAO (2021). *The State of Food and Agriculture 2021. Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses*. Rim: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/cb4476en> (pristupljeno: 9. studenog 2024.).
7. FAO (2023). *Europe and Central Asia – Regional Overview of Food Security and Nutrition 2023: Statistics and trends*. Budimpešta: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://openknowledge.fao.org/items/fd535ffa-8963-4453-93f4-f49cb5ded38a> (pristupljeno: 9. studenog 2024.).
8. FAO (2024). *FAO Regional Conference for the Near East: Thirty-seventh Session. NERC/24/10, January 2024*. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6a733742-a887-494f-8a2e-d27e0400db54/content> (pristupljeno: 10. studenog 2024.).
9. FAO; IFAD; WFP (2015). *The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. Rim: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/63863832-4cb5-4e05-9040-4b22d9a92324/content> (pristupljeno: 10. studenog 2024.).

Popis tablica:

Tablica 1. Dimenzije i komponente prehrambene sigurnosti

Tablica 2. Procesi koji mogu negativno utjecati na prehrambenu sigurnost na različitim društvenim razinama

Tablica 3. Razine prehrambene sigurnosti s obzirom na stupnjeve društvene organizacije

Tablica 4. Prehrambena nesigurnost prema intenzitetu s obzirom na pokazatelj *Food insecurity experience scale* (FIES)

Tablica 5. Mogući izvori rizika od prehrambene nesigurnosti

Tablica 6. Rasprostranjenost umjerene i teške prehrambene nesigurnosti (u %)

Tablica 7. Stopa rizika od siromaštva prema tipu kućanstva (2017. – 2020. godine)

Popis grafikona:

Grafikon 1. Nemogućnost konzumiranja obroka s crvenim mesom, piletinom, ribom (ili vegetarijanskim ekvivalentom) svaki drugi dan (u %)

Grafikon 2. Troškovi finalne potrošnje kućanstva na hranu (%)

Grafikon 3. Stanovništvo s rizikom od siromaštva (%)

Grafikon 4. Preopterećenost troškovima stanovanja (%)

Grafikon 5. Prosječna godišnja stopa inflacije – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HIPC)

Grafikon 6. Cijene hrane – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (2015=100)

Grafikon 7. Izdaci za potrošnju prema prosjeku po kućanstvu, u eurima, u Republici Hrvatskoj (2017. i 2019. godine)

Grafikon 8. Sposobnost „spajanja kraja s krajem“ od 2017. do 2022. godine

Katarina Marošević, Ph.D., Associate Professor

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: katarina.marosevic@pravos.hr

Marijan Bainac, Master of Social Work

E-mail: marijan.bainac@gmail.com

Rajko Odoabaša, Ph.D., Full Professor

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: rodobasa@pravos.hr

FOOD (IN)SECURITY AND POVERTY RISK RATE IN HOUSEHOLDS WITH DEPENDENT CHILDREN IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Abstract

Food (in)security can serve as a credible indicator of living standards. Although understanding and solving problems related to the availability of a sufficient amount of safe and nutritious food is both an individual (households) and a social issue (the share of households receiving social assistance), through the poverty risk rate it is possible to have an insight into the number/percentage of people who are potentially in threats from food insecurity. Food insecurity depends on numerous indicators - income, economic development, food prices, (un)employment status, education, climate change, but also numerous other economic and social factors and changes. Therefore, this work identifies certain key challenges that population in chosen countries is faced, evident in low incomes, high inflation visible in the rise in the price of food and increased costs of housing, and life in general, and the poverty risk rate of households without dependent children compared to the households with dependent children.

Therefore, the aim of the paper is to analyze the concept of food (in)security and the comparison of empirical data based on a comparative analysis of indicators related to the food security of the Republic of Croatia inhabitants in relation to selected European Union countries (Slovenia, Germany, Austria, Bulgaria). Comparative analysis indicators of food insecurity are analysed for the 2019 till 2022 period in Croatia compared to Austria, Germany, Slovenia and Bulgaria. Furthermore, the research is focused to the analysis of the risk of poverty rate in Croatia for the period 2017 to 2020 with a detailed review of the trend of the risk of poverty rate by household type (households without dependent children versus households with dependent children). Social trends, with roughly a third of divorced marriages out of the total, are changing the structure of households. Data analysis confirms that the highest rate of risk of poverty is precisely in households where there is one parent with one or more dependent children.

Keywords: *food insecurity, poverty risk rate, households with dependent children, Republic of Croatia*

Doc. dr. sc. Anita Barišić

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

E-pošta: abaristic@pravos.hr

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper

UDK 364.622:364.4-053.2

DOI: <https://doi.org/10.25234/dosd/33181>

MENTALNO ZDRAVLJE UDOMITELJICA ZA DJECU*

Sažetak

Udomiteljska uloga zahtjevnija je i odgovorna u kontekstu skrbi za djecu, pa udomiteljice mogu biti pod stresom koji utječe na njihovo sagorijevanje i mentalno zdravlje. Cilj je ovoga rada prikazati dio rezultata šireg istraživanja kojemu je zadatak bio ispitati doprinos sociodemografskih obilježja, iskustva udomiteljica, otpornosti i socijalne podrške, izvora stresa udomiteljica djece, profesionalnoga sagorijevanja na mentalno zdravlje udomiteljica za djecu (emocionalno stanje, anksioznost i depresivnost). U istraživanju je sudjelovalo 135 udomiteljica za djecu. Koristeći se hijerarhijskom regresijskom analizom, dobiveni su rezultati koji su pokazali kako veća prisutnost izvora stresa i emocionalna iscrpljenost predviđaju lošije emocionalno stanje udomiteljica, dok veća razina osobnoga postignuća predviđa njihovo bolje emocionalno stanje. Prediktori anksioznosti jesu veći broj osoba o kojima se udomiteljica brine, udomljavanje djeteta s internaliziranim problemima u ponašanju, udomljenje bebe i percipirana niska socijalna podrška obitelji. Veći broj osoba o kojima se udomiteljice brinu, veća razina emocionalne iscrpljenosti te percipirana niža razina socijalne podrške socijalnih radnika prediktori su simptoma depresivnosti. Razumijevanje mehanizama koji predviđaju mentalno zdravlje udomiteljica može pomoći u kreiranju intervencija i tretmana za njih kako bi mogle adekvatno odgovoriti na potrebe djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi.

Ključne riječi: *udomiteljstvo za djecu, socijalna podrška, psihološka otpornost, profesionalno sagorijevanje, mentalno zdravlje*

* Ovaj je rad djelomično povezan s IP-PRAVOS-24 internim projektom Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku „Stres, sagorijevanje i mentalno zdravlje pomagača (udomitelja)” i doktorskim radom pod nazivom „Odrednice profesionalnog stresa, sagorijevanja i mentalnog zdravlja udomiteljica za djecu”.

Ovaj je rad licenciran pod licencom CC BY-NC 4.0 © autor(i). / This work is licensed under a CC BY-NC 4.0 license © author(s).

1. ODNOS STRESA, SAGORIJEVANJA, SOCIJALNE PODRŠKE I PSIHOLOŠKE OTPORNOSTI U ISTRAŽIVANJU MENTALNOGA ZDRAVLJA UDOMITELJICA ZA DJECU

Udomitelji su suradnici sustava socijalne skrbi, pomagači koji pružaju socijalne usluge smještaja najranjivijim skupinama u društvu. Pomagači općenito ulaze u posao s entuzijazmom i velikim očekivanjima te s vremenom mogu biti suočeni s nemogućnošću realizacije svojih očekivanja, što ih može dovesti do gubitka motivacije i zainteresiranosti za daljnje pomaganje, ali i do stresa (Ljubotina i Družić, 1996). Jedna od posljedica stresa kod udomitelja jest i smanjena kvaliteta pružene usluge djeci (Barišić, 2023a).

Iako postoji više pristupa proučavanju stresa, u ovome se radu usmjeravamo na tzv. transakcijski pristup autora Lazarusa i Folkmana (1984). Stres se u skladu s transakcijskim pristupom promatra kao proces koji uključuje stalne interakcije i prilagodbe koje zovemo transakcijama između osobe i okoline (Lazarus, 1966). Lazarus i Folkman (1984) stres definiraju kao poseban odnos između osobe i okoline, koji osoba procjenjuje vrlo zahtjevnim ili kao odnos koji prelazi njezine mogućnosti suočavanja i ugrožava njezinu dobrobit. Unutar transakcijskoga modela stresa osoba je aktivna i može utjecati na stresor koristeći se bihevioralnim, kognitivnim i emocionalnim strategijama suočavanja. Središnje obilježje Lazarusova pristupa jest kognitivni proces i kognitivna procjena događaja (Lazarus, 1991, 1999).

Prema Barišić (2023b), stres uzorkovan izazovima s kojima se udomitelji suočavaju može imati štetne posljedice na njihovo mentalno zdravlje i opću dobrobit. Mentalno zdravlje definira se kao stanje dobrobiti u kojem pojedinac ostvaruje svoje potencijale, može se nositi s normalnim životnim stresovima, može raditi produktivno i plodno te je sposoban/na pridonositi svojoj zajednici (Svjetska zdravstvena organizacija, 2004). Ono se ne odnosi samo na bavljenje produktivnim aktivnostima koje će pogodovati našem razvoju i osobnosti – nego i na sposobnost suočavanja s raznim životnim teškoćama, stresovima i gubitcima te omogućava prihvaćanje vlastitih emocija, korištenjem osobnih resursa, vještina i sposobnosti.

Uzimajući u obzir temeljnu teoriju stresa, u ovome istraživanju eksploratorno je pretpostavljeno kako su socijalna podrška i psihološka otpornost važne odrednice mentalnoga zdravlja udomiteljica za djecu. Socijalna podrška općenito utječe na zdravlje i dobrobit hipotezom puferiranja na način da smanji učinke stresnoga događaja (Choen i sur., 2000; Barišić, 2023a). Također socijalna podrška moderira odnos stresa i dobrobiti na način da smanjuje razinu percipiranoga stresa i povećava percipirane resurse potrebne za suočavanje (Jhang, 2020). I u međunarodnim istraživanjima u području udomiteljstva za djecu (npr. Lietz i sur., 2016; Adams i sur., 2018; Verheyden i sur., 2020), socijalna podrška pokazala se važnom za istraživanje stresa, što se dodatno potvrdilo i u

domaćim istraživanjima (Laklija, 2011; Laklija 2012). Osobito je važno istaknuti kako podrška udomiteljima može umanjiti negativne posljedice stresa (Krčar i Laklija, 2018). Socijalna podrška ublažava učinke stresnoga događaja, ako osoba primi (informativnu, emocionalnu i praktičnu) podršku koja promiče adaptivne odgovore na stresne događaje. MacGregor i sur. (2006) navode kako je emocionalna podrška najvažniji oslonac udomiteljima koji se skrbe za djecu. Primanje socijalne podrške može utjecati na kognitivno preoblikovanje stresne situacije.

S druge strane, ako su udomiteljice psihološki otporne to može značajno utjecati na to kako doživljavaju i procjenjuju stres. Psihološka otpornost jest pozitivan psihološki konstrukt (Vella i Pai, 2019) koji se, prema Ajduković (2000), odnosi na trajnije i dosljednije uspješno suočavanje sa stresorima. Iako nedostaje dogovor istraživača oko jedinstvene definicije, konceptualizacije i mjerenja otpornosti (Vella i Pai, 2019), Fletcher i Sarkar (2013) zaključili su kako se u većini istraživačkih radova otpornost definira kao osobinu, proces i ishod.

U ovome istraživanju važno je i razumijevanje modela profesionalnoga sagorijevanja prema autorici Christine Maslach, koja sagorijevanje definira kao višedimenzijski sindrom stresa koji se sastoji od mentalnoga umora (emocionalna iscrpljenost) i negativne percepcije te osjećaja prema klijentima i pacijentima (depersonalizacija). Nešto poslije uvodi i treću komponentu sagorijevanja (Maslach i Jackson, 1981), koja se odnosi na osjećaj smanjenoga osobnoga postignuća. I dalje ne postoji jasan dijagnostički kriterij procjene sagorijevanja koji je nužan u kontekstu procjene sagorijevanja koje se želi okarakterizirati kao mentalni poremećaj, pa je sagorijevanje trenutačno sindrom, a mjerenje sagorijevanja oslanja se na samoprocjenu. Samo nekoliko europskih zemalja priznaje sagorijevanje kao mentalni poremećaj (Nadon i sur., 2022; Barišić, 2023a), a najčešće ga se dovodi u vezu s depresijom i anksioznosti, s kojima je pozitivno povezano (Chow i sur., 2018). Prema rezultatima metaanalize kojom se ispitalo preklapanje između sagorijevanja, depresije i anksioznosti zaključeno je kako u većini istraživanja postoji jasna razlika među tim trima psihološkim stanjima (Koutsimani i sur., 2019). I u ovome se istraživanju sagorijevanje promatralo odvojeno od anksioznosti i depresivnosti.

Mentalno zdravlje ključan je element za održivi razvoj (Ujedinjeni narodi, 2015). S obzirom na sve prethodno navedeno, istraživanje mentalnoga zdravlja udomiteljica djece važno je za razumijevanje i osiguranje procesa održivosti skrbi o djeci i mladima u sustavu socijalne zaštite.

2. O ISTRAŽIVANJU

Cilj je rada prikazati dio rezultata većega istraživanja pod nazivom *Odrednice stresa, sagorijevanja i mentalnog zdravlja udomiteljica za djecu* (Barišić, 2023a), kojem je zadatak

bio ispitati prediktorsku ulogu nekih sociodemografskih obilježja, iskustva, otpornosti, socijalne podrške, stresa i profesionalnoga sagorijevanja u odnosu na mentalno zdravlje udomiteljica djece (emocionalno stanje, anksioznosti i depresivnost). Hipoteze koje su se provjeravale jesu:

- 1) Neka sociodemografska obilježja, otpornost i socijalna podrška, prisutnost izvora stresa i sagorijevanja doprinose u objašnjenju varijance kriterija emocionalnoga stanja udomiteljica djece.
- 2) Neka sociodemografska obilježja, iskustva udomiteljica, socijalna podrška, prisutnost izvora stresa i sagorijevanja objašnjavaju simptome anksioznosti i depresivnosti kod udomiteljica djece.
- 3) Psihološka otpornost ima medijatorsku ulogu u odnosu stresa i sagorijevanja te mentalnoga zdravlja udomiteljica djece.

2.1. METODE

2.1.1. Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 135 udomiteljica koje pružaju uslugu udomiteljstva za djecu, od čega su tri specijalizirane udomiteljice za djecu, dok preostale pružaju uslugu tradicionalnoga udomiteljstva. Udomiteljice žive na području pet kontinentalnih županija Republike Hrvatske, odnosno Osječko-baranjske, Požeško-slavonske, Vukovarsko-srijemske, Brodsko-posavske i Virovitičko-podravске županije, a najveći broj ih je s područja Područnoga ureda Hrvatskoga zavoda za socijalni rad (u nastavku: PU HZSR) Nova Gradiška (N=18). Uzorak u istraživanju bio je prigodan, a udomiteljice su u njemu sudjelovale prema načelu dobrovoljnosti. U trenutku provedbe istraživanja, obuhvaćeno je 86 % udomiteljica za djecu s područja navedenih pet županija. Kriteriji uključivanja bili su (a) tradicionalno udomiteljstvo, (b) specijalizirano udomiteljstvo za djecu te (c) ženski spol (udomiteljice), dok su kriterij isključivanja bili (a) srodničko udomiteljstvo, (b) muški spol (udomitelji). S obzirom na to da je u tijeku planiranja provedbe istraživanja napravljen uvid u Godišnje statističko izvješće Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (2022) iz kojega je bilo uočljivo kako je u Republici Hrvatskoj u 2021. godini bilo registrirano 69,61 % više udomiteljica u odnosu na udomitelje, odlučeno je da će u istraživanje biti pozvane samo osobe ženskog spola (vidi i: Barišić, 2024).

Prema starosnoj dobi, većina sudionica, njih 98 (73,6 %) u zreloj je odrasloj dobi (između 41 i 60 godina života), a njih 59 (43,7 %) ima završenu srednju četverogodišnju školu.

S obzirom na zahtjevnost u pružanju usluge udomiteljstva, udomiteljice su pitane pomažu li im u odgoju udomljene djece druge odrasle osobe. Njih 81 (60 %) navodi kako im u odgoju udomljene djece pomaže još jedna odrasla osoba.

Što se tiče iskustva s udomiteljstvom, kod njih 61 (45,2 %) dosad je bilo smješteno od šestero do desetero djece, 35 (25,9 %) udomiteljica imalo je dosad smješteno od troje do petero djece, kod 23 (17 %) bilo je smješteno jedanaestero i više djece, njih deset (7,4 %) imale su smješteno po dvoje djece, a kod šest je udomiteljica (4,4 %) do trenutka provedbe istraživanja smješteno jedno udomljeno dijete. Provjereno je s udomiteljicama i kakvo je njihovo iskustvo s duljinom boravka udomljene djece u obiteljima te je zaključak kako je najveći broj udomljene djece (njih 407 ili 67,7 %) boravio do tri godine. Prosječna duljina boravka aktualno smještene djece u udomiteljstvu je od manje od jedne godine do tri godina za dvjesto dvadeset i četvero (61 %) djece, sedamdeset i četvero (20,2 %) djece boravi od sedam do dvanaest godina u udomiteljstvu, šezdesetero (16,3 %) je od četiri do šest godina u udomiteljstvu, a njih devetero (2,5 %) u udomiteljstvu je od 13 do 18 godina.

2.1.2. Instrumenti

Radi širega istraživanja upotrebljavali su se instrumenti opisani u nastavku:

- (1) Upitnik sociodemografskih obilježja sastoji se od pitanja kojima se ispituju: dob i obrazovanje udomiteljica, broj članova njihova kućanstva, broj vlastite maloljetne djece, broj ukućana o kojima se udomiteljice brinu, broj osoba koje aktivno sudjeluju u brizi o udomljenom djetetu, broj radnih sati na tjedan koje udomiteljice provode na nekom drugom poslu te mjesto i način stanovanja.
- (2) Iskustvo udomiteljstva sastoji se od pitanja koja ispituju broj godina aktivnoga udomiteljstva, dužinu boravka udomljene djece u udomiteljstvu (ukupan zbroj broja godina koje su udomljena djeca provela kod udomiteljice), ukupan broj udomljene djece dosad, aktualni broj udomljene djece. Osim navedenoga, provjereno je i imaju li udomiteljice iskustvo udomljavanja djece specifičnih korisničkih skupina ili nemaju te su pitane da zaokruže 1 (ako imaju iskustvo) i 2 (ako nemaju iskustvo) na sveukupno sedam čestica.
- (3) Skala otpornosti (engl. *Resilience Evaluation Scale – RES*; Van der Meer i sur., 2018), kojom se mjerila psihološka otpornost sudionica, sastoji se od devet čestica (primjer čestica: „Lako mogu nastaviti tamo gdje sam stao/la”, ili: „Otporan/na sam, mogu mnogo toga uspješno podnijeti.”) na koje sudionice na skali od 0 („Potpuno se ne slažem”) do 4 („Potpuno se slažem”) procjenjuju koliko se svaka od izjava odnosi na njih kada razmišljaju o sebi i o svojim uobičajenim načinima reagiranja u teškim situacijama. Ukupan rezultat računa se kao zbroj čestica, pri čemu viši rezultat upućuje na veću psihološku otpornost. Koeficijent unutarne konzistencije te skale zadovoljavajući je (Cronbach $\alpha = 0,94$) (Ajduković i sur., 2022). U ovome istraživanju koeficijent unutarne konzistencije Skale otpornosti iznosi $\alpha = 0,83$.

- (4) Maslachin inventar sagorijevanja (engl. *Burnout Inventory MBI-HSS*; Maslach i sur., 2001) sastoji se od 22 čestice koje opisuju osjećaje osobe vezane za njezino radno mjesto, a mjeri tri komponente profesionalnoga sagorijevanja: (a) *emocionalnu iscrpljenost* kojom se mjeri stupanj u kojem ispitanici procjenjuju osjećaje emocionalne preopterećenosti i iscrpljenosti zbog posla (devet čestica), (b) *depersonalizaciju* kojom se procjenjuje stupanj u kojem osoba iskazuje neosjetljivost ili dehumanizirani stav prema klijentima (korisnicima) kojima pruža usluge (pet čestica) i (c) *percepciju smanjenoga osobnoga postignuća* kojom se mjeri osjećaj kompetencije i uspjeha koji osoba ima na svojem poslu (osam čestica). Sagorijevanje na poslu definira se kao kontinuirana varijabla koja se proteže od slaboga, preko umjerenoga do jakoga stupnja doživljenih osjećaja, pa nije riječ o dihotomnoj varijabli koja je prisutna ili odsutna (Maslach i sur., 1996). Pri tome je zadatak ispitanika da za svaku česticu o osjećajima povezanim s poslom na skali od sedam stupnjeva (od 0 – „nikad” do 6 – „svaki dan”) odgovore koliko često se tako osjećaju (primjer čestice: „Na kraju dana osjećam se potrošeno.”; „Osjećam se kao da sam na izmaku snaga.”). Visok rezultat na upitniku profesionalnoga sagorijevanja reprezentiran je visokim rezultatima na subskali emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije i nižim rezultatima na subskali percepcije smanjenoga osobnoga postignuća. MBI-HSS je pokazao odgovarajuća psihometrijska svojstva, a u istraživanjima Maslach i sur. (1996, 2018, 2017) utvrđeni su koeficijenti pouzdanosti unutarnje konzistencije od $\alpha = 0,90$ za emocionalnu iscrpljenost, $\alpha = 0,79$ za depersonalizaciju i $\alpha = 0,71$ za osobno postignuće. U ovome istraživanju koeficijenti pouzdanosti unutarnje konzistencije iznose $\alpha = 0,79$ za subskalu emocionalne iscrpljenosti, $\alpha = 0,70$ za depersonalizaciju te $\alpha = 0,68$ za osobno postignuće.
- (5) Multidimenzionalna skala percipirane socijalne podrške (engl. *Multidimensional Scale of Perceived Social Support – MSPSS*; Zimet i sur., 1988). U ovome istraživanju koristila se hrvatska inačica Multidimenzionalne skale percipirane socijalne podrške (Brajša-Žganec i sur., 2018). Skala je namijenjena mjerenju subjektivne percipirane socijalne podrške koja se dobiva iz triju izvora: (a) od obitelji (četiri čestice, npr. „Moja obitelj mi se stvarno trudi pomagati”), (b) prijatelja (četiri čestice, npr. „Mogu pričati o svojim problemima sa svojim prijateljima”) i (c) značajne druge osobe (četiri čestice, npr. „Postoji osoba s kojom mogu dijeliti radosti i tugu”). Na čestice se odgovara na skali Likertova tipa od sedam stupnjeva, pri čemu najniža razina (1) označava potpuno neslaganje, a najviša razina (7) potpuno slaganje. Ukupan rezultat na pojedinim subskalama, kao i na cijeloj skali računa se kao prosjek pripadajućih čestica. Viši rezultat upućuje na višu percipiranu podršku. Bodovanje te skale rangira se od 1 do 2,9 (niska razina podrške), od 3 do 5 (umjereni razina podrške) te od 5,1 do 7 (visoka razina podrške). I u toj su varijabli u obradama korišteni kontinuirani rezultati. Zimet i sur. (1998) utvrdili su trofaktorsku strukturu skale na raznim populacijama sa zadovoljavajućim koeficijentom unutarnje konzistencije, a na repre-

zentativnom hrvatskom uzorku utvrđena je trofaktorska struktura s vrijednostima Cronbach $\alpha = 0,92$ za subskalu podrške značajne osobe te Cronbach $\alpha = 0,94$ za subskale podrške prijatelja i obitelji (Brajša-Žganec i sur., 2018). U ovome istraživanju koeficijent unutarnje konzistencije zadovoljavajući je $\alpha = 0,89$ za subskalu obitelji, $\alpha = 0,90$ za subskalu prijatelja, $\alpha = 0,84$ za subskalu značajnih drugih te za ukupnu podršku $\alpha = 0,90$.

- (6) Skala socijalne podrške u radnom okruženju (prilagođeno prema House i Wells, 1978) sastoji se od šest čestica kojima se mjere različite dimenzije socijalne podrške (emocionalna, instrumentalna i informacijska) te izvora podrške (obitelj, prijatelji, kolege i rukovoditelji) koju osoba očekuje i dobiva od značajnih osoba. U ovom istraživanju, zbog specifičnosti pružanja usluge udomiteljstva, napravljena je modifikacija u području izvora podrške, odnosno umjesto supervizora kao izvora podrške navedeno je „prijatelji”, umjesto kolege „drugi udomitelji” te umjesto rukovoditelj „nadležni socijalni radnik”. Primjer čestica iz Skale jesu npr.: „Sluša o tvojim problemima povezanim s poslom? Pruža ti konkretnu/opipljivu pomoć u rješavanju stresa povezanog s poslom?” Procjena se obavlja na petstupanjskoj ljestvici odgovora, pri čemu 1 znači „uopće ne vrijedi za mene”, dok 5 znači „u potpunosti vrijedi za mene”. Viši rezultat sugerira višu razinu percipirane podrške u radnom okruženju. U ranijim istraživanjima koeficijent pouzdanosti unutarnje konzistencije iznosi $\alpha = 0,85$ što upućuje na dobru valjanost Skale (Jenkins i Elliot, 2004), a u ovome istraživanju potvrdila se izvrsna pouzdanost unutarnje konzistencije Skale $\alpha = 0,91$.
- (7) Skala dobrobiti (engl. *WHO Well-Being Index*; WHO, 1998) kratka je mjera trenutačnoga mentalnoga zdravlja koja se sastoji od pet čestica. Sudionikov je zadatak da za svaku od čestica na skali od 0 (nimalo) do 5 (cijelo vrijeme) odgovore kako su se osjećali u posljednja dva tjedna. Ukupan rezultat tvori se zbrajanjem odgovora na svim česticama, pri čemu je rezultat od 0 do 25. Viši rezultat označava i viši stupanj dobrobiti, odnosno bolje mentalno zdravlje. Moguće ga je prikazati i u obliku postotaka, tako da se ukupni rezultat pomnoži s četiri, pri čemu ispitanici mogu ostvariti rezultat od 0 % do 100 %, a upravo takav način prikaza rezultata upotrebljava se u ovome istraživanju. Skala dobrobiti korištena je u više studija i područja bolesti te ima zadovoljavajuću konstruktnu valjanost i osjetljivost (Cronbach $\alpha = 0,93$), a na ovome se uzorku pouzdanost unutarnje konzistencije Skale pokazala također dobrom (Cronbach $\alpha = 0,80$).
- (8) PHQ-4 skala (engl. *Patient Health Questionnaire-4*; Kroenke i sur., 2009) predstavlja kratku mjeru simptoma depresivnosti i anksioznosti, a sudionici na skali od 0 (uopće ne) do 3 (gotovo svakodnevno) odgovaraju koliko su često „u posljednja dva tjedna imali teškoće poput osjećaja nervoze, tjeskobe ili napetosti ili manjka interesa ili zadovoljstva u stvarima koje ste radili”. Ukupan rezultat utvrđuje se zbrajanjem bodova svake od četiriju stavki, a rezultat od 9 bodova ukupno na skali

upozorava na ozbiljnu razinu teškoća. U analizama se upotrebljava kontinuirana varijabla. Koeficijent unutarnje konzistencije skale u ovome je istraživanju $\alpha = 0,61$.

- (9) Upitnik izvora stresa udomitelja za djecu (Barišić, 2023a) kojim se procjenjuje prisutnost izvora stresa kod udomitelja za djecu u Hrvatskoj sastoji se od 28 čestica i moguće ga je podijeliti na tri komponente: „Obilježja djeteta”, „Izostanak podrške socijalnog radnika i sustava socijalne skrbi” i „Obilježja pomagača i teškoće udomitelja”. Sudionici istraživanja na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (pri čemu je 1 – uopće nije prisutno, 5 – u potpunosti je prisutno) procjenjuju koliki su kod njih izvori stresa, npr.: Kada u moju obitelj smjestite dvoje i više djece. S obzirom na to da su korelacije među latentnim varijablama veće od 0,30 može se računati i ukupan rezultat kako je to učinjeno u obradama podataka u ovome istraživanju. Ukupan rezultat formira se zbrajanjem odgovora na svim česticama, pri čemu sudionici mogu ostvariti rezultat od 0 do 140. Viši rezultat označava i veću prisutnost izvora stresa kod udomitelja. Cronbach α za cjelokupnu skalu iznosi 0,94.
- (10) Upitnikom samoprocjene specifičnih kompetencija udomitelja (Barišić, 2023a) ispitivalo se kako udomiteljice procjenjuju specifične kompetencije potrebne za pružanje usluge udomiteljstva djeci. Upitnik se sastoji od 25 čestica koje su podijeljene na dvije komponente: „Kompetencije za djelotvorno vođenje udomiteljstva usmjerenog na dijete i upravljanje ponašanjem djeteta” i „Uzajamni odnosi u udomiteljstvu za djecu”. Ukupan rezultat u ovome radu formirao se zbrajanjem odgovora na svim česticama (od 0 do 135). Viši rezultat označava i viši stupanj samoprocjene specifičnih kompetencija udomitelja za djecu. Pouzdanosti su dobre, kao i prosječne korelacije među česticama (*mean inter – item correlations*). Cronbach α za cjelokupnu skalu iznosi 0,83.

Svi instrumentariji koji su korišteni u ovome istraživanju, osim Maslachin inventara sagorijevanja, javno su dostupni i za njih nije bilo potrebno ishoditi posebno odobrenje. Maslachin inventar sagorijevanja zasebno je kupljen i od strane nakladnika odobren za korištenje u ovome istraživanju. Tzv. strani instrumentariji validirani su na hrvatskom jeziku i pokazali su se pouzdanima. Za Upitnik izvora stresa udomitelja za djecu i Upitnikom samoprocjene specifičnih kompetencija udomitelja (Barišić, 2023a) napravljena je zasebno faktorska analiza (vidi: Barišić, 2023a).

2.1.3. Postupak

Istraživanje je provedeno u sklopu projekta IP-PRAVOS-24 zaposlenice i autorice istraživanja, uz potporu Pravnog fakulteta Osijek, a radi provedbe istraživanja vezanih uz izradu doktorskoga rada. Podatci su prikupljeni u razdoblju od svibnja do kolovoza 2022. godine u udomiteljskim obiteljima na području pet slavonskih županija. U istraživanju je, uz glavnu istraživačicu, sudjelovalo deset studentica prve i druge godine

Sveučilišnog diplomskog studija Socijalni rad Pravnog fakulteta Osijek. Prije provedbe istraživanja studentice su prošle pripremu za istraživanje u svibnju 2022. godine te su za svoj rad primile novčanu naknadu od Pravnog fakulteta Osijek uz suradnju sa Studentskim centrom u Osijeku. Putne troškove terenskim istraživačima platila je voditeljica istraživanja, koja je sa skupinom istraživačica sudjelovala u prikupljanju podataka u Virovitičko-podravskoj županiji. Za vrijeme prikupljanja podataka terenski istraživači imali su grupnu podršku koju je osigurala doktorandica.

Istraživanje je odobrilo Etičko povjerenstvo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao i Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike te svi PU HZSR s područja Slavonije i Baranje, kao i udomiteljice za djecu. Tijekom provedbe istraživanja sudionice istraživanja informirane su o cilju i svrsi provedbe istraživanja te o pravu na odustajanje od istraživanja u bilo kojem dijelu procesa. Također je sudionicama istraživanja zajamčena povjerljivost podataka. O čuvanju podataka povjerljivima, odnosno na čuvanje anonimnosti zapisano u Izjavi o suradnji obvezale su se i osobe koje su sudjelovale u postupku prikupljanja podataka. Izvorni upitnici pohranjeni su pod ključem na studiju Socijalnoga rada Pravnog fakulteta Osijek. Pri prikupljanju, obradi i pohrani podataka poštovala su se Smjernice o zaštiti podataka iz Uredbe (EU) 2016/679 Europskoga parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. godine o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka).

3. REZULTATI I RASPRAVA

U Tablici 1. prikazani su podatci ispitivanja preduvjeta za izračun postavljenih problema. Provjereni su uvjeti za korištenje pojedinih statističkih postupaka (parametrijskih ili neparametrijskih). Korištenjem Kolmogorov-Smirnovljeva testa provjeren je normalitet distribucije kontinuiranih varijabli (npr. laboratorijski parametri). Utvrđeno je da se distribucije svih kontinuiranih varijabli statistički u znatnoj mjeri razlikuju od normalne ($p < 0,05$). No s obzirom na to da samo jedan ekstremni rezultat može dovesti do toga da se distribucija statistički znatno razlikuje od normalne (Kline, 2016), za provjeru normaliteta upotrijebljene su i mjere indeksa asimetrije i indeksa spljoštenosti. Kline (2016) smatra da se distribucija i dalje može smatrati normalnom ako su zadovoljeni preduvjeti da su apsolutne vrijednosti asimetrije manje od 3, a indeksa spljoštenosti manje od 10, što je bilo zadovoljeno (Tablica 1.).

Tablica 1. Distribucija normaliteta i koeficijenta unutarnje konzistencije

	Koeficijent asimetrije	Koeficijent spljoštenosti
Prisutnost izvora stresa	-0,01	-1,09
Samoprocjena specifičnih kompetencija udomiteljica	-1,03	0,51
Psihološka otpornost udomiteljica	-1,34	1,51
Percipirana socijalna podrška	-1,52	1,47
Socijalna podrška u radnom okruženju	-1,08	1,82
Emocionalna iscrpljenost	1,92	5,89
Depersonalizacija	1,09	0,54
Osobno postignuće	-1,53	3,23
Dobrobit (trenutačno mentalno zdravlje) udomiteljica za djecu	-0,96	2,30
Mentalno zdravlje (anksioznost i depresivnost)	1,17	1,22

Zatim je provjereno zadovoljavaju li varijable uključene u model nužne (pred)uvjete kao što je nužnost da kriterij mora biti minimalno na intervalnoj razini. S obzirom na to da u tom modelu kriterijske varijable predstavljaju ukupni rezultat na Upitniku prisutnosti izvora stresa (intervalna skala), Subskali emocionalne iscrpljenosti, depersonalizacije, osobnog postignuća, kao i na kriterijskim varijablama emocionalnoga stanja, anksioznosti i depresije, zadovoljen je i taj preduvjet. Važno je istaknuti i kako kod svake varijable ne nedostaje više od 2 % odgovora sudionica te u skladu s tim ne postoji sustavni varijabilni faktor koji bi utjecao na veći izostanak odgovora po pojedinoj varijabli. Izostanak odgovora provjeren je i na razini sudionica, a također je manji od 2 %. Radi ispitivanja prediktora prisutnosti izvora stresa, sagorijevanja i mentalnoga zdravlja proveden je niz korelacijskih i regresijskih analiza, pri čemu se u ovome radu prikazuje samo testiranje predstavljenoga modela 3 i 13 pretpostavljenih prediktorskih varijabli koje su bile povezane s kriterijskom varijablom mentalnoga zdravlja, emocionalnoga stanja, anksioznosti i depresivnosti (vidi više u: Barišić, 2023a).

Nadalje, zadovoljen je preduvjet potrebne veličine uzorka za provedbu hijerarhijske regresijske analize prema formuli koju su postavili Khamis i Kepler (2010) $N \geq 20 + 5m$ (m – broj prediktora) (Tabachnick i Fidell, 2013). U provjeru emocionalnoga stanja udomiteljica uključeno je dvanaest prediktora, a u procjenu anksioznosti šest te u procjenu depresivnosti sedam.

Nakon identificiranja prediktorskih varijabli koje su se pokazale povezanima s emocionalnim stanjem udomiteljica za djecu, anksioznosti i depresivnosti izračunani su Pearsonovi koeficijenti izdvojenih pretpostavljenih varijabli koje ulaze u provjeru predviđanja mentalnoga zdravlja udomiteljica (vidi više u: Barišić, 2023a).

Tablica 2. Pearsonovi koeficijenti izdvojenih pretpostavljenih varijabli koje ulaze u provjeru predviđanja emocionalnoga stanja udomiteljica za djecu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	-0,01	0,02	0,03	-0,02	0,03	-0,16	-0,05	-0,02	0,13
2		1	0,23**	0,33**	0,16	0,59**	0,55**	0,09	0,16	-0,03
3			1	0,37**	0,65**	0,33**	0,12	0,21*	0,04	-0,17*
4				1	0,51**	0,25**	0,00	0,17*	-0,03	-0,00
5					1	0,33**	0,10	0,24**	0,03	-0,13
6						1	0,39**	0,18*	0,14	-0,08
7							1	,07	0,12	-0,23**
8								1	0,40**	-0,09
9									1	0,18*
10										1

Legenda: 1 – stupanj obrazovanja; 2 – instrumentalna podrška; 3 – percipirana socijalna podrška obitelji; 4 – percipirana socijalna podrška prijatelja; 5 – percipirana socijalna podrška značajnih drugih; 6 – socijalna podrška obitelji u radnom okruženju; 7 – socijalna podrška socijalnih radnika u radnom okruženju; 8 – psihološka otpornost udomiteljica; 9 – samoprocjena specifičnih kompetencija udomiteljica; 10 – prisutnost izvora stresa

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Uočljivo je iz Tablice 2. kako su korelacije među varijablama koje ulaze u predikciju emocionalnoga stanja udomiteljica najviše između percipirane socijalne podrške obitelji i percipirane socijalne podrške značajnih drugih ($r = 0,65$; $p < 0,01$) te između instrumentalne podrške i socijalne podrške obitelji u radnom okruženju ($r = 0,59$; $p < 0,01$). Varijabla stupnja obrazovanja nije se pokazala statistički značajno povezanom ni s jednom varijablom koja se unosi u testiranje modela.

Tablica 3. Pearsonovi koeficijenti izdvojenih pretpostavljenih varijabli koje ulaze u provjeru predviđanja anksioznosti i depresivnosti

	1	2	3	4	5	6
1	1	-0,03	0,17*	-0,04	0,10	0,05
2		1	0,01	0,06	-0,21*	-0,05
3			1	0,08	-0,10	0,08
4				1	-0,17*	-0,11
5					1	0,32**
6						1

Legenda: 1 – broj osoba o kojima se udomiteljica brine osim udomljenoga djeteta; 2 – iskustvo udomljenja djeteta koje ima internalizirane probleme ponašanja; 3 – iskustvo udomljenja djeteta (beba); 4 – percipirana socijalna podrška obitelji; 5 – prisutnost izvora stresa; 6 – depersonalizacija

Broj osoba o kojima se udomiteljica brine osim udomljenoga djeteta pozitivno je povezan s iskustvom udomljenja beba ($r = 0,17$; $p < 0,05$), dok je iskustvo udomljenja beba negativno povezano s prisutnosti izvora stresa ($r = -0,21$; $p < 0,05$). Percipirana socijalna podrška obi-

telji negativno je povezana s prisutnosti izvora stresa ($r = -0,17$; $p < 0,05$), a prisutnost izvora stresa pozitivno je povezana s depersonalizacijom ($r = 0,32$; $p < 0,01$). Sve korelacije niže su od 0,8, pri čemu se zaključuje da nema multikolinearnosti među nezavisnim varijablama.

Dalje su izračunane predikcije emocionalnoga stanja, anksioznosti i depresivnosti metodom regresijskih analiza (Tablice 4. i 5.), a nakon identificiranja prediktorskih varijabli koje su se pokazale povezanim s emocionalnim stanjem, anksioznosti i depresivnosti udomiteljica za djecu (pogledati više u radu Barišić, 2023a).

3.1. PREDIKCIJA EMOCIONALNOGA STANJA KOD UDOMITELJICA ZA DJECU

Prediktorske varijable kojima se provjeravala predikcija emocionalnoga stanja kod udomiteljica za djecu jesu: stupanj obrazovanja udomiteljica, instrumentalna socijalna podrška, percipirana socijalna podrška obitelji, prijatelja i značajnih drugih te socijalna podrška obitelji u radnom okruženju i socijalna podrška socijalnih radnika u radnom okruženju, psihološka otpornost i samoprocjena specifičnih kompetencija udomitelja, prisutnost izvora stresa, emocionalna iscrpljenost i osobno postignuće (Tablica 4.).

Tablica 4. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije mentalnoga zdravlja (emocionalnoga stanja udomiteljica)

	Korak 1	Korak 2	Korak 3	Korak 4
	β	β	β	β
Stupanj obrazovanja	-0,17*	-0,17*	-0,15	-0,17*
Instrumentalna podrška		0,04	0,04	0,07
Percipirana soc. podrška obitelji		0,16	0,14	0,12
Percipirana soc. podrška prijatelja		0,08	0,08	0,03
Percipirana soc. podrška značajnih drugih		0,08	0,05	0,07
Soc. podrška obitelji		0,09	0,06	0,02
Soc. podrška soc. radnika		0,04	0,05	0,00
Psihološka otpornost			0,24**	0,20*
Samoprocjena specifičnih kompetencija udomitelja za djecu			0,03	0,04
Prisutnost izvora stresa				-0,01
Emocionalna iscrpljenost				-0,16
Osobno postignuće				0,09
Ukupni model				
R2	0,03*	0,16**	0,22*	0,26
$\Delta R2$	0,03	0,13	0,06	0,03
F	4,06*	3,57**	4,06**	3,54**

Legenda: * $p < 0,05$; ** $p > 0,01$; β – standardizirani regresijski koeficijent; korigirani R^2 – korigirani koeficijent multiple determinacije; $\Delta R2$ – promjena koeficijenta multiple determinacije; F – omjer

Prema rezultatima hijerarhijske regresijske analize (Tablica 4.), u prvom je koraku objašnjeno 3 % varijance mentalnoga zdravlja udomiteljica koja se odnosi na njihovo emocionalno stanje s pomoću varijable stupnja obrazovanja udomiteljica. Uvođenjem u drugom koraku u analizu varijable instrumentalne socijalne podrške percipirane socijalne podrške obitelji, prijatelja i značajnih drugih te socijalne podrške obitelji u radnom okruženju i socijalne podrške socijalnih radnika u radnom okruženju objašnjava se još 16 % varijance emocionalnoga stanja udomiteljica. Uvođenjem psihološke otpornosti i samoprocjene specifičnih kompetencija udomiteljica u trećem koraku objašnjenje varijance povećava se za 6 % i iznosi sveukupno 22 %. U četvrtom koraku još se uvode varijable prisutnosti izvora stresa, emocionalne iscrpljenosti i osobnoga postignuća te se varijanca povećava za još 3 %, a ukupno je tim četirima koracima objašnjeno 26 % varijance emocionalnoga stanja udomiteljica za djecu. Može se zaključiti kako su prva tri koraka značajna u predviđanju emocionalnoga stanja udomiteljica, pri čemu najveću prediktorsku snagu ima varijabla psihološke otpornosti udomiteljica ($\beta = 0,24; p < 0,01$) i stupnja obrazovanja ($\beta = 0,17; p < 0,05$). Varijabla iz bloka 1. stupnja obrazovanja udomiteljica predviđa lošije emocionalno stanje udomiteljica. Taj rezultat nije tako iznenađujući jer su neka ranija istraživanja potvrdila kako niži stupanj obrazovanja pridonosi većoj procjeni emocionalnoga stanja kod roditelja Leake i sur. (2017), a primjerice autori Séjourné i sur. (2018), navode kako je i sagorijevanje veće kod onih koje imaju veću razinu obrazovanja. Psihološka otpornost najznačajniji je prediktor boljšega emocionalnoga stanja kod udomiteljica. Lietz i sur. (2016) navode kako je psihološka otpornost važna za suočavanje sa stresom, a ovdje se pokazala kao zaštitni čimbenik. I u istraživanju Cooley i sur. (2015) otpornost je zaštitni čimbenik udomitelja. Dalje se zaključuje kako veća prisutnost izvora stresa i emocionalne iscrpljenosti ujedno predviđa lošije emocionalno stanje kod udomiteljica za djecu, dok veća razina osobnoga postignuća predviđa bolje emocionalno stanje udomiteljica, iako se taj korak u analizama nije pokazao osobito značajnim. Verheyden i sur. (2021) primjerice navode kako su flamanski udomitelji za vrijeme pandemije bolesti COVID-19 bili na umjerenoj i srednjoj razini sagorijevanja. U njihovu istraživanju sagorijevanje je bilo povezano s dobi, socijalnom podrškom prijatelja i obitelji te savjesnošću. Ottaway i Selwyn (2016) na uzorku od 546 udomitelja dokazali su, kao i autori Hannah i Woolgar (2018), da udomitelji doživljavaju sagorijevanje. Općenito, kada je osoba emocionalno iscrpljena, potiče radnje za emocionalno i kognitivno distanciranje od posla, vjerojatno kao strategiju nošenja s preopterećenošću poslom i tu se ogleda važnost razumijevanja toga problema u području udomiteljstva djece. Ako je udomitelj emocionalno iscrpljen, neposredna reakcija vodi k depersonalizaciji, odnosno do distanciranja i mogućeg odustajanja od udomiteljstva jer se ne osjećaju emocionalno dobro.

3.2. PREDIKCIJA ANKSIOZNOSTI KOD UDOMITELJICA ZA DJECU

Prediktorske varijable kojima se provjerava predikcija anksioznosti kod udomiteljica jesu: broj osoba o kojima se udomitelj brine osim udomljene djece, iskustvo udomljenja djeteta koje pokazuje internalizirane probleme u ponašanju, iskustvo udomljenja beba, percipirana socijalna podrška obitelji, prisutnost izvora stresa i depersonalizacija (Tablica 5.).

Tablica 5. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije anksioznosti udomiteljica

	Korak 1	Korak 2	Korak 3	Korak 4
	β	β	β	β
Broj osoba o kojima se udomitelj brine osim udomljene djece	0,16	0,17*	0,15*	0,14
Iskustvo udomljenja djeteta koje sebe doživljava na negativan način (npr. anksiozno, depresivno, socijalno povučeno i pretjerano kontrolirano ponašanje)		-0,17*	-0,16*	-0,13
Iskustvo udomljenja beba (tj. djece u starosti od 0 mjeseci do 3 godine života)		0,32**	0,34**	0,35**
Percipirana soc. podrška obitelji			-0,21**	-0,18*
Prisutnost izvora stresa				0,13
Depersonalizacija				0,07
Ukupni model				
R ²	0,05**	0,18**	0,22**	0,25
ΔR^2	0,05	0,13	0,04	0,03
F	7,54**	9,87**	9,58**	7,34**

Legenda: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; β – standardizirani regresijski koeficijent; korigirani R^2 – korigirani koeficijent multiple determinacije; ΔR^2 – promjena koeficijenta multiple determinacije; F – omjer

Prema rezultatima hijerarhijske regresijske analize (Tablica 5.), u prvom je koraku objašnjeno 5 % varijance anksioznosti kod udomiteljica za djecu s pomoću varijable broja ukućana o kojima se udomiteljica brine. Uvođenjem u drugom koraku u analizu varijable iskustva udomljenja djeteta koje pokazuje internalizirane probleme ponašanja i iskustva udomljenja beba, varijanca se povećala za 13 % te je s pomoću drugoga koraka objašnjeno 18 % varijance u kriteriju anksioznosti. U trećem koraku u regresijsku analizu uvedena je varijabla percipirane socijalne podrške obitelji te se objašnjenje varijance povećalo za 4 % i prva tri koraka objašnjavaju 22 % varijance kriterijske varijable. U četvrtom koraku uvedene su još varijable prisutnosti izvora stresa i depersonalizacije te se varijanca povećala za 3 %, a tim četirima koracima ukupno je objašnjeno 25 % varijance anksioznosti udomiteljica za djecu. U svim četirima koracima iskustvo udomljenja bebe ima najjaču prediktorsku snagu u predviđanju anksioznosti kod udomiteljica za

djecu ($\beta = 0,35$; $p < 0,01$). Prediktori anksioznosti kod udomiteljica za djecu jesu broj osoba o kojima se udomiteljica brine, osim o udomljenom djetetu, udomljenje djeteta koje pokazuje internalizirane probleme ponašanja, udomljenje beba te niska percipirana socijalna podrška obitelji. Prisutnost izvora stresa i profesionalno sagorijevanje na razini depersonalizacije nisu prediktivni za anksioznost kod udomiteljica u ovom istraživanju.

U istraživanju Maslach i Pines (1977), zatim Maslach i Jackson (1984), osobe koje rade s većim brojem korisnika imat će više rezultate sagorijevanja, a kako sagorijevanju prethodi doživljaj profesionalnoga stresa, imat će i više razine prisutnih i doživljenih stresova u radnom okruženju. Općenito je za udomitelje stresno kada dijete pokazuje internalizirane i eksternalizirane oblike ponašanja (npr. Vanderfaeillie i sur., 2012; Cooley i sur., 2015; Goemans i sur., 2017; Laklija, 2011; Laklija 2012; Čičak i Laklija, 2018; Barišić, 2023a; Barišić, 2023b; Barišić, 2024), pa nije neobično da manji broj suočavanja s djecom koja imaju takve probleme izaziva anksioznost jer osoba ne zna što može očekivati u radu. Vanderfaeillie i sur. (2012) utvrdili su kako internalizirani i eksternalizirani problemi u ponašanju djece utječu na razinu roditeljskoga stresa i mogu dovesti do prekida udomljenja. MacGregor i sur. (2006) navode kako je podrška najvažniji oslonac udomiteljima koji se skrbe za djecu, stoga nije neobično kako je udomiteljima socijalna podrška obitelji važna za očuvanje njihova mentalnoga zdravlja. Lacković-Grgin (2006) navodi pak da socijalna podrška može umanjiti doživljaj stresa, no jednako tako ona i ne mora biti povezana s izvorima stresa i razlike se tu očituju kroz moguću povezanost s vrstom podrške koju osoba prima u odnosu na to kakva vrsta podrške joj odgovara. Ovdje se pokazalo kako je udomiteljicama osobito značajna podrška, ona koju dobivaju od članova svojih obitelji, pa se može zaključiti da ako ju udomiteljice imaju, imat će manje simptoma anksioznosti.

3.3. PREDIKCIJA DEPRESIVNOSTI KOD UDOMITELJICA ZA DJECU

Prediktorske varijable kojima se provjerava predikcija anksioznosti kod udomiteljica jesu: broj osoba o kojima se udomitelj brine osim udomljene djece, socijalna podrška socijalnih radnika, percipirana podrška obitelji, percipirana podrška prijatelja i značajnih drugih, psihološka otpornost i emocionalna iscrpljenost (Tablica 6.).

Tablica 6. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije depresivnosti udomiteljica

	Korak 1 β	Korak 2 β	Korak 3 β	Korak 4 β
Broj osoba o kojima se udomitelj brine osim udomljene djece	0,23**	0,18*	0,17*	0,16
Socijalna podrška socijalnih radnika		-0,17*	-,017*	-0,14
Percipirana podrška obitelji		-0,06	-0,05	-0,03
Percipirana podrška prijatelja		-0,09	-0,09	-0,07
Percipirana podrška značajnih drugih		-0,14	-0,14	-0,15
Psihološka otpornost			-0,57	-0,04
Emocionalna iscrpljenost				0,17*
Ukupni model				
R2	0,05**	0,15**	0,15	0,18*
$\Delta R2$	0,05	0,10	0,00	0,03
F	7,43**	4,75**	4,01**	4,16**

Prema rezultatima hijerarhijske regresijske analize (Tablica 6.), u prvom je koraku objašnjeno 5 % varijance mentalnoga zdravlja udomiteljica (depresivnosti) s pomoću varijable broja osoba o kojima se udomiteljica brine osim udomljene djece. Uvođenjem u drugom koraku u analizu varijable percipirane socijalne podrške socijalnih radnika u radnom okruženju te percipirane socijalne podrške obitelji, prijatelja i značajnih drugih, varijanca se povećala za 10 % pri čemu je ukupno objašnjeno prvim dvama koracima 15 % varijance depresivnosti kod udomiteljica za djecu, što je statistički značajno. U trećem koraku hijerarhijske regresijske analize na postojeće navedene prediktorske varijable dodana je još varijabla psihološke otpornosti udomiteljica. Pokazalo se kako se uvođenjem te varijable varijanca nije povećala, što je bilo očekivano s obzirom na nisku korelaciju između psihološke otpornosti i depresivnosti, koja je ranije izračunana. U četvrtom koraku uvedena je još varijabla emocionalne iscrpljenosti te se varijanca povećala za 3 %, a ukupno je u četirima koracima objašnjeno 18 % varijance mentalnoga zdravlja (depresivnosti) kod udomiteljica za djecu. Najveću prediktorsku snagu u predviđanju depresivnosti udomiteljica za djecu ima broj osoba o kojima se udomiteljice brinu osim udomljenoga djeteta ($\beta = 0,23$; $p < 0,01$). Zaključno, veći broj osoba o kojima se udomiteljice brinu i veća razina emocionalne iscrpljenosti te niža socijalna podrška socijalnih radnika predviđa višu razinu depresivnosti kod udomiteljica za djecu.

Iako nije pronađeno istraživanje u kojem se ispitalo kako broj osoba o kojima se udomitelji brinu doprinosi stresu kod skrbnika, istraživanje autora Geiger i sur. (2013) potvrdilo je da je kod udomitelja s višom razinom napetosti u obitelji veća vjerojatnost da odustanu od pružanja udomiteljske usluge. Ako se udomiteljica brine o većem broju osoba u obitelji i još k tomu nema podršku socijalnih radnika, a osjeća se emocionalno iscrpljenom, možemo očekivati da će pokazivati depresivnost. Mobilni timovi za pružanje psihosocijalne podrške udomiteljicama važni su u tim situacijama i udomiteljicama

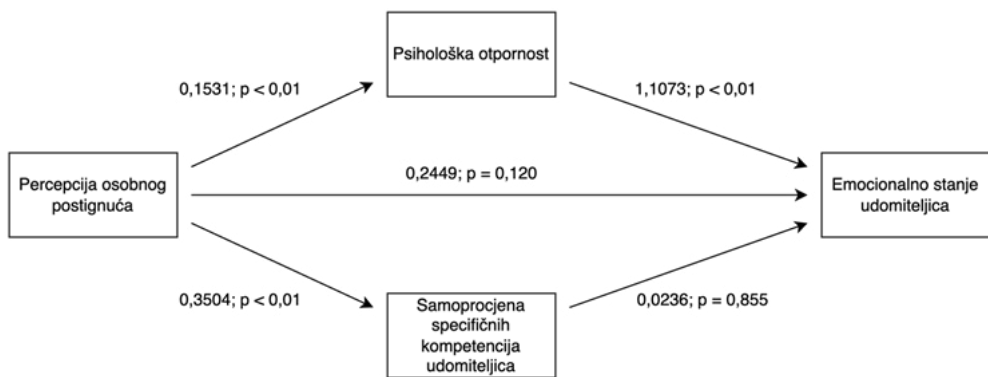
je nužno ponuditi podršku sustava ako se osim o udomljenom djetetu brinu i o drugim članovima obitelji (npr. stariji član obitelji, vlastito dijete). Važnost ciljane podrške udomiteljima istaknule su u svome istraživanju i Laklija i Petrović (2023). Da podrška sustava skrbi može ublažiti dio tjeskobe koju osjećaju udomiteljske obitelji, objašnjeno je i u radu autora Redding i suradnika (2000).

3.4. MEDIJATORSKA ULOGA PSIHOLOŠKE OTPORNOSTI U ODNOSU STRESA I SAGORIJEVANJA TE MENTALNOG ZDRAVLJA UDOMITELJICA ZA DJECU

Dodatno, u ovome istraživanju pretpostavilo se kako psihološka otpornost ima medijatorsku ulogu u odnosu stresa i sagorijevanja i mentalnoga zdravlja udomitelja za djecu.

Na Slici 1. prikazuje se testiranje medijacijskoga efekta psihološke otpornosti udomitelja i samoprocjene specifičnih kompetencija udomitelja na odnos između osobnoga postignuća i emocionalnoga stanja udomiteljica.

Slika 1. Prikaz medijacijskoga efekta psihološke otpornosti i samoprocjene specifičnih kompetencija na odnos između percepcije osobnoga postignuća i emocionalnoga stanja udomiteljica

Legenda: $z = 2,61$; $p < 0,01$; $z = 1,19$; $p = 0,23$

Potvrđen je jedan medijacijski efekt, i to psihološke otpornosti na odnos između osobnoga postignuća i emocionalnoga stanja udomiteljica za djecu na način da promjene u psihološkoj otpornosti kod udomiteljica posreduju između osobnoga postignuća i utječu na njihovo emocionalno stanje (Slika 1.). Kada udomiteljice percipiraju veće osobno postignuće, to će povećati i njihovu psihološku otpornost. Primjerice ako su uspješno riješile neki problem koji se pojavio u udomiteljstvu, to će povećati i njihovu sposobnost za suočavanje s budućim izazovima i osjećat će se otpornije, pri čemu dalje

psihološka otpornost utječe i na bolje emocionalno stanje. Psihološka otpornost u ovome istraživanju potvrdila je svoje obilježje, a to je da doprinosi trajnijem i uspješnijem suočavanju sa stresom.

Iako ovo istraživanje ima mnogo prednosti i znanstveni doprinos, postoje i neka metodološka ograničenja koja je važno spomenuti, poput provedbe istraživanja na ne-probabilističkom prigodnom uzorku od 135 udomiteljica koje su dobrovoljno pristale sudjelovati u istraživanju. Zatim je u istraživanju korištena metoda samoiskaza, pa je prisutan rizik od davanja socijalno poželjnih odgovora, posebice jer je riječ o mjerama stresa, sagorijevanja i mentalnoga zdravlja, za koje se mogu vezati osjećaji straha i srama, što može utjecati na izmjene odgovora. Kako je ovo istraživanje postavljeno eksploratorno te se udomiteljice promatra iz perspektive njihove radne udomiteljske uloge, bilo bi važno dodatno istražiti kako udomiteljice same sebe doživljavaju i uzeti u obzir teoriju roditeljskoga stresa. Istraživanje mentalnoga zdravlja udomiteljica novo je i nedovoljno istraženo u Republici Hrvatskoj, pa je široko postavljen model možda bila jedna od teškoća ovoga istraživanja. Također transverzalni nacrt ne omogućava donošenje zaključaka o uzročno-posljedičnim odnosima (Ručević, 2008). Ono što je također ograničenje u ovome istraživanju jest da su skupovi pojedinih prediktorskih varijabli objašnjavali relativno mali postotak varijance mentalnoga zdravlja u odnosu na emocionalno stanje (od 3 % do 26 %), anksioznost (od 5 % do 18 %) i depresiju (od 5 % do 18 %). To naravno upućuje na ograničenje spoznaje o mentalnom zdravlju udomiteljica za djecu, pa bi bilo važno u budućim istraživanjima uključiti i druge potencijalne prediktore.

Unatoč metodološkim ograničenjima, ovim istraživanjem je potvrđeno kako je prihvatljivo koristiti se transakcijskom teorijom stresa za objašnjenje mentalnoga zdravlja udomiteljica za djecu. Uzimajući u obzir prikazane rezultate istraživanja u ovome radu, a u vezi sa zaštitom mentalnoga zdravlja udomiteljica, preporučuje se sljedeće:

- Potrebna je provedba edukacije za udomitelje i osiguravanje kontinuirane supervizije udomitelja za djecu.
- Potrebno je provoditi edukativne programe za udomiteljice usmjerene na učenja o načinima rada s djetetom koje pokazuje internalizirana ponašanja.
- Bilo bi važno obratiti pozornost u kreiranju i izboru podrške i pomoći udomiteljima u slučajevima udomljavanja bebe (odnosno djece u dobi do treće godine života) jer udomitelji mogu u preuzimanju odgovornosti za svakodnevnu brigu i skrb o djetetu niske kronološke dobi pokazivati simptome anksioznosti.
- Važno je uključivanje udomitelja u uslugu psihosocijalne podrške koja će biti usmjerena na jačanje psihološke otpornosti udomitelja.
- Potrebno je omogućiti udomiteljima instrumentalnu podršku u situacijama kada se brinu o više osoba u udomiteljskoj obitelji jer je to prediktor anksioznosti i depresivnosti kod udomiteljica.

- Procjena psihološke otpornosti može biti dio procjene pri izboru udomiteljica za djecu.

4. ZAKLJUČAK

U najširem smislu ovo istraživanje bavilo se ispitivanjem prediktorske uloge nekih sociodemografskih obilježja, iskustva, otpornosti, socijalne podrške, stresa i profesionalnoga sagorijevanja u odnosu na mentalno zdravlje udomiteljica za djecu (emocionalnoga stanja, anksioznosti i depresivnosti) na području pet županija kontinentalne Hrvatske. Teorijska ishodišta istraživanja jesu transakcijska teorija stresa, model profesionalnoga sagorijevanja, zatim koncept otpornosti i socijalne podrške.

Kod udomiteljica za djecu prisutni su izvori stresa u vezi s njihovom ulogom u pružanju usluge smještaja djeci, pa neke od udomiteljica imaju simptome anksioznosti i depresivnosti. Ako udomiteljice doživljavaju osobno postignuća u radu, to će povećati razinu njihove psihološke otpornosti i izazvati bolje emocionalno stanje. Prediktor boljeg emocionalnoga stanja kod udomiteljica jest i niži stupanj obrazovanja udomiteljica. Zajednički prediktor anksioznosti i depresivnosti jest veći broj osoba o kojima se udomiteljice brinu osim o udomljenom djetetu. Manja podrška socijalnih radnika prediktor je stresa i depresivnosti kod udomiteljica, dok je izostanak socijalne podrške obitelji prediktor emocionalne iscrpljenosti. Niže percipirana socijalna podrška obitelji prediktor je i anksioznosti.

Ovo istraživanje važno je radi daljnje analize stanja mentalnoga zdravlja udomiteljica jer sve ono što se udomiteljima događa utječe izravno i neizravno na odnos s udomljenim djetetom i moguće ishode udomiteljstva. Udomiteljstvo djece područje je u kojem je već određeno da ga jedna skupina udomitelja obavlja kao zanimanje. S obzirom na to, udomiteljstvu je potrebno pristupiti i iz perspektive radnih uloga i obilježja radnih uloga, koja je u svojoj osnovi pomažuća.

LITERATURA

KNJIGE I ZNANSTVENI ČLANCI:

1. Adams, E.; Hassett, A. R.; Lumsden, V. (2018). 'They needed the attention more than I did': How do the birth children of foster carers experience the relationship with their parents? *Adoption & Fostering*, 42(2), 135–150. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308575918773683>.
2. Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: J. Bašić; J. Janković (ur.). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži* (str. 47–62). Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike

- Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
3. Ajduković, M.; Rezo Bagarić, I.; Ajduković, D. (2022). Is there Anything Good about the COVID-19 Pandemic? Perceptions of the Positive Consequences at the Beginning of the Pandemic. *Psihologijske teme*, 31(1), 1–25. DOI: <https://doi.org/10.31820/pt.31.1.1>.
 4. Barišić, A. (2023a). *Određnice profesionalnog stresa, sagorijevanja i mentalnog zdravlja udomiteljica za djecu (doktorska disertacija)*. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
 5. Barišić, A. (2023b). Izvori stresa kod udomitelja za djecu – pregled dosadašnjih istraživanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 30(3), 133–164. DOI: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v30i33.520>.
 6. Barišić, A. (2024). Stresori i teškoće u radu udomiteljica za djecu – pogled iz udomiteljske perspektive. *Kriminologija & socijalna integracija*, 32(1), 65–87. DOI: <https://doi.org/10.31299/ksi.32.1.4>.
 7. Brajša-Žganec, A.; Kaliterna Lipovčan, Lj.; Hanzec, I. (2018). The Relationship between Social Support and Subjective Well-Being across the Lifespan. *Društvena istraživanja*, 27(1), 47–65. DOI: <https://doi.org/10.5559/di.27.1.03>.
 8. Chow, Y.; Masiak, J.; Mikołajewska, E.; Mikołajewski, D.; Wójcik, G. M.; Wallace, B.; Eugene, A.; Olajossy, M. (2018). Limbic brain structures and burnout—A systematic review. *Advances in Medical Sciences*, 63(1), 192–198. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.advms.2017.11.004>.
 9. Cohen, S.; Gottlieb, B. H.; Underwood, L. G. (2000). Social relationships and health. U: S. Cohen; L. G. Underwood; B. H. Gottlieb (ur.). *Social Support Measurement and Intervention* (str. 3–26). New York: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195126709.003.0001>.
 10. Cooley, M. E.; Farineau, H. M.; Mullis, A. K. (2015). Child behaviors as a moderator: Examining the relationship between foster parent supports, satisfaction, and intent to continue fostering. *Child Abuse and Neglect*, 45, 46–56. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.05.007>.
 11. Čičak, I.; Laklija, M. (2018). Foster care for children with behavior problems from the perspective of experts. *Socijalne teme*, 1(5), 28–28.
 12. Fletcher, D.; Sarkar, M. (2013). Psychological Resilience: A Review and Critique of Definitions, Concepts, and Theory. *European Psychologist*, 18(1), 12–23. DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>.
 13. Geiger, J. M.; Hayes, M. J.; Lietz, C. A. (2013). Should I stay or should I go? A mixed methods study examining the factors influencing foster parents' decisions to continue or discontinue providing foster care. *Children and Youth Services Review*, 35(9), 1356–1365. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.05.003>.
 14. Goemans, A.; Geel, M. V.; Vedder, P. (2017). Foster children's behavioral development and foster parent stress: Testing a transactional model. *Journal of Child and Family Studies*, 27(3), 990–1001. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0941-z>.
 15. Hannah, B.; Woolgar, M. (2018). Secondary trauma and compassion fatigue in foster carers. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 23(4), 629–643. DOI: <https://doi.org/10.1177/1359104518778327>.
 16. House, J. S.; Wells, J. A. (1978). Occupational Stress, Social Support, and Health. U: A. McLeon; G. Black; M. Colligan (ur.). *Reducing Occupational Stress: Proceedings of a Conference* (str. 8–29). Washington, DC: National Institute for Occupational Safety and Health.
 17. Jenkins, R.; Elliott, P. (2004). Stressors, burnout and social support: Nurses in acute mental health settings. *Journal of Advanced Nursing*, 48(6), 622–631. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2004.03240.x>.
 18. Jhang, F. H. (2020). Negative Life Events and Life Satisfaction: Exploring the Role of Family Cohesion and Self-Efficacy Among Economically Disadvantaged Adolescents. *Journal of Happiness Studies*, 22, 2177–2195. DOI: <https://doi.org/10.1007/S10902-020-00315-8>.

19. Kazarian, S. S.; McCabe, S. B. (1991). Dimensions of social support in the MSPSS: Factorial structure, reliability, and theoretical implications. *Journal of Community Psychology*, 19(2), 150–160. DOI: <https://doi.org/10.1002/1520-6629>.
20. Khamis, H.; Kepler, M. (2010). Sample size in multiple regression: 20 + 5k. *Journal of Applied Statistical Science*, 17, 505–517.
21. Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling (Fourth edition)*. New York: The Guilford Press.
22. Koutsimani, P.; Montgomery, A.; Georganta, K. (2019). The Relationship Between Burnout, Depression, and Anxiety: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Frontiers in Psychology*, 10, 284. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00284>.
23. Krčar, M.; Laklija, M. (2018). Udomiteljstvo iz perspektive udomitelja Roma u romskim naseljima u Međimurskoj županiji. *Kriminologija i socijalna integracija*, 26(2), 160–182. DOI: <https://doi.org/10.31299/ksi.26.2.2>.
24. Kroenke, K.; Spitzer, R. L.; Williams, J. B. W.; Lowe, B. (2009). An Ultra-Brief Screening Scale for Anxiety and Depression: The PHQ-4. *Psychosomatics*, 50(6), 613–621. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.psy.50.6.613>.
25. Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
26. Laklija, M. (2011). Pristupi udomiteljskoj skrbi za djecu u svijetu i čimbenici koji utječu na ishode udomiteljstva. *Revija za socijalnu politiku*, 18(3), 291–309. DOI: <https://doi.org/10.3935/rsp.v18i3.1020>.
27. Laklija, M. (2012). Doprinos socio-demografskih i psiho-socijalnih obilježja udomitelja objašnjenju motiva udomitelja za bavljenje udomiteljstvom djeteta. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(1), 119–144.
28. Laklija, M.; Petrović, L. (2023). Doživljaj udomiteljske skrbi za djecu iz perspektive stručnjaka sustava socijalne skrbi. *Socijalne teme*, 1(10), 15–50.
29. Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.
30. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. (str. xiii, 557). New York: Oxford University Press.
31. Lazarus, R. S. (1999). *Stress and emotion: A new synthesis*. (str. xiv, 342). New York: Springer Publishing Co.
32. Lazarus, R. S.; Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping* (Vol. 464). New York: Springer.
33. Leake, R.; Rienks, S.; Obermann, A. (2017). A deeper look at burnout in the child welfare workforce. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 41, 492–502.
34. Lietz, C. A.; Julien-Chinn, F. J.; Geiger, J. M.; Hayes Piel, M. (2016). Cultivating Resilience in Families Who Foster: Understanding How Families Cope and Adapt Over Time. *Family Process*, 55(4), 660–672. DOI: <https://doi.org/10.1111/famp.12239>.
35. Ljubotina, D.; Družić, O. (1996). Sindrom izgaranja na poslu kod pomagača i čimbenici koji utječu na stupanj izgaranja. *Ljetopis socijalnog rada*, 3(1), 51–64.
36. MacGregor, T. E.; Rodger, S.; Cummings, A. L.; Leschied, A. W. (2006). The Needs of Foster Parents: A Qualitative Study of Motivation, Support, and Retention. *Qualitative Social Work*, 5(3), 351–368. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325006067365>.
37. Maslach, C.; Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99–113. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.4030020205>.
38. Maslach, C.; Jackson, S. E. (1984). Burnout in organizational settings. *Applied Social Psychology Annual*, 5, 133–153.
39. Maslach, C.; Pines, A. (1977). The burn-out syndrome in the day care setting. *Child Care Quarterly*, 6(2), 100–113. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01554696>.
40. Maslach, C.; Jackson, S. E.; Leiter, M. P. (1996). *Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Mountain View CA: Consulting Psychologists Press.

41. Maslach, C.; Schaufeli, W. B.; Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397–422. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>.
42. Nadon, L.; De Beer, L. T.; Morin, A. J. S. (2022). Should Burnout Be Conceptualized as a Mental Disorder? *Behavioral Sciences*, 12(3), 82. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs12030082>.
43. Ottaway, H.; Selwyn, J. (2016). „No-one told us it was going to be like this”: *Compassion fatigue and foster carers*. Bristol: University of Bristol. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33955.45606>. Dostupno: https://www.researchgate.net/publication/310803273_No-one_told_us_it_was_going_to_be_like_this_compassion_fatigue_and_foster_carers?channel=doi&linkId=583854f408ae3d91723dd716&showFulltext=true (pristupljeno: 20. veljače 2023.).
44. Redding, R. E.; Fried, C.; Britner, P. A. (2000). Predictors of Placement Outcomes in Treatment Foster Care: Implications for Foster Parent Selection and Service Delivery. *Journal of Child and Family Studies*, 9(4), 425–447. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1009418809133>.
45. Ručević, S. (2008). Metodološki postupci i izazovi primjene samoiskaza i longitudinalnih nacrtu u istraživanjima razvoja delinkventnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 421–443.
46. Séjourné, N.; Sanchez-Rodriguez, R.; Leboullenger, A.; Callahan S. (2018). Maternal burn-out: an exploratory study. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 36(3), 276–288. DOI: <https://doi.org/10.1080/02646838.2018.1437896>.
47. Tabachnick, B. G.; Fidell, L. S. (2012). *Using Multivariate Statistics (6th Edition)*. Boston: MA: Person.
48. van der Meer C. A. I.; Brake, H.; Dashtgard, P.; Bakker, A.; Olff, M. (2018). Assessing Psychological Resilience: Development and Psychometric Properties of the English and Dutch Version of the Resilience Evaluation Scale (RES). *Frontiers in Psychiatry*, 9, Article 169. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00169>.
49. Vanderfaeillie, J.; Van Holen, F.; Trogh, L.; Andries, C. (2012). The impact of foster children's behavioural problems on Flemish foster mothers' parenting behaviour: Foster mothers' parenting behaviour. *Child & Family Social Work*, 17(1), 34–42. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00770.x>.
50. Vella, S.-L.; Pai, N. (2019). A theoretical review of psychological resilience: Defining resilience and resilience research over the decades. *Archives of Medicine and Health Sciences*, 7(2), 233–239. DOI: https://doi.org/10.4103/amhs.amhs_119_19.
51. Verheyden, C.; Van Holen, F.; West, D.; Vanderfaeillie, J. (2020). Secondary traumatic stress, burnout and compassion satisfaction among Flemish foster care workers during the COVID-19 lockdown. *Developmental Child Welfare*, 2(4), 227–243. DOI: <https://doi.org/10.1177/2516103220987227>.
52. World Health Organization (WHO; 1998). *Wellbeing measures in primary health care/The Depcare project: Report on a WHO meeting: Stockholm, Sweden, 12–13 February 1998*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe.
53. Zimet, G. D.; Dahlem, N. W.; Zimet, S. G.; Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2.

PROPISI:

1. Uredba Europskog parlamenta i Vijeća (EU) br. 679/2016 od 27. travnja 2016. godine o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te stavljanju izvan snage Direktive 95/46 EZ (Opća uredba o zaštiti podataka). Službeni list Europske unije, L 119 od 4. svibnja 2016.

DOKUMENTI I IZVJEŠĆA:

1. Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike (MRMS) (2022). *Statistička izvješća, Godišnje statističko izvješće za 2021. godinu*. URL: <https://mrosp.gov.hr/pristup-informacijama-16/strategije-planovi-programi-izvjesca-statistika/statisticka-izvjesca/12012> (pristupljeno: 18. siječnja 2023.).
2. Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization) (2004). *Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice: Summary report*. URL: <https://www.who.int/publications/item/9241562943> (pristupljeno: 26. srpnja 2024.).
3. Ujedinjeni narodi (2015). *Take Action for the Sustainable Development Goals*. URL: <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Obitelj%20i%20djeca/Konvencija%20o%20pravi-ma%20djeteta/Zaključci%20i%20preporuke%20UN%20Odbora.pdf> (pristupljeno: 26. srpnja 2024.).

Popis tablica:

Tablica 1. Distribucija normaliteta i koeficijenta unutarnje konzistencije

Tablica 2. Pearsonovi koeficijenti izdvojenih pretpostavljenih varijabli koje ulaze u provjeru predviđanja emocionalnoga stanja udomiteljica djece

Tablica 3. Pearsonovi koeficijenti izdvojenih pretpostavljenih varijabli koje ulaze u provjeru predviđanja anksioznosti i depresivnosti

Tablica 4. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije mentalnoga zdravlja (emocionalnoga stanja udomiteljica)

Tablica 5. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije anksioznosti udomiteljica

Tablica 6. Hijerarhijska regresijska analiza predikcije depresivnosti udomiteljica

Popis slika:

Slika 1. Prikaz medijacijskoga efekta psihološke otpornosti i samoprocjene specifičnih kompetencija na odnos između percepcije osobnoga postignuća i emocionalnoga stanja udomiteljica

Anita Barišić, Ph.D., Assistant Professor

Faculty of Law, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: abaristic@pravos.hr

MENTAL HEALTH OF FOSTER MOTHERS FOR CHILDREN

Abstract

The role of foster parents is demanding and responsible in the context of caring for children, and foster carers may experience stress that affects their burnout and mental health. The aim of this paper is to present a part of the results of a broader study that aimed to examine the contribution of sociodemographic characteristics, foster carers' experiences, resilience, and social support, as well as sources of stress among foster carers for children, professional burnout, and its effects on the mental health of foster mothers (emotional state, anxiety, and depression). The study included 135 foster mothers for children. Using hierarchical regression analysis, the results showed that a greater presence of stress sources and emotional exhaustion predicted worse emotional states in foster mothers, whereas a higher level of personal achievement predicted better emotional states. Predictors of anxiety included a greater number of people under the foster mother's care, fostering a child with internalized behavioural problems, fostering a baby, and perceived low family social support. A greater number of people under foster mothers' care, higher levels of emotional exhaustion, and perceived lower levels of social support from social workers are predictors of depressive symptoms. Understanding the mechanisms that predict the foster mothers' mental health can help in creating interventions and treatments therefor, allowing to adequately meet the needs of children without appropriate parental care.

Keywords: *foster parents for children, social support, psychological resilience, professional burnout, mental health*

Izv. prof. dr. sc. Dunja Duić

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: dduic@pravos.hr

Dr. sc. Martina Drventić Barišin, viša asistentica

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
E-pošta: mdrventic@pravos.hr

Pregledni znanstveni članak / Scientific review paper

UDK 314.151.3-054.73:342.7-053.2(4-67 EU)

DOI: <https://doi.org/10.25234/dosd/34313>

ZAŠTITA DJECE MIGRANATA I AZILANATA U EU-U*

Sažetak

Zaštita prava djece migranata i azilanata u Europskoj uniji jedno je od najosjetljivijih i najkompleksnijih pitanja suvremene migracijske politike. Djeca, posebice ona koja putuju sama ili su odvojena od svojih obitelji, spadaju među najugroženije skupine migranata te se suočavaju s nizom izazova. Pravni okvir stoga treba ponuditi odgovarajuću i potpunu zaštitu u skladu s načelom najboljeg interesa djeteta, što kao najznačajnije podrazumijeva zaštitu dostojanstva djeteta ponajprije pri zadržavanju i pritvaranju, pravo na zdravstvenu zaštitu i obrazovanje, poštovanje procesnih prava te pravo na jedinstvo obitelji. Povelja EU-a o temeljnim pravima propisuje da se mora voditi računa o najboljem interesu djeteta u svakom djelovanju koje se odnosi na djecu, što uključuje i djelovanja EU-a u okviru nadležnosti za politiku useljavanja i azila. Rad će obraditi najznačajnije zakonodavstvo i praksu Suda EU-a koje se tiče prava djece migranata i azilanata u okviru EU-ove politike useljavanja i azila, uzimajući u obzir nova pravila Pakta o migracijama i azilu, koja će se početi primjenjivati 2026. godine.

* Rad izv. prof. dr. sc. Dunje Duić financiran je kroz interni projekt Pravnog fakulteta Osijek Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: „Implementacija europskog prava u hrvatskom pravnom poretku (IP-PRAVOS-6)“.

Rad dr. sc. Martine Drventić Barišin financiran je kroz interni projekt Pravnog fakulteta Osijek Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: „Suvremena pitanja i probleme zaštite i promoviranja ljudskih prava (IP-PRAVOS-23)“.

Ovaj je rad licenciran pod licencom CC BY-NC 4.0 © autor(i). / This work is licensed under a CC BY-NC 4.0 license © author(s).

Cilj rada je dokučiti odgovara li novo zakonodavstvo EU-a i u kojoj mjeri na navedena prava djeteta.

Ključne riječi: *EU, Pakt o migracijama i azilu, Sud EU-a, maloljetnici bez pratnje, najbolji interes djeteta*

1. UVOD

Građani Europske unije (u nastavku: EU) i članovi njihovih obitelji uživaju slobodu kretanja te se sele iz jedne države članice u drugu zbog poslovnih ili obiteljskih razloga. Na područje EU-a svakodnevno se useljavaju i državljani trećih zemalja, najčešće zbog ekonomskih, političkih i sigurnosnih razloga. Takva kretanja uključuju i djecu koja mogu biti dio imigracijskih kretanja, prateći kretanje svoje obitelji, ali mogu biti i sama ili razdvojena od roditelja, dio nezakonitih migracija te tražitelji međunarodne zaštite (Duić i Drventić, 2021). Na dan 1. siječnja 2023. godine, otprilike 7,4 milijuna djece mlađe od 18 godina nije imalo državljanstvo zemlje članice Europske unije u kojoj je boravilo (Eurostat, 2024). Migracije, posebice one prisilne, za djecu predstavljaju nape-to i teško iskustvo. Pravni okvir stoga treba ponuditi odgovarajuću i potpunu zaštitu u skladu s načelom najboljeg interesa djeteta, što kao najznačajnije podrazumijeva zaštitu dostojanstva djeteta ponajprije pri zadržavanju i pritvaranju, pravo na zdravstvenu zašti-tu i obrazovanje, poštovanje procesnih prava te pravo na jedinstvo obitelji.

Prava djece migranata u EU-u uređena su sekundarnim pravom Europske unije, u okviru politika koje se odnose na graničnu kontrolu, azil i useljavanje. Kao odgovor na snažne migracije koje su zahvatile EU 2015. godine, Europska komisija je u rujnu 2020. predstavila novi Pakt o migracijama i azilu, svojevrsnu izmjenu i dopunu postojećeg. Pakt je konačno stupio na snagu 11. lipnja 2024. godine, a početak će se primjenjivati za dvije godine od tog datuma, 11. lipnja 2026. godine.

Rad će obraditi najznačajnije zakonodavstvo koje uređuje prava djece migranata i azilanata u okviru EU-ove politike useljavanja i azila, uz paralelni prikaz najznačajnije prakse Suda EU-a. Gdje je primjenjivo, naglasak će biti na novim pravilima Pakta o migracijama i azilu, koja će se početi primjenjivati 2026. godine. Neki od akata ostali su neizmijenjeni, neki su u potpunosti novi, dok je većina zamijenjena novim aktima, što će biti i posebno naznačeno. Cilj rada je dokučiti odgovara li novo zakonodavstvo EU-a i u kojoj mjeri na navedena prava djeteta.

2. ZAŠTITA DJECE (MALOLJETNIKA BEZ PRATNJE) U ZAKONODAVSTVU EU-A

Ugovor o Europskoj uniji (Službeni list Europske unije, C 202/15, 7. lipnja 2016.), u skladu s čl. 24. Povelje Europske unije o temeljnim pravima (Službeni list Europske

unije, C 303, 14. prosinca 2007.; u nastavku: Povelja o temeljnim pravima), ima izričitu obvezu promicanja zaštite prava djeteta unutar i izvan Europske unije (Blanke i Mangiameli, 2013, t. 40). Ova obveza uključuje usklađivanje s čl. 18. Konvencije UN-a o pravima djeteta iz 1989. godine (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, broj 15/90, Narodne novine – Međunarodni ugovori, broj 12/93, 20/97, 4/98, 13/98), koju su ratificirale sve države članice EU-a. U tom smislu, definicija pojma djeteta u EU-ovim politikama oslanja se na definiciju iz Konvencije UN-a o pravima djeteta kako bi se osigurala zaštita prava djece (Hrabar, 2013, 56). Povelja o temeljnim pravima propisuje da se mora voditi računa o najboljem interesu djeteta u svakom djelovanju koje se odnosi na djecu, što uključuje i djelovanja EU-a u okviru nadležnosti za politiku useljavanja i azila (čl. 24. Povelje o temeljnim pravima; Stalford, 2014, 5–26). Zaštita prava djece migranata nije bila početna točka u razvijanju zakonodavstva u području tih politika. Njihova prava uređena su fragmentarno, u različitim EU-ovim propisima vezanim za odrasle, ovisno o tome je li riječ o djeci tražiteljima međunarodne zaštite, o djeci žrtvama *traffickinga* ili o djeci u postupku povratka (O'Donnell, 2018, 133).

Novi Pakt o migracijama i azilu stupio je na snagu 11. lipnja 2024., a početak će se primjenjivati za dvije godine. Cilj je toga Pakta stvoriti zajednički pravni okvir podijeljene odgovornosti i solidarnosti, pri čemu nijedna država članica neće imati disproportionalnu razinu odgovornosti (Goldner Lang, 2022). Ključni element novog zakonodavstva proširenje je postupaka na granici. Novi Pakt o migracijama i azilu dodatno potvrđuje pravilo prvog ulaska iz Uredbe (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljani treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka) (Službeni list Europske unije, L 180/13, 29. lipnja 2013.; u nastavku: Uredba Dublin III). Cilj je izmjena razriješiti što više zahtjeva za međunarodnom zaštitom na samoj granici, s ciljem zadržavanja što većeg broj podnositelja zahtjeva, državljana trećih zemalja i apatrida na granicama ili tranzitnim zonama (Duić i Čepo, 2021, 126). Upravo ta okolnost izaziva dodatnu zabrinutost glede zaštite prava djece u cjelokupnom postupku.

Pravni akti koji sačinjavaju Pakt sadrže odredbe koje se odnose na maloljetnike i one koje se odnose na maloljetnike bez pratnje. Stoga je važno naglasiti razliku između ta dva pojma. Kao „maloljetnik” označava se državljani treće zemlje ili osoba bez državljanstva mlađa od 18 godina. Dok je „maloljetnik bez pratnje” maloljetnik koji stigne na državno područje države članice bez pratnje odrasle osobe koja je odgovorna za njega u skladu s pravom ili praksom dotične države članice te tako dugo dok taj maloljetnik nije pod stvarnom skrbi takve odrasle osobe, uključujući maloljetnika koji ostane bez pratnje nakon ulaska na državno područje država članica (čl. 3. t. 10. i 11. Uredbe o kvalifikaciji; Duić, 2019, 142; Pobjoy, 2017, 47–54).

Rad će u nastavku obraditi najznačajnije zakonodavstvo koje uređuje pitanja vezana za djecu i njihove izabrane dijelove, uzimajući u obzir novi Pakt o migracijama i azilu.

Neki od tih akata ostali su neizmijenjeni, neki su u potpunosti novi, dok je većina zamijenjena novim aktima, što će biti i posebno naznačeno.

U okviru zajedničke politike useljavanja obradit će se:

- Direktiva Vijeća 2003/86/EZ od 22. rujna 2003. o pravu na spajanje obitelji (Službeni list Europske unije, L 251/12, 3. listopada 2003.; u nastavku: Direktiva o pravu na spajanje obitelji)
- Direktiva 2008/115/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 16. prosinca 2008. o zajedničkim standardima i postupcima država članica za vraćanje državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom (Službeni list Europske unije, L 348/98, 24. prosinca 2008.; u nastavku: Direktiva o vraćanju).

U okviru zajedničke politike azila obradit će se najrelevantnije zakonodavstvo za zaštitu prava djece:

- Uredba (EU) 2024/1356 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o uvođenju dubinske provjere državljana trećih zemalja na vanjskim granicama i izmjeni uredaba (EZ) br. 767/2008, (EU) 2017/2226, (EU) 2018/1240 i (EU) 2019/817 (Službeni list Europske unije, L 2024/1356, 22. svibnja 2024.; u nastavku: Uredba o dubinskoj provjeri)
- Uredba (EU) 2024/1347 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva kao korisnika međunarodne zaštite, za jedinstveni status za izbjeglice ili za osobe koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu i za sadržaj odobrene zaštite, o izmjeni Direktive Vijeća 2003/109/EZ i stavljanju izvan snage Direktive 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća (Službeni list Europske unije, L 2024/1347, 22. svibnja 2024.; u nastavku: Uredba o kvalifikaciji)
- Uredba (EU) 2024/1348 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o utvrđivanju zajedničkog postupka za međunarodnu zaštitu u Uniji i stavljanju izvan snage Direktive 2013/32/EU (Službeni list Europske unije, L 2024/1348, 22. svibnja 2024.; u nastavku: Uredba o postupcima azila)
- Direktiva (EU) 2024/1346 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o utvrđivanju standarda za prihvrat tražitelja međunarodne zaštite (preinaka) (Službeni list Europske unije, L 2024/1346, 22. svibnja 2024.; u nastavku: Direktiva o prihvatu)
- Uredba (EU) 2024/1351 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o upravljanju azilom i migracijama, izmjeni uredbi (EU) 2021/1147 i (EU) 2021/1060 i stavljanju izvan snage Uredbe (EU) br. 604/2013 (Službeni list Europske unije, L 2024/1351, 22. svibnja 2024.; u nastavku: Uredba o upravljanju azilom i migracijama).

3. DJECA MIGRANTI I AZILANTI U POLITICI USELJAVANJA EU-A

U opseg nadležnosti EU-a u području zajedničke politike useljavanja ubrajaju se ulazak i dugotrajni boravak državljana trećih zemalja na područje države članice, sloboda kretanja i boravak u drugim državama članicama, nezakonito useljavanje i suzbijanje trgovanja ljudima (čl. 79. st. 2. Ugovora o funkcioniranju Europske unije, Službeni list Europske unije, C 202/47, 7. lipnja 2016.; u nastavku: UFEU). Zakonodavstvo koje uređuje politiku useljavanja EU-a regulira zakonite migracije, nezakonite migracije i integraciju (Duić, 2019). U području zakonitih migracija zakonodavstvo ne uređuje niti sadrži posebne odredbe vezane za djecu.¹ U području integracije najznačajnija je Direktiva o pravu na spajanje obitelji. Ujedno je to i jedina direktiva politike useljavanja, koja eksplicitno uređuje prava djece useljenika. U području nezakonitih migracija izdvaja se kao najznačajnija Direktiva o vraćanju.²

3.1. PRAVO NA SPAJANJE OBITELJI

Direktiva o pravu na spajanje nije mijenjana novim Paktom o migracijama i azilu. Njezine odredbe izravno uređuju prava djece. Praksa Suda EU-a u vezi s tumačenjem tih odredbi bogata je, stoga će i naglasak biti na njoj. Cilj je Direktive o pravu na spajanje obitelji utvrditi uvjete za ostvarenje prava na spajanje obitelji državljana trećih zemalja koji zakonito borave na teritoriju država članica. Ona definira tko su članovi obitelji radnika treće zemlje koji imaju pravo na spajanje obitelji kada taj radnik zakonito obavlja posao u EU-u: sponzorov supružnik; maloljetna djeca sponzora i njegova/njezina supružnika, uključujući djecu posvojenu u skladu s odlukom koju je donijelo nadležno tijelo u državi članici u pitanju ili odlukom koja je automatski izvršiva prema međunarodnim obvezama te države članice ili se mora priznati u skladu s međunarodnim obvezama; maloljetna djeca, uključujući posvojenu djecu supružnika kada sponzor ima skrbništvo i djeca su ovisna

¹ Najznačajnije direktive u tom području: Direktiva Vijeća 2003/109/EZ od 25. studenoga 2003. o statusu državljana trećih zemalja s dugotrajnim boravištem (Službeni list Europske unije, L 16, 23. siječnja 2004.); Direktiva Vijeća 2009/50/EZ od 25. svibnja 2009. o uvjetima za ulazak i boravak državljana trećih zemalja radi visokokvalificiranog zapošljavanja (Službeni list Europske unije, L 155, 18. lipnja 2009.); Direktiva 2011/98/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o jedinstvenom postupku obrade zahtjeva za izdavanje jedinstvene dozvole za boravak i rad državljanima trećih zemalja na državnom području države članice te o zajedničkom skupu prava za radnike iz trećih zemalja koji zakonito borave u državi članici (Službeni list Europske unije, L 343, 23. prosinca 2011.).

² U području nezakonitih migracija dodatno se može izdvojiti i Direktiva 2009/52/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 18. lipnja 2009. o minimalnim standardima za sankcije i mjere za poslodavce državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom (Službeni list Europske unije, L 168, 30. lipnja 2009.) koja u čl. 9. propisuje da kršenje zabrane zapošljavanja državljanina treće zemlje s nezakonitim boravkom iz članka predstavlja kazneno djelo ako je počinjeno namjerno, i uz ostale okolnosti nabrojene u tom članku, ako se kršenje odnosi na nezakonito zapošljavanje maloljetnika. Sama Direktiva ostavlja definiranje termina maloljetnik iz ovog članak državama članicama (vidi: Hailbronner i Thym, 2016, 869).

o njemu ili njoj (države članice mogu dopustiti spajanje s djecom nad kojima je skrbništvo podijeljeno, pod uvjetom da je druga stranka koja dijeli skrbništvo dala svoj pristanak); maloljetna djeca uključujući posvojenu djecu supružnika kada supružnik ima skrbništvo i djeca su ovisna o njemu ili njoj (države članice mogu dopustiti spajanje s djecom nad kojima je skrbništvo podijeljeno, pod uvjetom da je druga stranka koja dijeli skrbništvo dala svoj pristanak) (čl. 4. st. 1. Direktive o pravu na spajanje obitelji).

Poglavlje V. Direktive u člancima posebno regulira spajanje obitelji izbjeglica. Važno je naglasiti da države članice mogu ograničiti primjenu Direktive na izbjeglice čiji obiteljski odnosi prethode njihovu ulasku (čl. 9. st. 2. Direktive o pravu na spajanje obitelji). Ipak, treba naglasiti da su pravila koja donosi Direktiva u ovom poglavlju velikodušnija od pravila koja su u Direktivi propisana za spajanje obitelji koje nisu obuhvaćene izbjegličkim statusom. Primjerice, prema ovom poglavlju Direktive mogućnost ograničenja za djecu stariju od dvanaest godina ne primjenjuje se na izbjeglice i države članice mogu dopustiti spajanje obitelji drugih članova obitelji koji nisu navedeni u čl. 4. Direktive, ako su ovisni o izbjeglici. Dodatno, prava maloljetnika bez pratnje propisana u čl. 10. st. 3. mnogo su šira od prava propisanih u čl. 4. Direktive.³ Iako navedena pravila olakšavaju spajanje obitelji izbjeglica, ipak problematika oko stalnog boravka sponzora može otežati i ove situacije s obzirom na to da države članice na različit način reguliraju boravak sponzora potreban da bi se kvalificirao kao osnova za spajanje obitelji. Dok većina država članica zahtijeva privremeni boravak sponzora, postoji dio država članica koje zahtijevaju da sponzor ima stalno boravište iako to nije u skladu s Direktivom (Peers, 2016, 402–404). U nastavku poglavlja prikazat će se najznačajnija praksa Suda EU-a koja tumači odredbe o zaštiti djece u postupcima prava na spajanje obitelji.

3.1.1. Postizanje punoljetnosti tijekom postupka

Većina predmeta Suda EU-a tiče se postizanja punoljetnosti u svezi s ostvarivanjem prava na spajanje obitelji. Obradit će se dva predmeta u kojima su djeca izbjeglice u ulozi sponzora. U predmetu *A. S. protiv Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* (Sud EU-a, 2018) zahtjev za prethodno pitanje upućen je u okviru spora između osoba A. i S., državljana Eritreje, s jedne strane, i nizozemskog Državnog tajnika za sigurnost i pravosuđe, u vezi s odbijanjem njihova zahtjeva da njima i trojici njihovih maloljetnih sinova dodijeli privremenu dozvolu boravka na temelju spajanja obitelji sa svojom stari-

³ Čl. 10. st. 3. Direktive o pravu na spajanje obitelji: Ako je izbjeglica maloljetna osoba bez pratnje, države članice: (a) dopuštaju ulazak i boravište u svrhe spajanja obitelji njegove/njezine rodbine u prvom stupnju izravne uzlazne linije bez primjene uvjeta utvrđenih čl. 4. st. 2. t. (a); (b) mogu dopustiti ulazak i boravište u svrhe okupljanja obitelji njihovog/njezinog zakonskog skrbnika ili bilo kojeg drugog člana obitelji, kada izbjeglica nema rodbine u izravnoj uzlaznoj liniji ili se takva rodbina ne može pronaći. Vidjeti više u: Komunikacija Komisije Europskom parlamentu i Vijeću: Akcijski plan za maloljetnike bez pratnje (2010.–2014.) COM (2010)213 final, 6. svibnja 2010.

jom kćeri. Kći osoba A. i S. stigla je u Nizozemsku bez pratnje dok je još bila maloljetna i tada je podnijela zahtjev za azil. U trenutku kada njezina obitelj podnosi zahtjev za spajanjem obitelji ona je punoljetna i sporno je treba li je u ovom postupku spajanja obitelji i dalje smatrati maloljetnikom bez pratnje, što je bila u trenutku predaje zahtjeva za azil. Sud EU-a odlučuje u korist zaštite prava maloljetnika bez pratnje. Izriče da pravo na spajanje obitelji iz čl. 10. st. 3. t. a. Direktive o pravu na spajanje obitelji ne može ovisiti o trenutku u kojem nadležno nacionalno tijelo formalno donosi odluku kojom se sponzoru priznaje status izbjeglice (t. 2.). Dakle, ako je izbjeglica bila maloljetnica bez pratnje u trenutku predaje zahtjeva za azil, to je status prema kojem ima pravo na ostvarivanje spajanja obitelji. U suprotnom moglo bi doći do neujednačenosti prava maloljetnika s obzirom na to da se postupci obrade zahtjeva za međunarodnom zaštitom razlikuju u državama članicama (t. 56.) (vidi: Mets, 2021, 635; Delinčáková, 2018, 234).

Svoj stav Sud EU-a potvrdio je i u spojenim predmetima *Bundesrepublik Deutschland protiv S. W.* (Sud EU-a, 2022) koji su se odnosili na spajanje obitelji maloljetnika bez pratnje također na temelju čl. 10. st. 3. a. Direktive o pravu na spajanje obitelji. U predmetu su sirijski državljani tražili izdavanje nacionalne vize radi spajanja obitelji s njihovim sinovima kojima je priznat status izbjeglica u Njemačkoj. Sinovi su u međuvremenu postali punoljetni i obiteljima je odbijen zahtjev za spajanjem. Upravni sud u Berlinu smatrao je kako se na činjenično stanje primjenjuje postojeća praksa iz predmeta *A. i S.* Ipak, Savezna Republika Njemačka podnijela je reviziju protiv takve odluke. Prema njihovom stavu sudska praksa u predmetu *A. i S.* ne može se primijeniti na ovaj slučaj s obzirom na to da se u tom predmetu odlučivalo samo o pitanju maloljetnosti izbjeglice. Tumačili su kako se u *A. i S.* nije odlučivalo o pitanju treba li roditeljima izbjeglice koji je postao punoljetan izdati vizu za ulazak i boravak, ako oni na temelju nacionalnog prava nemaju pravo na boravak neovisno o maloljetnom izbjeglici te moraju odmah napustiti državno područje dotične države članice. Njemačka se poziva na ustaljenu sudsku praksu Saveznog upravnog suda, prema kojoj roditelji maloljetnog izbjeglice imaju pravo na spajanje obitelji na temelju te odredbe samo ako je u trenutku donošenja odluke o zahtjevu za spajanje obitelji dijete i dalje maloljetno. Isticali su kako se spajanje roditelja s obitelji razlikuje od spajanja djece s obitelji, koje je trajnije prirode. Djetetu se dozvola privremenog boravka nastupanjem punoljetnosti mijenja u samostalno pravo boravka. Suprotno tome, roditeljima maloljetnog izbjeglice koji su ostvarili pravo na spajanje obitelji njemačko pravo ne daje takvo samostalno pravo boravka s nastupanjem punoljetnosti djeteta (t. 23.). Sud EU-a iznio je svoj stav u kojem navodi kako ustaljena njemačka sudska praksa nije u skladu s ciljevima postavljenima Direktivom o pravu na spajanje obitelji niti sa zahtjevima čl. 7. i čl. 24. st. 2. Povelje o temeljnim pravima (t. 42.). Naglašava kako takva praksa nacionalna tijela i sudove ne potiče da zahtjeve koje su podnijeli roditelji maloljetnika obrađuju s prednošću i posebnom hitnošću, kako bi se vodilo računa o ranjivosti tih maloljetnika (t. 43.). Takvo tumačenje ne može zajamčiti ni jednako ni predvidljivo postupanje prema svim podnositeljima zahtjeva koji se vre-

menski gledano nalaze u istoj situaciji, već se uspjeh zahtjeva za spajanje obitelji uvjetuje uglavnom okolnostima vezanima uz nacionalna pravna tijela ili sudove (t. 44.). Sud EU-a daje konačan odgovor kako činjenica da je izbjeglica i dalje maloljetan na datum donošenja odluke o zahtjevu za ulazak i boravak radi spajanja obitelji koji su podnijeli roditelji sponzora ne može predstavljati „uvjet” koji treba biti ispunjen za ostvarivanje prava na spajanje obitelji (t. 47.).⁴ Sud EU-a u svom obrazloženju ističe potrebu pragmatičnog pristupa obiteljskim vezama, s obzirom na to da u slučaju izbjeglica, razdvajanje obitelji nije namjeran izbor, već rezultat prisilnog raseljavanja zbog progona i rata (Romito, 2024, 321).

Sljedeća dva predmeta činjenično govore o roditeljima sponzorima i djeci podnositeljima zahtjeva za spajanjem obitelji. U spojenim predmetima *B. M. M. i dr. protiv État belge* (Sud EU-a, 2020) državljaniin treće zemlje koji je uživao status izbjeglice u Belgiji, podnio je u ime i za račun svoje maloljetne djece veleposlanstvu Belgije zahtjev za dozvolu boravka radi spajanja obitelji. Na datum kad je njegov zahtjev odbijen, jedno od djece postalo je punoljetno. Belgijsko Državno vijeće stoga je od Suda EU-a zatražilo pojašnjenje može li dijete sponzora ostvariti pravo na spajanje obitelji ako postane punoljetno tijekom sudskog postupka protiv odluke kojom mu se to pravo odbija i koja je donesena dok je još bilo maloljetno. Sud EU-a odlučio je kako bi uzimanje u obzir datuma kada su nadležna tijela odlučila o zahtjevu za spajanjem obitelji kao referentnog za utvrđivanje dobi podnositelja zahtjeva bili suprotni ciljevima Direktive o pravu na spajanje obitelji (t. 42.). Datum referentan za utvrđivanje je li državljaniin treće zemlje ili osoba bez državljanstva koja nije u braku maloljetno dijete jest onaj na koji je podnesen zahtjev za ulazak i boravak radi spajanja obitelji za maloljetnu djecu, a ne onaj na koji su nadležna tijela te države članice odlučila o tom zahtjevu, do čega može doći nakon podnošenja pravnog sredstva usmjerenog protiv odluke o odbijanju takvog zahtjeva (t. 47.).

U predmetu *Bundesrepublik Deutschland protiv X. C.* (Sud EU-a, 2022) podnositeljica zahtjeva za spajanje s obitelji, sirijska državljanka s boravkom u Turskoj, postala je punoljetna prije nego što je njezin otac (sponzor) ostvario pravo na dozvolu za boravak u statusu izbjeglice u Njemačkoj. Direktiva o pravu na spajanje obitelji navodi kako djeca moraju biti maloljetna, ali ne specificira trenutak u kojem se procjenjuje je li taj zahtjev ispunjen. U ovom slučaju, Sud EU-a podsjeća kako je cilj Direktive o pravu na spajanje obitelji promicanje spajanja obitelji te zaštita maloljetnika. Sud je odlučio da je za određivanje toga je li dijete sponzora kojemu je priznat status izbjeglice maloljetno u smislu te odredbe, u situaciji u kojoj je to dijete postalo punoljetno prije nego što je roditelju sponzoru priznat status izbjeglice i prije podnošenja zahtjeva za spajanje obitelji, referentan onaj datum na koji je roditelj sponzor podnio zahtjev za azil radi dobivanja statusa izbjeglice, pod uvjetom da je zahtjev za spajanje obitelji podnesen u roku od tri

⁴ Vidi još i: *CR, GFTY protiv Landeshauptmann von Wien* (Sud EU-a, 2024).

mjeseca od priznavanja statusa izbjeglice roditelju sponzoru (t. 36.). Dodatno, predmet je otvorio i pitanje vezano uz stvarno ostvarivanje obiteljskog odnosa u smislu čl. 16. st. 1. t. b. U vezi s tim Sud je zauzeo stav kako roditelj sponzor i dotično dijete ne moraju živjeti u zajedničkom domaćinstvu ili na istoj adresi da bi to dijete imalo pravo na spajanje obitelji. Povremeni posjeti, pod uvjetom da su mogući, i redoviti kontakti u bilo kojem obliku mogu biti dostatni da se smatra da te osobe ponovno grade osobni i emocionalni odnos i da se dokaže da postoji stvaran obiteljski odnos. Usto, ne može se zahtijevati ni da si roditelj sponzor i njegovo dijete međusobno financijski pomažu (t. 69.).

Sud EU-a bio je jasan u svojim odlukama – u slučajevima u kojima osoba koja je bila mlađa od 18 godina u trenutku ulaska i podnošenje zahtjeva za međunarodnu zaštitu, ali je postala punoljetna tijekom postupka ostvarivanja prava na međunarodnu zaštitu, treba se i dalje smatrati maloljetnikom u smislu definicije čl. 2. t. f. Direktive o pravu na spajanje obitelji. U činjenično suprotnim situacija, Sud EU-a specificirao je da se dijete može pridružiti članu obitelji ako je postalo punoljetno tijekom postupka za spajanje obitelji (Heiderhoff i Arnold, 2024, 9–10). Ranjivi položaj maloljetnih migranata i azilanta u opisanim predmetima opravdava što Sud EU-a inzistira na jedinstvenom i autonomnom tumačenju prava EU-a. Tako se postiže njegovo autonomno i ujednačeno tumačenje diljem cijeloga EU-a, bez obzira na razlike u pravu i praksi država članica (Thym, 2019, 178).

3.1.2. Usklađivanje autonomije država članica i zaštite ljudskih prava

U predmetu *K. B. protiv Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* (Sud EU-a, 2018) zahtjev za prethodno pitanje odnosi se na tumačenje čl. 12. st. 1. Direktive o pravu na spajanje obitelji i upućen je u okviru spora između osoba K. i B., državljana trećih država i državnog tajnika za sigurnost i pravosuđe Nizozemske u vezi s odbijanjem zahtjeva za izdavanje vize za boravak dulji od tri mjeseca u okviru spajanja obitelji (t. 2.). F. G., državljani treće države, osoba je koja u Nizozemskoj uživa status supsidijarne zaštite i podnijela je zahtjev za izdavanje vize u okviru spajanja obitelji za osobu K., koja je njezin supružnik i osobu B., koja je njezina maloljetna kći. Državni je tajnik odbio taj zahtjev zato što je bio podnesen više od tri mjeseca nakon što je F. G. dobio dozvolu boravka u Nizozemskoj, pri čemu to kašnjenje nije bilo opravdano. U žalbenom postupku nadležni sud upućuje prethodno pitanje o usklađenosti nizozemske odredbe koja sadrži rok od tri mjeseca za predaju zahtjeva s Direktivom 2003/86/EZ. U svojoj presudi Sud EU-a, pozivajući se na načelo postupovne autonomije, načelo ekvivalentnosti i načelo djelotvornosti (t. 56–58), odlučuje da države članice imaju autonomiju samostalno odrediti rokove u kojima se trebaju predati zahtjevi za spajanje obitelji, što prema odluci Suda nije protivno čl. 12. st. 1. Direktive o pravu na spajanje obitelji (t. 59.). Ipak Sud EU-a, u nastavku presude radi zaštite prava na spajanje obitelji i ponajprije zaštite prava maloljetne djece, određuje da bi bilo drukčije kad bi do odbijanja prvog zahtjeva za spajanje obitelji došlo u situacijama u kojima je nepravodobno podnošenje prvog za-

htjeva opravdano posebnim okolnostima, čime ostavlja otvorenu mogućnost da donese drukčiju presudu u drukčijim okolnostima. Uz to Sud EU-a obvezuje države članice na informiranje osoba koje traže status izbjeglice o njihovim pravima i obvezama (t. 62.–63.). Iz navedene prakse možemo vidjeti da se Sud EU-a u svojim odlukama susreće s problemom usklađivanja autonomije država članica i zaštite ljudskih prava, što pokušava riješiti na politički najkorektniji način (Duić, 2019).

3.1.3. Maloljetnički brakovi

S aspekta politike azila i useljavanja, odbijanje priznanja maloljetničkog braka u državi članici EU-a može utjecati na pravne posljedice za dijete u pitanju, što može uključivati i pravo na spajanje obitelji (Duić i Drventić, 2021). Sud EU-a u predmetu *Marjan Noorzia protiv Bundesministerin für Inneres* (Sud EU-a, 2014) dao je svoje tumačenje glede odredbe čl. 4. st. 6. Direktive o pravu na spajanje obitelji koja državama članicama omogućuje da, s ciljem osiguranja bolje integracije i sprječavanja prisilnih brakova, mogu tražiti od sponzora i njegova supružnika da budu određene minimalne dobi, najviše 21 godinu, prije nego što im se supružnik može pridružiti (Friedery, 2017, 6–17; Vijeće Europe, 2017). U predmetu su austrijska tijela odbila afganistanskoj državljanki zahtjev za boravišnu dozvolu radi spajanja obitelji sa svojim suprugom, također afganistanskim državljaninom. Zahtjev su odbila jer suprug na dan podnošenja zahtjeva veleposlanstvu Austrije u Islamabadu još nije navršio 21 godinu, čime nije ispunio zahtjev za spajanje. Pred Sudom EU-a našlo se pitanje tumačenje činjenice od kojeg se trenutka treba smatrati da je postignuta granica minimalne dobi od 21 godine koju ta odredba propisuje. Sud EU-a pojasnio je kako mjera iz Direktive o vraćanju, odgovara dobi za koju se smatra da odgovara dobi u kojoj je osoba dosegla dostatnu zrelost ne samo da odbije nametnuti brak, nego da također može odabrati da se nastani u drugoj zemlji sa supružnikom kako bi ondje s njim vodila obiteljski život te se ondje integrirala. Konačno odlučuje kako takva mjera ne sprječava izvršenje prava na spajanje obitelji niti ga pretjerano otežava (t. 15. i 16.). Šire tumačenje pronalazi se u mišljenju nezavisnog odvjetnika Mengozzija koji smatra kako propisivanje dobne granice za dopuštanje spajanja obitelji ima izravan učinak na ostvarivanje prava na spajanje obitelji od strane obitelji mladih supružnika čiji je brak iskren i neprisilan. Smatra kako odredba nacionalnog prava koja, bez razlike i bez individualizirane analize, ostvarivanje prava na spajanje obitelji podvrgava dosezanju određene dobne granice, sprječava ostvarivanje tog prava onima koji su brak sklopili iskreno i bez prisile, ali još nisu dosegli propisanu dob (t. 42.).⁵ U predmetu *Noorzia* Sud EU-a se odlučuje za stroži pristup i

⁵ Isti stav zauzela je i Europska komisija u smjernicama za primjenu Direktive o pravu na spajanje obitelji gdje navodi kako pokazuje li se pojedinačnim ocjenjivanjem da obrazloženje za čl. 4. st. 5., odnosno osiguranje bolje integracije i sprječavanje prisilnih brakova nije primjenjivo, države članice tada moraju razmotriti mogućnost da naprave iznimku čime će omogućiti spajanje obitelji u predmetima u kojima

tako odstupa od Mišljenja nezavisnog odvjetnika te od Smjernica Europske komisije za primjenu Direktive o spajanju obitelji, ali i od svoje ranije prakse u predmetima spajanja obitelji.⁶ Sud daje svoju doslovnu interpretaciju odredbi i pri tome je analizira samo u svjetlu sprječavanja prisilnih brakova, ne uzimajući u obzir drugi cilj odredbe koji je „bolja integracija“ (Milios, 2015, 130). U ovom slučaju Sud EU-a nije propitivao prava djeteta. Jedan od razloga tome može biti činjenica da je u predmetu odlučivao o tada već punoljetnim osobama. Takva odluka ostavlja prostor za nagađanje o tumačenju najboljeg interesa djeteta u okolnostima kao što su u predmetu (Nikolosi, 2018, 1500). U zahtjevu za spajanje obitelji koji bi se mogao odnositi na djecu, strogo poštovanje dobrog zahtjeva moguće da ne bi bilo i u skladu s načelom najboljeg interesa djeteta (Klaasen i Rodrigues, 2017, 201).

Sud EU-a dao je i svoje tumačenje čl. 10. st. 3. t. a. u situaciji spajanja obitelji s maloljetnikom bez pratnje kao sponzorom, koji je u maloljetničkom braku, nepriznatom u državi prihvata. U predmetu *X. protiv Belgische Staat* (Sud EU-a, 2022) petnaestogodišnja maloljetnica udala za Y. B. u Libanonu. Godine 2017. došla je u Belgiju kako bi se pridružila suprugu koji je ondje imao valjanu dozvolu boravka. Nadležna belgijska služba smatrala ju je maloljetnicom bez pratnje i dodijelila skrbnicu, nakon čega je ona podnijela zahtjev za međunarodnu zaštitu. Paralelno joj je Ured za strance odbio priznati brak budući da je riječ o maloljetničkom braku što nije u skladu s belgijskim Zakonikom o međunarodnom privatnom pravu i u skladu s javnim poretkom (t. 16.). Nakon što je maloljetnica u Belgiji priznata kao izbjeglica, njezina majka X. podnijela je zahtjev za spajanje obitelji s kćeri, za sebe i za dvojicu maloljetnih sinova. Zahtjev im je odbijen na temelju činjenice da maloljetna kći ne pripada užoj obitelji svojih roditelja nakon braka koji je valjan u zemlji u kojoj je sklopljen. Belgijski je sud stoga uputio pitanje treba li se pojam „maloljetnik bez pratnje“ iz čl. 10. st. 3. t. a. tumačiti u smislu da on mora, u skladu sa svojim nacionalnim pravom, biti neoženjen/neudana kako bi imao pravo na spajanje s rodbinom u prvom stupnju u izravnoj liniji. I drugo, očito pitanje o tome može li se za maloljetnog izbjeglicu čiji se brak, sklopljen u inozemstvu, ne prizna je zbog razloga javnog poretka, smatrati maloljetnikom bez pratnje u smislu Direktive o pravu na spajanje obitelji. Sud EU-a ponavlja svoj stav iz predmeta *A. i S.* kako definicija maloljetnika bez pratnje propisuje dva uvjeta, to jest da je osoba u pitanju „maloljetnik“ i da je „bez pratnje“. Ta definicija se ni na koji način ne odnosi na maloljetnikovo bračno stanje niti zahtijeva da maloljetnik ne smije biti u braku kako bi ga se smatralo maloljetnikom bez pratnje, čime je kratak i jasan odgovor na oba pitanja (t. 31. i 32.). Dodatno pojašnjava kako bi suprotno tumačenje imalo za posljedicu da maloljetni izbjeglica bez

nije ispunjen uvjet glede najniže životne dobi. Na primjer, kad je iz pojedinačnog procjenjivanja jasno da nema zlostavljanja, kao u slučaju kad postoji zajedničko dijete (t. 2.3. (3) Komunikacije Komisije Vijeću i Europskom parlamentu o smjernicama za primjenu Direktive 2003/86/EZ o pravu na spajanje obitelji, COM/2014/0210 final, 3. travnja 2014.).

⁶ Vidi: *Rhimou Chakroun protiv Minister van Buitenlandse Zaken* (Sud EU-a, 2010).

pratnje u braku, čiji supružnik boravi na području Unije, ne može ostvariti pravo na povećanu zaštitu Direktivom o pravu na spajanje obitelji, iako brak ne ublažava osobitu ranjivost maloljetnika. Naime, činjenica da je u braku može upućivati, osobito u slučaju maloljetnih djevojaka, na izloženost teškom obliku nasilja koje predstavljaju dječji i prisilni brakovi (t. 45.). Naglašava i kako se bračno stanje maloljetnog izbjeglice bez pratnje može teško utvrditi, osobito u slučajevima izbjeglica koji potječu iz zemalja koje ne mogu izdati pouzdane službene dokumente (t. 46.; Goldner Lang, 2024, 67).

3.2. VRAĆANJE DRŽAVLJANA TREĆIH ZEMALJA S NEZAKONITIM BORAVKOM

Direktiva o vraćanju utvrđuje zajedničke standarde i postupke koji se primjenjuju u državama članicama za vraćanje državljana trećih zemalja koji nemaju zakonit boravak (čl. 1.). Poput Direktive o pravu na spajanje obitelji, nije bila dio promjena donesenih novim Paktom o migracijama i azila.

Direktiva o vraćanju u čl. 10. regulira vraćanje i udaljavanje maloljetnika bez pratnje. Sama Direktiva ne definira pojam maloljetnika i maloljetnika bez pratnje jer u okviru primjene ove Direktive treba u skladu sa zakonodavstvom iz područja imigracija i azila koristiti definiciju iz Uredbe o prihvatu i Uredbe o kvalifikaciji, koje su prethodno izdvojene. Direktiva propisuje da nacionalna tijela trebaju uzimati u obzir najbolji interes djeteta i uvjeriti se da će on ili ona biti vraćeni članu njegove ili njezine obitelji, imenovanom skrbniku ili odgovarajućoj prihvatnoj ustanovi u državi povratka.

Odredba čl. 10. dodatno je bila predmet tumačenja Suda EU-a. U predmetu *T. Q. protiv Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* (Sud EU-a, 2021) u kojem je maloljetnica bez pratnje, rođena u Gvineji, a živjela u Sijera Leoneu s tetom koja je preminula, u Nizozemskoj podnijela zahtjev za dozvolu privremenog boravka. U svom zahtjevu navela je kako je u Amsterdamu bila žrtva trgovine ljudima i seksualnog iskorištavanja, zbog čega je oboljela od teških psihičkih poremećaja. Državni tajnik odlučio je da T. Q., koja je u tom trenutku imala 16 godina, nema pravo na dozvolu privremenog boravka. T. Q. je pred sudom isticala kako ne zna gdje žive njezini roditelji, da ne zna ima li druge članove obitelji, kako ne poznaje i ne govori jezik svoje zemlje. Navela je i kako svojom obitelji smatra udomiteljsku obitelj kod koje boravi u Nizozemskoj. Prema nizozemskom pravu u odnosu na maloljetnike bez pratnje koji su u trenutku podnošenja zahtjeva za azil mlađi od 15 godina predviđa se da je obvezno provesti istragu o postojanju odgovarajućeg prihvata u državi povratka iz čl. 10. st. 2. Direktive o vraćanju. Ako ne postoji odgovarajući prihvata, maloljetniku se dodjeljuje redovna dozvola povratka. Ako maloljetnik ima najmanje 15 godina, takva se istraga neće provoditi. Državni tajnik uobičajeno je čekao da podnositelj zahtjeva za azil navrš 18 godina, što bi dovelo do toga

da istraga nije potrebna. Sud EU-a utvrdio je da je takva situacija suprotna zahtjevima zaštite najboljeg interesa djeteta u svim fazama postupka iz čl. 5. t. a. (t. 44.). Također, Sud ističe kako prije donošenja odluke o vraćanju maloljetnika bez pratnje, država članica mora provesti opću i sveobuhvatnu ocjenu situacije tog maloljetnika i uzeti u obzir najbolji interes djeteta. Država članica mora se uvjeriti da je za maloljetnika bez pratnje dostupan odgovarajući prihvata u državi povratka (t. 60.). Što se tiče razlika u postupanju nizozemskih tijela s obzirom na dob, Sud EU-a navodi kako država članica mora u okviru opće i sveobuhvatne ocjene od slučaja do slučaja ocijeniti situaciju maloljetnika bez pratnje, a ne provesti automatsku ocjenu jedino s obzirom na kriterij dobi (t. 66.; vidi: Majcher, 2020, 190).

Još jedna značajna odluka odnosila se na čl. 5. t. a. i b. Direktive o vraćanju. U predmetu *Bundesrepublik Deutschland protiv G. S.* (Sud EU-a, 2023), maloljetniku iz Nigerije odbijen je zahtjev za status izbjeglice, azil ili supsidijarnu zaštitu te mu je izdan nalog za napuštanje državnog područja pod prijetnjom udaljavanja u Nigeriju. Prije te okolnosti, njegovu je ocu i jednoj od sestara izdana dozvola boravka u Njemačkoj zbog humanitarnih razloga, dok je njegovoj majci i drugoj sestri zahtjev odbijen, ali je boravak u Njemačkoj toleriran. Njemačka je smatrala kako najbolji interes djeteta i poštovanje njegova obiteljskog života iz čl. 5. t. a. i b. ne treba uzeti u obzir u okviru postupka koji dovodi do izdavanja naloga za napuštanje državnog područja, već se, prema njezinu mišljenju, to trebalo u obzir uzimati u okviru kasnijeg i zasebnog postupka čiji je cilj bio izvršavanje udaljavanja (t. 18.). Sud EU-a ističe kako se čl. 5. Direktive o vraćanju, s obzirom na njegov cilj da se u okviru postupka vraćanja zajamči poštovanje više temeljnih prava, među kojima su i temeljna prava djeteta, ne može tumačiti restriktivno (t. 23.). U skladu s tim člankom i čl. 24. Povelje o temeljnim pravima zaštita najboljeg interesa djeteta mora se poštovati u svim fazama postupka (t. 24.). U konačnici je odlučeno kako je nacionalna sudska praksa da se najbolji interes djeteta i njegova obiteljskog života u obzir uzima tek pri donošenju naloga za napuštanje državnog područja protivna čl. 5. t. a. i b. Direktive (t. 27.; Frasca i Carlier, 2023).⁷

Objekti odluke ukazale su kako države članice trebaju pojačati napore za uspostavljanje dvostruke odgovornosti države, koja s jedne strane podrazumijeva odgovornost države za upravljanje migracijama, a s druge strane zaštitu djece kao posebno ranjive kategorije. Sud EU-a u oba predmeta jasno ističe potrebu pravilne procjene situacije i najboljeg interesa djeteta od slučaja do slučaja, koja treba imati primat pred restriktivnim tumačenjem prava EU-a i primjenom nacionalnog prava koje je suprotno navedenim potrebama. Boljoj sveukupnoj zaštiti djece doprinijela bi bolja informiranost i neovisna pomoć,

⁷ Za šire obrazloženje uzimanja u obzir najboljeg interesa djeteta vidi i predmet: *M. A. protiv État belge* (Sud EU-a, 2021): „(...) članak 5. Direktive 2008/115, u vezi s čl. 24. Povelje, treba tumačiti na način da su prije donošenja odluke o vraćanju popraćene zabranom ulaska, države članice obvezne uzeti u obzir najbolji interes djeteta, čak i ako adresat te odluke nije maloljetnik, već njegov otac“ (t. 43.).

što uključuje i angažman institucija za zaštitu djece. Iako je sudska praksa ukazala na potrebu konstruktivnije zaštite djece u postupcima vraćanja, izostale su zakonodavne promjene koje bi na to odgovorile.⁸

4. DJECA MIGRANTI I AZILANTI U POLITICI AZILA EU-A

U ovom poglavlju izdvojit će se najvažnije zakonodavstvo vezano za postupak odobravanja azila i navesti odredbe koje se smatraju najrelevantnijima za regulacije prava djece, tj. maloljetnika bez pratnje u zakonodavstvu o azilu.

4.1. ULAZAK I BORAVAK NA PODRUČJE EU-A

4.1.1 Dubinska provjera na granici i tranzitnim zonama

Uredba o dubinskoj provjeri dio je nove legislative u okviru novog Pakta o migracijama i azilu. Uredba uvodi obavezan postupak provjere koji će se primjenjivati na državljane trećih zemalja, uključujući djecu, koja se pronađu u određenim situacijama (čl. 5.). Osobe koje podliježu dubinskoj provjeri moraju biti na raspolaganju vladinim tijelima tijekom cijelog postupka provjere – maksimalno sedam ili tri dana.⁹ U tom roku nadležne institucije moraju provesti provjeru zdravlja, ranjivosti i sigurnosti, potvrditi identitet osobe, uzeti biometrijske podatke, popuniti obrazac o dubinskoj provjeri i konačno, uputiti osobe na sljedeći korak. Osobe koje su podvrgnute dubinskoj provjeri nisu ovlaštene ući na teritorij države u pitanju (čl. 6.). Države članice dužne su osigurati da oni ostanu dostupni nadležnim tijelima na tzv. „lokacijama za provjeru” u skladu s nacionalnim pravom (čl. 6., 7. i 9.). Takve lokacije obično se nalaze na vanjskim granicama ili u njihovoj blizini, alternativno na drugim lokacijama unutar državnog područja (čl. 8. st. 1.).

Ako osoba podnese zahtjev za međunarodnu zaštitu, u odnosu na nju primijenit će se pravila o zadržavanju iz Direktive o uvjetima prihvata. Kada osoba ne podnese zahtjev za međunarodnu zaštitu, primijenit će se Direktiva o vraćanju. Nakon provjere osoba će se stoga uputiti u daljnji postupak – azil, odnosno postupak za vraćanje. Uredba se

⁸ Izmjena Direktive o vraćanju nije postala dijelom novog Pakta o migracijama i azilu, iako je njezina izmjena predložena 2018. godine: Prijedlog Direktive Europskog parlamenta i Vijeća o zajedničkim standardima i postupcima država članica za vraćanje državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom (preinaka), COM(2018) 634 final, 2018/0329(COD), 12. rujna 2018. Za prijedloge najznačajnijih izmjena vidi: Peers, 2024b, 542.

⁹ Sedam dana opće je pravilo propisano čl. 8. st. 3., a tri dana od uhićenja u slučaju provjere državljana trećih zemalja koji nezakoniti borave, propisano čl. 8. st. 4. u svezi s čl. 7. Uredbe o dubinskoj provjeri.

jednako primjenjuje na odrasle i djecu, bez iznimaka. Pojedini standardi za zaštitu prava djece uključeni su u tekst Uredbe. Uredba propisuje kako najbolji interes djeteta mora biti na prvom mjestu tijekom dubinske provjere (uvodna izjava 25., čl. 13. st. 1.). Informacije koje se daju djetetu moraju biti dane na način primjeren djeci i njihovoj dobi uz uključenost zastupnika (čl. 11. st. 3.). U slučaju naznaka ranjivosti ili posebnih potreba u vezi s prihvatom ili postupovnih potreba, maloljetniku pomoć na način prilagođen djeci i dobi pruža osoblje koje je osposobljeno i kvalificirano za postupanje s maloljetnicima te u suradnji s nacionalnim tijelima za zaštitu djece (čl. 12. st. 4.). Uredba o dubinskoj provjeri ističe potrebu uključenosti institucija za zaštitu djece i njihovu prisutnost na mjestima gdje se nalaze djece (granice, zadržavanje, prihvati, prostori za povratak). Ipak, ta potreba u samom tekstu nije dovoljno snažno naglašena. Ono što je problematično u odredbama ove Uredbe, a vezano je za djecu jest to što Uredba dopušta zadržavanje djece, i u slučajevima kada su podnijeli zahtjev za međunarodnu zaštitu i onda kada nisu, jer moraju ostati na raspolaganju nadležnim tijelima (čl. 6., 7. i 9.). O bilo kojem slučaju da je riječ, i Direktiva o prihvatu i Direktiva o vraćanju predviđaju zadržavanje maloljetnika (Peers, 2024, 35; ICJ, 2024.).

4.1.2. Standardi za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva kao korisnika međunarodne zaštite, izbjeglice ili za osobe koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu

Primarna promjena ovog pravnog pitanja njegovo je uređenje uredbom, a ne više direktivom.¹⁰ Cilj je takvog uređenja osigurati višu razinu usklađenosti i veću konvergenciju odluka o azilu (uvodna izjava 1.).

Uredba o kvalifikaciji višestruko naglašava potrebu uzimanja u obzir najboljeg interesa djeteta. Osim toga, vodi se i krovnim načelom osiguranja punog poštovanja ljudskog dostojanstva i pravo na azil tražitelja azila i članova njihovih obitelji koji ih prate. Uz to, Uredba navodi kako promiče primjenu odredaba Povelje o temeljnim pravima u vezi s ljudskim dostojanstvom, poštovanjem privatnog i obiteljskog života, slobodom izražavanja i informiranja, pravom na obrazovanje, slobodom izbora zanimanja i pravom na rad, slobodom poduzetništva, pravom na azil, zaštitom u slučaju udaljavanja, protjerivanja ili izručenja, jednakošću pred zakonom, nediskriminacijom, pravima djeteta i pravima koja se odnose na socijalnu sigurnost, socijalnu pomoć i zdravstvenu zaštitu (uvodna izjava 11.). Izdvajaju se tri značajne odredbe od utjecaja na zaštitu prava djeteta.

¹⁰ Uredba o kvalifikaciji zamijenit će Direktivu 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva za ostvarivanje međunarodne zaštite, za jedinstveni status izbjeglica ili osoba koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu te sadržaj odobrene zaštite (preinačena) (Službeni list Europske unije, L 337, 20. prosinca 2011.).

Uredba maloljetnicima kojima je odobrena međunarodna zaštita, glede obrazovanja, jamči postupanje jednako kao prema državljanima države članice koja im je odobrila međunarodnu zaštitu. To je pravo zajamčeno do završetka srednjoškolskog obrazovanja, bez obzira na to jesu li postali punoljetni (čl. 29.).

Uredba posebnim člankom uređuje maloljetnike bez pratnje. Najznačajnije, propisuje kako nadležna tijela moraju poduzeti sve potrebne mjere, na temelju nacionalnog prava, da maloljetniku bez pratnje imenuju skrbnika što je prije moguće nakon odobravanja prava na međunarodnu zaštitu. Razrađuje posebne zadaće skrbnika te svojstva osoba koje su imenovani kao skrbnici. Također, propisano je kako nadležna tijela trebaju imenovati skrbnike tako da zastupaju razmjerni i dostatno ograničen broj maloljetnika bez pratnje, zbog djelotvornosti i učinkovitijeg pristupa maloljetnika pravima i obvezama (čl. 33. st. 1.–4.). Propisivanjem detalja glede zadaća skrbnika i svojstva koja skrbnici moraju ispunjavati, Uredba detaljnije uređuje ovo pitanje u odnosu na svoju prethodnicu koja je samo uređivala kako države članice moraju poduzeti potrebne mjere ne bi li osigurale da maloljetnike bez pratnje zastupa zakonski skrbnik (čl. 31. st. 1.–2. Direktive o kvalifikaciji) (vidi: Drventić, 2019, 2019b).

Nadalje, ista odredba Uredbe uređuje i pitanje smještaja maloljetnika. Maloljetnici bez pratnje mogu se smjestiti kod odraslog srodnika, kod udomitelja, u centre specijalizirane za smještaj maloljetnih osoba ili drugi smještaj primjeren maloljetnicima. Naglašava se potreba da se koliko god je to moguće braća i sestre drže zajedno te da je promjena boravišta maloljetnika bez pratnje svedena na što manju mjeru. Propisuje se i potreba započinjanja traženje članova obitelji, što je prije moguće nakon priznavanja statusa izbjeglice ili statusa supsidijarne zaštite te osiguranje povjerljivog prikupljanja, obrade i dijeljenja informacija, u slučaju ugroženosti života ili integriteta maloljetnika ili njegovih bliskih srodnika (čl. 33. st. 5.–7.). Odredba koja neposredno utječe na prava djece jest ona o održavanju jedinstva obitelji. Ona uređuje kako nadležna tijela država članica koja su korisniku međunarodne zaštite odobrila međunarodnu zaštitu izdaju, u skladu s nacionalnim postupcima, boravišne dozvole članovima njegove obitelji koji pojedinačno ne ispunjavaju uvjete za međunarodnu zaštitu (čl. 23. st. 1.).

Definicija člana obitelji, sadržana u novoj Uredbi u čl. 4. t. j., izmijenjena je pod utjecajem prakse Suda EU-a u predmetu *L. W. protiv Bundesrepublik Deutschland* (Sud EU-a, 2021). U predmetu je tužiteljica rođena u Njemačkoj 2017. godine od majke Tunizanke i oca Sirijca. Njezin otac je 2015. godine dobio status izbjeglice, dok majčin zahtjev za međunarodnu zaštitu nije prihvaćen. Nadležna tijela su i zahtjev tužiteljice po njezinu rođenju 2017. ocijenili kao „očito neosnovan”. Razlog je tome jer je nadležni sud smatrao kako tužiteljica ne ispunjava uvjete za odobravanje statusa izbjeglice budući da ona u Tunisu, zemlji ili jednoj od zemalja čiji je državljanin, nije imala razloga strahovati od progona. Sud je smatrao da bi načelu supsidijarnosti međunarodne zaštite bilo protivno proširenje prava na međunarodnu zaštitu na osobe koje su kao državljani

države koja im može dodijeliti zaštitu isključene iz kategorije osoba kojima je potrebna zaštita. Sud koji je uputio prethodno pitanje dvojio je oko kompatibilnosti Direktive o kvalifikaciji s nacionalnom odredbom koja omogućuje proširenje izvedenog statusa izbjeglice od oca Sirijca na dijete rođeno u Njemačkoj koje ima tuniško državljanstvo preko majke. Budući da obiteljska veza nije poticala iz države podrijetla, dijete nije ispunjavalo definiciju „članova obitelji” iz Direktive. Sud je pojasnio da je automatsko proširenje izvedenog statusa izbjeglice na maloljetno dijete osobe kojoj je taj status odobren, neovisno o tome ispunjava li to dijete pojedinačno uvjete za odobravanje navedenog statusa ili ne i uključujući slučaj u kojem je ono rođeno u državi članici domaćinu, predviđeno nacionalnom odredbom o kojoj je riječ u glavnom postupku – kojom se, kao što to navodi sud koji je uputio zahtjev, ostvaruje cilj zaštite obitelji i održavanja jedinstva obitelji korisnikâ međunarodne zaštite – povezano s logikom međunarodne zaštite (t. 44.). Takav zaključak temeljen je na tome da je cilj nacionalnog zakonodavca zaštititi obitelj, u skladu sa Ženevskom konvencijom. Osim toga, i sama Direktiva o kvalifikaciji prepoznaje postojanje navedene veze, s obzirom na to da se općenito u čl. 23. st. 1. propisuje obveza država članica da osiguraju održavanje obiteljskog jedinstva korisnika međunarodne zaštite (t. 43.). Sljedom takve prakse, Uredba o kvalifikaciji, u odnosu na Direktivu proširuje polje primjene prava na održavanje zajedništva obitelji tako što proširuje definiciju „člana obitelji”, kako bi obuhvatila pojedince koji su uspostavili obiteljske veze nakon napuštanja države podrijetla, ali prije pristizanja na područje države članice EU-a (vidi: Voinich, 2024, 302).¹¹

4.1.3. Zajednički postupak za odobravanje i oduzimanje međunarodne zaštite

I u ovom području Direktiva dobiva oblik uredbe.¹² Uredba o postupcima azila uređuje kako djeca trebaju biti zastupana u postupcima ostvarivanja međunarodne zaštite. Nakon završetka dubinske provjere na granici, osobe podnose zahtjev za međunarodnu zaštitu te se primjenjuju odredbe Uredbe o postupcima azila. Uredba o postupcima za cilj ima racionalizaciju, pojednostavnjenje i usklađivanje postupovnih aranžmana država članica utvrđivanjem zajedničkog postupka za međunarodnu zaštitu (uvodna izjava

¹¹ Čl. 2. t. j. Direktive o kvalifikaciji: „članovi obitelji” znači sljedeći članovi obitelji korisnika međunarodne zaštite koji su prisutni u istoj državi članici u pogledu zahtjeva za međunarodnom zaštitom, pod uvjetom da je obitelj već postojala u državi podrijetla”.

Čl. 3. t. 9. Uredbe o kvalifikaciji: „članovi obitelji” znači sljedeći članovi obitelji korisnika međunarodne zaštite koji su prisutni na državnom području iste države članice koja je povezana sa zahtjevom za međunarodnu zaštitu, pod uvjetom da je obitelj već postojala prije nego što je tražitelj stigao na državno područje država članica.

¹² Uredba o postupcima azila zamijenit će Direktivu 2013/32/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o zajedničkim postupcima za priznavanje i oduzimanje međunarodne zaštite (preinačena) (Službeni list Europske unije, L 180, 29. lipnja 2013.).

1.). Zajedničkim postupkom odobrenja i oduzimanja međunarodne zaštite trebala bi se ograničiti sekundarna kretanja tražitelja za međunarodnu zaštitu među državama članicama, u mjeri u kojoj su takva kretanja izazvana razlikama u pravnim okvirima, tako što će se racionalizirati postupci te pojasniti prava i obveze tražitelja, kao i posljedice nepoštovanja tih obveza (uvodna izjava 7.). Uredba se primjenjuje na sve zahtjeve za međunarodnu zaštitu za koje je izražena namjera za podnošenje na državnom području država članica, među ostalim na vanjskoj granici, na teritorijalnome moru ili na tranzitnim područjima država članica te na oduzimanje međunarodne zaštite (čl. 2. st. 1.).

Uredba se primjenjuje na svu djecu. Svojim čl. 22. propisuje jamstva za maloljetnike. Posebna jamstva za maloljetnike bez pratnje propisana su čl. 23. Značajna odredba odnosi se na procjenu dobi maloljetnika. Procjena dobi ne temelji se isključivo na fizičkom izgledu ili ponašanju tražitelja. Za potrebe procjene dobi, dokumenti koji su dostupni smatraju se autentičnima, osim ako ne postoje dokazi koji upućuju na suprotno, te se uzimaju u obzir izjave maloljetnika. Ako nakon multidisciplinarnе procjene i dalje postoje dvojbe o dobi tražitelja, liječnički pregled može se primijeniti kao krajnja mjera za određivanje dobi tražitelja u okviru razmatranja zahtjeva. Ako na temelju rezultata procjene dobi iz ovog stavka nije moguće izvesti zaključak glede dobi tražitelja ili on upućuje na zaključak da je osoba mlađa od 18 godina, države članice pretpostavljaju da je tražitelj maloljetnik (čl. 25. st. 1. i 2.). Izdvajanjem ovog pitanja u poseban članak, procjena dobi odnosi se na sve maloljetnike, ne samo na maloljetnike bez pratnje što je bio slučaj u Direktivi o postupcima azila. Odredbe Direktive o postupcima azila koje se odnose na djecu dosad nisu bile predmet tumačenja Suda EU-a.

4.1.4. Uvjeti prihvata

Nova Direktiva o prihvatu stavlja izvan snage dotadašnju.¹³ Direktiva o uvjetima prihvata utvrđuje standarde za prihvata tražitelja međunarodne zaštite u državama članicama. Nova Direktiva preciznija je od svoje prethodnice i zauzima stroži narativ glede zadržavanja maloljetnika. Direktiva zagovara kako se pri osiguravanju smještaju, trebaju poduzeti odgovarajuće mjere kako bi se sačuvalo jedinstvo obitelji (čl. 14.). Maloljetnici trebaju imati jednak pristup obrazovanju, ali i kontinuitet obrazovanja, kao i domaći državljani i pod sličnim uvjetima sve dok se stvarno ne završi mjera izгона protiv tih maloljetnika ili njegovih roditelja (čl. 16.). Direktiva uređuje zadržavanje tražitelja s posebnim potrebama u vezi s prihvatom, što uključuje maloljetnike. Maloljetnici se u pravilu ne smiju zadržavati, već se smještaju u prikladan smještaj kako je određeno samom Direktivom. Također, u skladu s načelom jedinstva obitelji, obitelji s maloljetnicima u

¹³ Nova Direktiva o prihvatu stavit će izvan snage Direktivu 2013/33/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju standarda za prihvata podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu (preinaka) (Službeni list Europske unije, L 180, 29. lipnja 2013.).

pravilu se zbrinjavaju u prikladan smještaj koji predstavlja alternativu zadržavanju. Iznimno, kao krajnja mjera i ako se utvrdi da druge mjere prisile nisu djelotvorne, i procjeni se da je to u najboljem interesu maloljetnika, on se može zadržati: u slučaju maloljetnika bez pratnje, ako je zadržan roditelj maloljetnika ili njegov primarni skrbnik ili u slučaju maloljetnika bez pranje, ako se zadržavanjem štiti maloljetnik. Takvo zadržavanje mora biti tijekom najkraćeg mogućeg razdoblja i nikada u zatvoru ili drugom objektu koji se koristi za potrebe izvršavanja zakonodavstva (čl. 13. st. 2.).

Čl. 26. i 27. sadrže posebna jamstva za maloljetnike i maloljetnike bez pratnje, što uključuje i pristup uslugama rehabilitacije i primjerene zdravstvene skrbi za duševno zdravlje za djecu žrtve (čl. 26. st. 4.).

Značajna je novina kako u odnosu na maloljetnike bez pratnje Direktiva uvodi strogi vremenski okvir u kojem država mora osigurati zastupnika maloljetniku bez pratnje i propisuje maksimalan broj zastupanih maloljetnika bez pratnje po zastupniku. Ipak, unatoč pravilima, sama Direktiva omogućuje i odstupanje od posebnih zahtjeva za zadržavanje onda kada je tražitelj zadržan na graničnom prijelazu ili u području tranzita. Odstupanje se može dogoditi samo u opravdanim slučajevima i u razumnom razdoblju koje je što je moguće kraće (čl. 13. st. 6.). Pozdravlja se uvođenje pravila za zadržavanje tražitelja s posebnim potrebama u vezi s prihvatom u postupku ostvarivanja međunarodne zaštite, ali ta odredba i dalje omogućuje odstupanje u slučajevima zadržavanja na granici ili zoni tranzita. Europski sud za ljudska prava višestruko je ukazivao kako uvjeti u prostorima za zadržavanje mogu biti izvor anksioznosti i pojačati ranjivost djece što dovodi do kršenja prava iz čl. 3. (Europske) Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Narodne novine – Međunarodni ugovori, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17).¹⁴

Odredbe prethodne Direktive o uvjetima prihvata koje se odnose na djecu nisu bile predmet tumačenja Suda EU-a.

4.2. UTVRĐIVANJE DRŽAVE ČLANICE ODGOVORNE ZA RAZMATRANJE ZAHTJEVA ZA MEĐUNARODNU ZAŠTITU

Uredbu Dublin III koja uređuje utvrđivanje članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu zamijenit će nova Uredba o upravljanju migracijama i azilom.¹⁵ Najvažnije odredbe vezane za maloljetnike u novoj Uredbi pronalazimo u čl.

¹⁴ *A. B. protiv Francuske, ESLJP, 2016; H. A. i ostali protiv Grčke, ESLJP, 2019; Housein protiv Grčke, ESLJP, 2013; Darboe i Camara protiv Italije, ESLJP, 2022.*

¹⁵ Uredba (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu

23. i 25. Države članice su u provedbi svih postupaka iz Uredbe dužne primarno brinuti se o najboljem interesu djeteta. Postupci koji uključuju maloljetnike imaju prednost (čl. 23. st. 1.). Nužno je osigurati i da zastupnik zastupa i/ili pomaže maloljetniku bez pratnje u svim postupcima iz Uredbe (čl. 23. st. 2.). Države članice obvezne su tijesno surađivati i u obzir uzimati: mogućnost ponovnog spajanja obitelji; dobrobit i socijalni razvoj maloljetnika; pitanja vezana uz sigurnost i zaštitu, posebno kada postoji opasnost da je maloljetnik žrtva trgovine ljudima; mišljenje maloljetnika u skladu s njegovom dobi i zrelošću i sve druge razloge relevantne za procjenu najboljeg interesa djeteta (čl. 23. st. 3.).

Čl. 25. propisuje koja je država odgovorna za postupke vezane uz azil maloljetnika bez pratnje. Primarno je odgovorna država članica u kojoj su zakonito prisutni član obitelji ili brat ili sestra maloljetnika bez pratnje, osim ako se dokaže da to nije u najboljem interesu djeteta. Ako je tražitelj maloljetnik u braku čiji bračni drug nije zakonito prisutan na državnom području država članica, odgovorna država članica je država članica u kojoj su zakonito prisutni otac, majka ili druga odrasla osoba odgovorna za maloljetnika, u skladu s pravom ili praksom te države članice, ili brat ili sestra, osim ako se dokaže da to nije u najboljem interesu djeteta. Drugi prioritet ima država u kojoj maloljetnik bez pratnje ima srodnika koji je zakonito prisutan u drugoj državi članici i ako se na temelju pojedinačnog razmatranja utvrdi da se srodnik može skrbiti za tog tražitelja. U slučaju da navedeni članovi obitelji, braća, sestre ili srodnici borave u više država članica, odgovorna država članica utvrđuje se na temelju onoga što je u najboljem interesu djeteta. Posljednji kriterij utvrđuje da u slučaju odsutnosti člana obitelji, braće ili sestara ili srodnika, odgovorna je ona država članica u kojoj je namjera za podnošenje zahtjeva za međunarodnu zaštitu maloljetnika bez pratnje prvi put registrirana ako je to u najboljem interesu djeteta (čl. 25. st. 2.–5.). Dok odredba koja uređuje jamstva za maloljetnike ne donosi značajne novine u odnosu na prethodnicu Dublin III Uredbe, to nije slučaj s čl. 25.

Uredba Dublin III propisivala je kako u odsutnosti člana obitelji, brata ili sestre ili rođaka odgovorna je ona država članica u kojoj je maloljetnik bez pratnje podnio zahtjev za međunarodnu zaštitu, pod uvjetom da je to u najboljem interesu maloljetnika (čl. 8. st. 4.). Odredba je bila predmet tumačenja Suda EU-a¹⁶ u predmetu *M. A. i drugi protiv Ministarice unutarnjih poslova* (Sud EU-a, 2013). Zahtjev je podnesen u postupku između M. A., B. T. i D. A. i Ministarstva unutarnjih poslova. M. A., B. T. i D. A. maloljetnici su bez pratnje, državljani trećih zemalja, u čijem postupku za stjecanjem azila je

zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka) (Službeni list Europske unije, L 180, 29. lipnja 2013.).

¹⁶ Sud EU-a zapravo je zatražen dati tumačenje čl. 6. st. 2. prethodnice Uredbe Dublin II, koji je jednako kao i Dublin III propisivao: „Ako nema člana obitelji, država članica odgovorna za razmatranje zahtjeva je ona u kojoj je maloljetna osoba podnijela svoj zahtjev za azil.”

Ministarstvo unutarnjih poslova Ujedinjene Kraljevine Velike Britanije i Sjeverne Irske donijelo odluku da ne ispituje njihove zahtjeve za azil koji su podneseni u Ujedinjenoj Kraljevini. Ministarstvo unutarnjih poslova predložilo je prebacivanje zahtjeva u državu članicu u kojoj su prvo podnijeli zahtjev za azil. Ovi maloljetnici bez pratnje čija obitelj, braća i sestre ili rođaci ne borave na teritoriju EU-a, podnijeli su višestruke zahtjeve za azil, uključujući zahtjev državi članici u kojoj se trenutačno nalaze (UK). Sud EU-a, nakon što je proveo svojevrstni test najboljeg interesa djeteta, utvrđuje da je u ovakvom slučaju odgovorna država članica u kojoj je maloljetnik podnio zahtjev i u kojoj se trenutačno nalazi (t. 53.–66.). Ova presuda uvodi novo pravilo prema kojem bi, za razliku od bilo kojeg drugog tražitelja azila, maloljetnik bez pratnje imao izbor u kojoj će državi članici tražiti azil.

Iako je presuda u predmetu *M. A. i drugi protiv Ministrice unutarnjih poslova* (Sud EU-a, 2022) izrečena nakon što je Komisija izradila prijedlog nove Uredbe, očekivalo se da će ovo pravilo u njega i biti uvršteno, međutim suprotno ovome Uredba donosi pravilo prema kojem je u odsutnosti člana obitelji, brata ili sestre ili rođaka odgovorna ona država članica u kojoj je maloljetnik bez pratnje prvo podnio zahtjev za međunarodnu zaštitu, ako se ne pokaže da to nije u najboljem interesu maloljetnika.¹⁷ Komisija je predlagala drukčiju regulaciju koja je više bila u skladu s odlukom Suda u predmetu *M. A. i drugi protiv Ministrice unutarnjih poslova* (Sud EU-a, 2022), međutim nakon pregovora i različitih stajališta Vijeća Europske unije¹⁸ i Parlamenta,¹⁹ Komisija se u prijedlogu priklonila mišljenju Vijeća da je u najboljem interesu maloljetnika da se u nedostatku obitelji zahtjev za međunarodnu zaštitu provodi u državi u kojoj je maloljetnik prvo podnio zahtjev. U konačnici je takvo rješenje uvršteno i u konačni tekst Uredbe o upravljanju migracijama i azilom. U konačnom rješenju u Uredbi treba smatrati problematičnim činjenicu da maloljetnik prema ovom prijedlogu mora dokazati da prebacivanje u zemlju u kojoj je prvo predao zahtjev nije u njegovu najboljem interesu. Ako se ovakav prijedlog prihvati, ovo rješenje treba smatrati korakom unatrag u zaštiti najboljeg interesa djeteta.

¹⁷ Čl. 8. st. 4. Prijedloga Uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljani treće zemlje ili osoba bez državljanstva COM (2016) 270 final, 4. svibnja 2016.

¹⁸ Unutar institucijski dokument Vijeća Europske unije: 2014/0202 (redovni zakonodavni postupak): Prijedlog Uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o izmjeni Uredbe (EU) br. 604/2013 u vezi s utvrđivanjem države članice odgovorne za razmatranje molbe za međunarodnu zaštitu maloljetnika bez pratnje čiji članovi obitelji, braća i sestre ili rođaci ne borave zakonito u državi članici – Priprema za prvi neformalni trijalog.

¹⁹ Europski parlament, Izvješće o prijedlogu uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o izmjeni Uredbe (EU) br. 604/2013 u vezi s utvrđivanjem države članice odgovorne za razmatranje molbe za međunarodnu zaštitu maloljetnika bez pratnje čiji članovi obitelji, braća i sestre ili rođaci ne borave zakonito u državi članici, (COM(2014)0382 – C8-0040/2014 – 2014/0202(COD)), 18. svibnja 2015.

5. ZAKLJUČAK

Zaštita prava djece migranata i azilanata u EU-u jedno je od najosjetljivijih i najkompleksnijih pitanja suvremene migracijske politike. Djeca, posebice ona koja putuju sama ili su odvojena od svojih obitelji, spadaju među najugroženije skupine migranata te se suočavaju s nizom izazova. Novi Pakt o migracijama i azilu, koji će se početi primjenjivati 2026. godine, donosi važne izmjene u regulaciji migracijskih tokova, no ostavlja otvorenima brojna pitanja o tome hoće li sustav u praksi osigurati primjerenu zaštitu prava djece migranata.

Na ovom mjestu ističu se izmjene koje smatramo pozitivnim i negativnim. Prvenstveno pozitivnim treba smatrati da Uredba o kvalifikaciji, u usporedbi s prethodnom Direktivom, proširuje područje primjene prava na očuvanje obiteljskog zajedništva redefiniranjem pojma „član obitelji”. Time se obuhvaćaju i osobe koje su uspostavile obiteljske veze nakon napuštanja zemlje podrijetla, ali prije dolaska na teritorij država članica EU-a. Također, nova Direktiva o prihvatu stavlja izvan snage prethodnu regulativu te definira standarde za prihvata tražitelja međunarodne zaštite u državama članicama. U usporedbi s prethodnom verzijom, nova Direktiva donosi preciznije odredbe i zauzima stroži pristup u vezi sa zadržavanjem maloljetnika. Pozitivnim ocjenjujemo i uvođenje pravila o zadržavanju tražitelja s posebnim potrebama u okviru postupka ostvarivanja međunarodne zaštite, no ta odredba i dalje dopušta iznimke, primjerice u slučajevima zadržavanja na granici ili u tranzitnim zonama. Dodatno, Europski sud za ljudska prava više je puta upozorio da uvjeti u prostorima za zadržavanje mogu izazvati anksioznost i dodatno povećati ranjivost djece, što dovodi do kršenja prava zajamčenih člankom 3. (Europske) Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Ipak, na temelju provedene analize odredbi koje se odnose na prava djece migranata i azilanta u EU-u zaključujemo da je jedan od glavnih problema povećana fleksibilnost u odgovornosti za vođenje postupaka azila za maloljetnike bez pratnje. Iako se članci nove Uredbe o upravljanju azilom i migracijama formalno pozivaju na zaštitu najboljeg interesa djeteta, prebacivanje tereta dokazivanja na maloljetnike predstavlja ozbiljan nedostatak. Maloljetnici su često bez dokumentacije, traumatizirani ili nedovoljno informirani o svojim pravima, što ih stavlja u nepovoljan položaj unutar sustava koji bi trebao biti prilagođen njihovim potrebama. Nadalje, Uredba o dubinskoj provjeri uvodi obavezan postupak provjere za državljane trećih zemalja, uključujući i djecu, koji se zateknu u određenim situacijama. Posebno problematičan aspekt ove Uredbe u vezi s djecom jest činjenica da omogućuje zadržavanje djece, kako one djece koja podnesu zahtjev za međunarodnu zaštitu, tako i one koja to ne učine, budući da moraju ostati dostupni nadležnim tijelima.

Unatoč nekim pozitivnim aspektima, novi Pakt o migracijama i azilu ostavlja brojna otvorena pitanja glede zaštite prava djece migranata. Kako bi Europska unija ispunila

svoje obveze prema međunarodnim standardima i vlastitim pravnim okvirima, potrebno je dodatno unaprijediti zakonodavne i provedbene mehanizme. Načelo najboljeg interesa djeteta mora ostati u središtu svih migracijskih politika, a djeci migranata treba osigurati ne samo pravnu zaštitu, već i dostojanstvo, sigurnost i priliku za bolju budućnost. Kao prvi korak nužno bi bilo uspostaviti mehanizme za praćenje provedbe novog Pakta u praksi, uz uključivanje organizacija civilnog društva i međunarodnih tijela.

LITERATURA

KNJIGE I ZNANSTVENI ČLANCI:

1. Blanke, H.-J.; Mangiameli, S. (2013). *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary UEU*. Berlin/Heidelberg: Springer.
2. Delinčáková, M. (2018). The Best Interests of the Refugee Child and Their Right to Family Reunification in Europe. *European Studies – the Review of European Law, Economics and Politics*, 1(5), 229–246.
3. Drventić, M. (2019). Pravni okvir zaštite maloljetnika bez pratnje. U: M. Župan (ur.). *Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji* (str. 155–183.). Osijek: Pravni fakultet Osijek.
4. Drventić, M. (2019b). EU Mechanisms for the Protection of Unaccompanied Minors. U: M. C. Baruffi; M. Ortino (ur.). *Trending Topics in International and EU Law: Legal and Economic Perspectives* (str. 423–461.). Verona: Edizioni Scientifiche Italiane.
5. Duić, D. (2019). Migracijsko pravo EU-a i prava djeteta. U: M. Župan (ur.). *Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji* (str. 131–155.). Osijek: Pravni fakultet Osijek.
6. Duić, D.; Čepo, M. (2021). Impact of the New Pact on Migration and Asylum on Child Refugees and Unaccompanied Minors. *Balkan Social Science Review*, 17, 117–143. DOI: <https://doi.org/10.46763/BSSR21170117d>.
7. Duić, D.; Drventić, M. (2021). Identitet djece migranata u praksi europskih sudova. U: J. Barbić (ur.). *Identitet u prekograničnim privatnopravnim odnosima* (str. 225–263.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
8. Frasca, E.; Carlier, J.-Y. (2023). The best interests of the child in ECJ asylum and migration case law: Towards a safeguard principle for the genuine enjoyment of the substance of children's rights? *Common Market Law Review*, 60(2), 345–390. DOI: 10.54648/COLA2023024.
9. Friedery, R. (2017). Developments in family reunification cases before the CJEU. *Bratislava Law Review*, 3(2), 6–17. DOI: <https://doi.org/10.46282/blr.2019.3.2.142>.
10. Goldner Lang, I. (2022). The New Pact on Migration and Asylum: A Strong External and A Weak Internal Dimension? *European Foreign Affairs Review*, 27(1), 1–4.
11. Goldner Lang, I. (2024) The Principle of the Child's Best Interests in EU Law on Third-Country Nationals. U: B. Heiderhoff; S. Arnold (ur.). *Children in Migration and International Family Law* (str. 59–75.). Cham: Springer.
12. Hailbronner, K.; Thym, D. (2016). *EU Immigration and Asylum Law – A commentary (Second Edition)*. Portland: C. H. BECK – Hart – Nomos.
13. Heiderhoff, B.; Arnold S. (2024). Children in Migration and International Family Law: An Introduction. U: B. Heiderhoff; S. Arnold (ur.). *Children in Migration and International Family Law* (str. 3–23.). Cham: Springer.

14. Hrabar, D. (2013). Prava djece u Europskoj uniji – pravni okvir. U: A. Korać Graovac; I. Majstorović (ur.). *Europsko obiteljsko pravo* (str. 53–71.). Zagreb: Narodne novine d. d.
15. Klaassen, M.; Rodrigues P. (2017). The Best Interests of the Child in EU Family Reunification Law: A Plea for More Guidance on the Role of Article 24(2) Charter. *European Journal of Migration and Law*, 19(2), 191–218. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718166-12340007>.
16. Majcher, I. (2020). *The European Union Returns Directive and Its Compatibility with International Human Rights Law. Analysis of Return Decision, Entry Ban, Detention, and Removal*. Leiden/Boston: Brill Nijhoff.
17. Mets, K. (2021). The fundamental rights of unaccompanied minors in EU asylum law: a dubious trade-off between control and protection. *ERA Forum*, 21, 625–637.
18. Milios, G. (2015). Family Reunification for Third-Country Nationals: Minimum Age for Spouses, Integration Measures and the Application of the Individual Assessment. Comments on Noorzia and Dogan. *European Journal of Migration and Law*, 17(1), 127–146. DOI: 10.1163/15718166-12342074.
19. Nicolosi, S. (2018). Shedding Light on the Protective Regime for Unaccompanied Minors Under the Family Reunification Directive: The Case of A and S. *European Papers. A Journal of Law and Integration*, 3(3), 1493–1502. DOI: 10.15166/2499-8249/257.
20. O'Donnell, R. (2018). The Role of European Union, in the Protection of Migrant Children. U: J. Bhabha; J. Kanics; D. Senovilla Hernández (ur.). *Research Handbook on Child Migration* (str. 131–139.). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
21. Peers, S. (2016). *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford: Oxford University Press.
22. Peers, S. (2024). The new EU asylum laws: taking rights half-seriously. *Yearbook of European Law*, 00, 1–71. DOI: <https://doi.org/10.1093/yel/yeae003>.
23. Peers, S. (2024b). *EU Justice and Home Affairs Law. Volume I: EU Immigration and Asylum Law (Fifth Edition)*. Oxford: Oxford University Press.
24. Pobjoy, J. M. (2017). *The Child in International Refugee Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
25. Romito, A. (2024). Developing and Consolidating the Protection of Unaccompanied Minor Migrants in Europe: The Court of Justice's Role. U: A. Di Stasi; I. Caracciolo; G. Cellamare; P. Gargiulo (ur.). *International Migration and the Law. Legal Approaches to a Global Challenge* (str. 307–327.). London: Routledge.
26. Stalford, H. (2014). *Children and the European Union. Rights, Welfare and Accountability*. Oxford: Hart Publishing.
27. Thym, D. (2019). A Bird's Eye View on ECJ Judgments on Immigration, Asylum and Border Control Cases. *European Journal of Migration and Law*, 21(2), 166–193. DOI: 10.1163/15718166-12340046.
28. Voinich, A. (2024). The Role of the Court of Justice in Shaping the Right to Maintain Family Unity for Beneficiaries of International Protection: U: B. Heiderhoff; S. Arnold (ur.). *Children in Migration and International Family Law Children in Migration and International Family Law* (str. 295–331.). Cham: Springer.

PRAVNI IZVORI EU-A:

1. Konvencija UN-a o pravima djeteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, broj 15/90, Narodne novine – Međunarodni ugovori, broj 12/93, 20/97, 4/98, 13/98.
2. (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine – Međunarodni ugovori, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17.
3. Ugovor o Europskoj uniji (pročišćena verzija), Službeni list Europske unije, C 202/15, 7. lipnja 2016.

4. Ugovor o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija), Službeni list Europske unije, C 202/47, 7. lipnja 2016.
5. Povelja Europske unije o temeljnim pravima, Službeni list Europske unije, C 303/01, 14. prosinca 2007.
6. Uredba (EU) 2024/1356 Europskog Parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o uvođenju dubinske provjere državljana trećih zemalja na vanjskim granicama i izmjeni uredaba (EZ) br. 767/2008, (EU) 2017/2226, (EU) 2018/1240 i (EU) 2019/817, Službeni list Europske unije, L 2024/1356, 22. svibnja 2024.
7. Uredba (EU) 2024/1347 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva kao korisnika međunarodne zaštite, za jedinstveni status za izbjeglice ili za osobe koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu i za sadržaj odobrene zaštite, o izmjeni Direktive Vijeća 2003/109/EZ i stavljanju izvan snage Direktive 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća, Službeni list Europske unije, L 2024/1347, 22. svibnja 2024.
8. Uredba (EU) 2024/1348 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o utvrđivanju zajedničkog postupka za međunarodnu zaštitu u Uniji i stavljanju izvan snage Direktive 2013/32/EU, Službeni list Europske unije, L 2024/1348, 22. svibnja 2024.
9. Uredba (EU) 2024/1351 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o upravljanju azilom i migracijama, izmjeni uredbi (EU) 2021/1147 i (EU) 2021/1060 i stavljanju izvan snage Uredbe (EU) br. 604/2013, Službeni list Europske unije, L 2024/1351, 22. svibnja 2024.
10. Uredba (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka), Službeni list Europske unije, L 180/13, 29. lipnja 2013.
11. Direktiva (EU) 2024/1346 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o utvrđivanju standarda za prihvrat tražitelja međunarodne zaštite (preinaka), Službeni list Europske unije, L 2024/1346, 22. svibnja 2024.
12. Direktiva 2008/115/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 16. prosinca 2008. o zajedničkim standardima i postupcima država članica za vraćanje državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom, Službeni list Europske unije, L 348/98, 24. prosinca 2008.
13. Direktiva Vijeća 2003/86/EZ od 22. rujna 2003. o pravu na spajanje obitelji, Službeni list Europske unije, L 251/12, 3. listopada 2003.
14. Direktiva 2013/32/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o zajedničkim postupcima za priznavanje i oduzimanje međunarodne zaštite (preinačena), Službeni list Europske unije, L 180, 29. lipnja 2013.
15. Direktiva 2013/33/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju standarda za prihvrat podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu (preinaka), Službeni list Europske unije, L 180, 29. lipnja 2013.
16. Direktiva 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva za ostvarivanje međunarodne zaštite, za jedinstveni status izbjeglica ili osoba koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu te sadržaj odobrene zaštite (preinačena), Službeni list Europske unije, L 337, 20. prosinca 2011.
17. Komunikacija Komisije Europskom parlamentu i Vijeću: Akcijski plan za maloljetnike bez pratnje (2010.–2014.) COM (2010)213 final, 6. svibnja 2010.
18. Komunikacija Komisije Vijeću i Europskom parlamentu o smjernicama za primjenu Direktive 2003/86/EZ o pravu na spajanje obitelji, COM/2014/0210 final, Bruxelles, 3. travnja 2014.
19. Prijedlog Uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država

članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva COM (2016) 270 final, 4. svibnja 2016.

20. Unutar institucijski dokument Vijeća Europske unije: 2014/0202 (redovni zakonodavni postupak): Prijedlog Uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o izmjeni Uredbe (EU) br. 604/2013 u vezi s utvrđivanjem države članice odgovorne za razmatranje molbe za međunarodnu zaštitu maloljetnika bez pratnje čiji članovi obitelji, braća i sestre ili rođaci ne borave zakonito u državi članici – Priprema za prvi neformalni trijalog.
21. Europski parlament, Izvješće o prijedlogu uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o izmjeni Uredbe (EU) br. 604/2013 u vezi s utvrđivanjem države članice odgovorne za razmatranje molbe za međunarodnu zaštitu maloljetnika bez pratnje čiji članovi obitelji, braća i sestre ili rođaci ne borave zakonito u državi članici, (COM(2014)0382 – C8-0040/2014 – 2014/0202(COD)), 18. svibnja 2015.
22. Prijedlog Direktive Europskog parlamenta i Vijeća o zajedničkim standardima i postupcima država članica za vraćanje državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom (preinaka), COM(2018) 634 final, 2018/0329(COD), 12. rujna 2018.

SUDSKA PRAKSA SUDA EU-A:

1. A. i S. protiv Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, Sud EU-a, C-550/16, presuda od 12. travnja 2018.
2. B. M. M. i dr. protiv État belge, Sud EU-a, C-133/19, C-136/19 i C-137/19, presuda od 19. ožujka 2020.
3. Bundesrepublik Deutschland protiv G. S., Sud EU-a, C-484/22, presuda od 15. veljače 2023.
4. Bundesrepublik Deutschland protiv S. W., Sud EU-a, C-273/20 i C-355/20, presuda od 1. kolovoza 2022.
5. Bundesrepublik Deutschland protiv X. C., Sud EU-a, C-279/20, presuda od 1. kolovoza 2022.
6. C. R., G. F., T. Y. protiv Landeshauptmann von Wien, Sud EU-a, C-560/20, presuda od 30. siječnja 2024.
7. K. B. protiv Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, Sud EU-a, C-380/17, presuda od 7. studenoga 2018.
8. L. W. protiv Bundesrepublik Deutschland, Sud EU-a, C-91/20, presuda od 9. studenoga 2021.
9. M. A. i drugi protiv Ministrice unutarnjih poslova, Sud EU-a, C-648/11, presuda od 6. lipnja 2013.
10. Marjan Noorzia protiv Bundesministerin für Inneres, Sud EU-a, C-338/13, presuda od 17. srpnja 2014.
11. Mišljenje nezavisnog odvjetnika Mengozzija u predmetu C-338/13, Marjan Noorzia protiv Bundesministerin für Inneres, Sud EU-a, 30. travnja 2014. Dostupno: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A62013CC0338> (pristupljeno: 2. prosinca 2024.).
12. Rhimou Chakroun protiv Minister van Buitenlandse Zaken, Sud EU-a, C-578/08, presuda od 4. ožujka 2010.
13. T. Q. protiv Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, Sud EU-a, C-441/19, presuda od 14. siječnja 2021.
14. X. protiv Belgische Staat, Sud EU-a, C-230/21, presuda od 17. studenoga 2022.

SUDSKA PRAKSA EUROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA:

1. A. B. protiv Francuske, ESLJP, broj zahtjeva 11593/12, presuda od 12. srpnja 2016.
2. H. A. i ostali protiv Grčke, ESLJP, broj zahtjeva 19951/16, presuda od 28. veljače 2019.
3. Housein protiv Grčke, ESLJP, broj zahtjeva 71825/11, presuda od 24. listopada 2013.
4. Darboe i Camara protiv Italije, broj zahtjeva 5797/17, presuda od 21. srpnja 2022.

IZVJEŠĆA:

1. *International Commission of Jurists, Never in the best interests of the child: Risks of child detention in the screening and border procedures under the 2024 EU Migration Pact* (2024). URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2024/11/Never-in-the-best-interests-of-the-child.pdf> (pristupljeno: 5. prosinca 2024.).

MREŽNE STRANICE:

1. *Eurostat, Children in migration – demography and migration*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Childr_en_in_migration_-_demography_and_migration (pristupljeno: 1. prosinca 2024.).

Dunja Duić, Ph.D., Associate Professor

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: dduic@pravos.hr

Martina Drventić Barišin, Ph.D., Senior Assistant

Faculty of Law Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

E-mail: mdrventic@pravos.hr

PROTECTION OF CHILD MIGRANTS AND ASYLUM SEEKERS IN THE EU

Abstract

The protection of the rights of migrant children and children asylum seekers in the European Union represents one of the most sensitive and complex issues of contemporary migration policy. Children, especially those who travel alone or are separated from their families, are among the most vulnerable groups of migrants and thus face many challenges. The legal framework should, therefore, offer adequate and complete protection in accordance with the principle of the best interests of the child, which most importantly implies the protection of the child's dignity, primarily during detention, the right to health care and education, respect of procedural rights and the right to family unity. The Charter of Fundamental Rights of the EU stipulates that the child's best interest must be taken into account in any action related to children, which includes the actions of the EU within the jurisdiction of immigration and asylum policy. The paper deals with the most important legislation and CJEU practice concerning the rights of children of migrants and asylum seekers within the framework of the EU's immigration and asylum policy, considering the new rules of the Pact on Migration and Asylum, which will come into force in 2026. The objective of the paper is to determine whether the new EU legislation corresponds and to what extent to the stated rights of the child.

Keywords: *EU, Pact on migration and asylum, CJEU, unaccompanied minors, best interest of the child*

Asea Gašparić, Master of Laws, Ph.D. Candidate / Scientific Researcher

Ferenc Deák Doctoral School of the University of Miskolc / Central European Academy, Budapest (Hungary)

E-mail: gasparic.asea@gmail.com

Review scientific paper / Pregledni znanstveni članak

UDK 355.233-053.2:342.7]:341.4

DOI: <https://doi.org/10.25234/dosd/31538>

LIABILITY AND PROTECTION OF CHILD SOLDIERS UNDER INTERNATIONAL CRIMINAL LAW*

Abstract

The issue of child soldiers within the realm of international law presents a complex and multifaceted challenge, encompassing considerations of human rights, humanitarian law, and the protection of vulnerable populations - children. This paper delves into the legal framework and debates regarding child soldiers in international law, analysing key international instruments such as the UN Convention on the Rights of the Child and its Optional Protocol, the Rome Statute, and the Protocols Additional to the Geneva Conventions. At the heart of the discussion lies the tension between viewing child soldiers solely as victims deserving protection and recognising their potential liability for crimes committed during armed conflicts. The absence of a uniform minimum age for criminal liability complicates the prosecution of child soldiers, raising questions about their capacity for intent and understanding of the previously committed acts. However, international humanitarian law outlines the obligations of parties to armed conflicts to protect children from recruitment and involvement in hostilities. Moreover, the jurisdictional limitations of international courts, such as the International Criminal Court, pose challenges in addressing crimes committed by child soldiers. While efforts have been made to prosecute those responsible for recruiting children, the specific circumstances surrounding child soldiering demand a careful balance between accountability and protection. This paper navigates these complexities, examining the evolving legal landscape and offering insights into the ongoing discourse on the prosecution and protection of child soldiers within the framework of international law.

Keywords: *child soldiers, child recruitment, criminal liability of children, child recruitment as a war crime*

This work is licensed under a CC BY-NC 4.0 license © author(s). / Ovaj je rad licenciran pod licencom CC BY-NC 4.0 © autor(i).

1. INTRODUCTION

The international legal landscape concerning child soldiers reflects a complex interaction of treaties, customary norms and non-binding, soft law instruments. The issue of child soldiers has long been a matter of concern in the realm of international law, prompting significant legal developments aimed at protecting the rights of children involved in armed conflicts (Vautravers, 2008, 98; Hart, 2006, 219; Druba, 2002, 274). This scientific paper delves into the multifaceted legal framework and challenges surrounding child soldiers within the context of international law.

Beginning with the definition of a child under international instruments such as the UN Convention on the Rights of the Child (United Nations, Treaty Series, vol. 1577, 20 November 20 November 1989; hereinafter: CRC) and the Optional Protocol to the CRC on the Involvement of Children in Armed Conflict (A/RES/54/263, 25 May 2000), this paper navigates through the detailed provisions aimed at safeguarding children's rights in times of armed conflict. It clarifies the key concepts of international humanitarian law, particularly the 1977 Additional Protocols to the Geneva Conventions (Protocol relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, United Nations, Treaty Series vol. 1125, 8 June 1977; hereinafter: Protocol I) and Protocol relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, United Nations, Treaty Series vol. 1125, 8 June 1977; hereinafter: Protocol II), which outline the protections afforded to children in armed conflicts, including prohibitions on their recruitment and participation in hostilities. Furthermore, the paper will delve into the ambiguities regarding the minimum age for criminal liability and the prosecution of child soldiers under international criminal law, addressing the complex interplay between children's status as victims and perpetrators of war crimes.

In the second part, the paper examines child recruitment as a war crime, analysing the legal mechanisms for prosecuting individuals responsible for the enlistment of children in armed groups. It highlights the evolving jurisprudence in international criminal tribunals and emphasizes the obligation of states to align their domestic legislation with international treaties to protect the status of child soldiers effectively.

2. THE PROTECTION AND PROSECUTION OF CHILD SOLDIERS IN INTERNATIONAL LAW

When talking about children in international law, firstly, it is essential to define who the child is. A general definition of a child under the CRC includes every human being below the age of 18 years, unless under the law applicable to the child, the majority is attained earlier (Art. 1 of the CRC). With the aim to protect a child as long as possi-

ble and bearing in mind the child's best interest (Art. 3 of the CRC), this definition is certainly applicable in defining a child as a victim. However, the same definition may differ if we consider a child to be a perpetrator of international crimes. CRC recognizes that children are vulnerable and, therefore, entitled to special care and protection. In regard to child soldiers, CRC, as a fundamental international document for the protection of children's rights, does not define the child soldier. However, it addresses the recruitment of children in armed conflicts. In its provisions, the CRC specifies an exception setting the age of fifteen years of age as a limit below which recruiting a child is prohibited (Art. 38 of the CRC). Nevertheless, that was shortly amended by the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, which increased the minimum age for the recruitment of individuals into hostilities to 18 years of age (Art. 1 of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict). This Protocol obliges State Parties to take all "feasible measures" to prevent compulsory recruitment of children under the age of 18 into their armed forces (Art. 2 of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict). Furthermore, the Optional Protocol widened this requirement, asserting that State Parties shall prevent armed groups that differ from the armed forces of the State from recruiting persons under 18 in hostilities (Art. 4, para. 1 of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict). This provision is vital for non-international armed conflicts as it extends the prohibition on child recruitment to non-state armed groups, which are often key actors in these conflicts. It strengthens protections for children by ensuring they are not exploited by either state or non-state forces, even in internal conflicts. On that note, it is worth mentioning the great value the Optional Protocol showed through its revision of the age limit, resulting in a subsequent increase. By raising the minimum age for recruitment, the Optional Protocol reflects an international shift toward stronger protections for children, acknowledging the physical and psychological harm caused by their involvement in warfare. The revised age limit aligns with broader efforts to enhance children's rights and safeguard them from exploitation.

As per international humanitarian law that regulates conduct in armed conflict, the main source of regulation are the 1977 Additional Protocols to the Geneva Conventions - Additional Protocol I, which focuses on international armed conflicts, and Additional Protocol II, which concentrates on non-international armed conflicts. They both include crucial provisions aimed at protecting children in armed conflicts. Additional Protocols divide children into two categories: those who have not yet attained the age of 15 and those who are between 15 and 18.

Additional Protocol I highlights the special protection, care, and aid children require during times of conflict (Art. 77 of the Protocol I). In further provisions, Protocol I

imposes an obligation for parties involved in a conflict to adopt all measures to prevent children under the age of 15 from directly participating in hostilities and even more to abstain from recruiting them into the armed forces (Art. 77, para. 2 of the Protocol I). However, if a person aged 15 to 18 is recruited, the parties to the conflict should make an effort to prioritize those who are older (Art. 77, para. 2 of the Protocol I). In this context, Additional Protocol II explicitly prohibits the recruitment of children under the age of 15 into armed forces or groups (Art. 4, para. 3c of the Protocol II). It emphasizes the obligation of parties involved in the conflict to take all feasible measures to secure the release of children who have been recruited or used unlawfully with a focus on safeguarding the well-being of children during armed conflicts, ensuring their access to necessary care, aid, and education (Art. 4, para. 3d of the Protocol II). In that regard, the departure from the age of 18 in Additional Protocols is largely due to historical precedents and compromises made during negotiations, reflecting the norms of the time when adolescents over 15 were often considered capable of military service. The protocols aimed to balance protection of children with the practical realities of conflict zones, where enforcing stricter age limits might be difficult. Over time, international law evolved, with later treaties like the CRC setting 18 as the clear standard, recognizing the vulnerabilities of all minors in armed conflict.

Another relevant document regarding this issue, the Rome Statute (A/CONF.183/9, 17 July 1998; hereinafter: Rome Statute), supports the above-mentioned Additional Protocols and defines recruiting of child soldiers under the age of 15 as a war crime (Art. 8, para. 2b(xxvii) of the Rome Statute). In that regard, the International Criminal Court (hereinafter: ICC) has the authority to prosecute and punish those who violate the provisions of the Statute regarding child soldiers (Rosen, 2009, 95). Nevertheless, despite the categorization of child recruitment as a war crime, the ICC does not have jurisdiction over individuals who were below the age of 18 at the time of the alleged commission of the crime (Art. 26 of the Rome Statute). On that point, some scholars argue that the limit of 18 is not justified by the maturity or immaturity of a child below that age (Schabas, 2010, 443; Clark and Triffterer, 2008, 1030; Frulli, 2002, 7). It is worth mentioning that this exclusion from the prosecution does not establish an international minimum age of criminal responsibility but simply shows that individuals under the age of 18 cannot be subjected to the restricted jurisdiction of the ICC (Aptel, 2010, 105). On the contrary, the Establishing Act of a Special Court for Sierra Leone (hereinafter: SCSL) does explicitly invoke its jurisdiction over children at the age of 15 and above (Statute of the Special Court for Sierra Leone, UN Security Council, 16 January 2002). Nevertheless, Art. 7 further states that in case of bringing a person between 15 and 18 of age before the court, *"...he or she shall be treated with dignity and a sense of worth, taking into account his or her young age and the desirability of promoting his or her rehabilitation, reintegration into and assumption of a constructive role in society, and in accordance with international human rights standards, in particular the*

rights of the child.” (Art. 7 of the Statute of the Special Court for Sierra Leone). This provision in the Statute of the Special Court for Sierra Leone reflects a careful balance between accountability and rehabilitation for child soldiers aged 15 to 18. While the court has jurisdiction over these individuals, it emphasizes treating them with dignity and recognizing their young age and vulnerability. The focus on both rehabilitation and reintegration aligns with international human rights standards, prioritizing their return to society as constructive members rather than subjecting them to purely punitive measures. On that note, the Secretary-General of the United Nations recognized the challenge of prosecuting child soldiers for war crimes and crimes against humanity due to their complex role as both victims and perpetrators (Report of the Secretary-General on the establishment of a Special Court for Sierra Leone, UN Security Council, 2000). Notably, even though SCSL recognizes the possibility of criminal prosecution of children between 15 and 18, it finds it ‘extremely unlikely’ (Letter from the President of the Security Council to the Secretary-General, 2001). The Rome Statute of the ICC diverges from the SCSL by explicitly excluding jurisdiction over individuals under 18, reflecting a stronger emphasis on the protection of children from criminal liability for war crimes. In contrast, the SCSL permits the prosecution of children aged 15 to 18 but emphasizes rehabilitation, making prosecution unlikely. Other tribunals, such as the East Timor Special Panels for Serious Crimes (United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET), Regulation No. 2000/15 on the Establishment of Panels with Exclusive Jurisdiction over Serious Criminal Offences, UN Doc. UNTAET/REG/2000/15, 6 June 2000), also focused on rehabilitation over punishment for minors, showing a broader trend in international criminal justice toward viewing child soldiers primarily as victims. This suggests a general reluctance among courts to hold minors criminally accountable, favoring reintegration instead.

3. BALANCING ACCOUNTABILITY AND REHABILITATION OF CHILD SOLDIERS IN INTERNATIONAL LAW

There is still no unique minimum age for criminal liability within the international law because states cannot find consensus on that issue (Leveau, 2013, 65; Lafayette, 2012, 321). However, within the sphere of international criminal law, particularly in relation to child soldiers, there is an ongoing discussion on how to reconcile the dual nature of children as both victims of war and perpetrators of the most severe war crimes (Grossman, 2006, 346; Happold, 2006, 6).

Firstly, as previously indicated, the CRC classifies anyone up to the age of 18 as a child. In that regard, for the purpose of this paper, we can observe the difference between defining ‘child’ and ‘child soldier.’ The term ‘child soldier’ also refers to an individual below the age of 18 who is or has been involved with a regular or irregular

armed group (Knudsen, 2004, 498). Nevertheless, CRC inclines to a softer approach regarding child soldiers, where it establishes a limit of 15 years of age for the absolute prohibition of recruitment. In that realm, Art. 38 of the CRC says: “*States Parties shall take all feasible measures to ensure that persons who have not attained the age of fifteen years do not take a direct part in hostilities.*” And further “... *In recruiting among those persons who have attained the age of fifteen years but who have not attained the age of eighteen years, States Parties shall endeavour to give priority to those who are oldest.*” Here, a question arises: do we apply a different standard of 18 years of age for children in usual circumstances, compared to child soldiers, where we attribute them with greater maturity and set the age limit lower, at 15? In that context, the distinction in age standards arises from the unique circumstances of armed conflict, where child soldiers are often exposed to extreme conditions that force them into premature roles of responsibility and violence. International legal instruments like Additional Protocol I set a lower age limit of 15 for child soldiers, reflecting this harsh reality, while outside of conflict, the general standard for defining childhood remains 18. This discrepancy highlights the tension between recognizing the vulnerability of children and the practical need to regulate their involvement in conflicts. Ultimately, both frameworks emphasize the protection and rehabilitation of children, despite the differing age thresholds. Furthermore, CRC suggests that State Parties should establish a minimum age for children below which they can not be held liable for the violation of the law (Art. 40, para. 3(a) of the CRC). However, same as Additional Protocols to the Geneva Conventions, the CRC does not explicitly say what that age should be. On that note, the Committee on the Rights of the Child had addressed this matter. The Committee released General Comment No. 10 (UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/10, 25 April 2007; hereinafter: General Comment No. 10), declaring that setting a minimum age of criminal responsibility below 12 years is deemed internationally unacceptable by the Committee (para. 11 of the General Comment No. 10). Further, the Committee encourages States to increase the mentioned lower minimum and keep increasing it. Consequently, with the expenditure of human and particularly children’s rights, the Committee on the Rights of the Child once again addressed the subject of the minimum age for criminal liability. In General Comment No. 24 on children’s rights in the child justice system (UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/24, 18 September 2019; hereinafter: General Comment No. 24), the Committee raised the recommendation for the age limit to at least fourteen years of age (para. 6 of the General Comment No. 24). In this context, it is unavoidable to mention the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, the so-called Beijing Rules from 1985 (A/RES/40/33, 29 November 1985; hereinafter: Beijing Rules). Although those Rules are not binding, they explicitly say that the well-being of the juvenile has to be the guiding factor (Rule 17.1(d) of the Beijing Rules), whereas the age of criminal responsibility should not be fixed too low, considering emotional, mental, and intellectual maturity

(Rule 4.1 of the Beijing Rules). Once again, this international document proposes State Parties set the age at which a child can be criminally responsible, but it does not say at what age this limit should be fixed. Since then, there has been no international consensus on what the age limit at which children can be held legally responsible for their actions should be (Lafayette, 2012, 198).

For a person to be liable for the committed crime, one has to act in a way that his behavior constitutes the element of a crime (*actus reus*.) In addition to that, *mens rea* (Novoselec and Bojanić, 2013, 115) refers to the intent of committing a crime, including the ability to be aware of the wrongdoing. In that aspect, the *mens rea* element is crucial in establishing a minimum age of criminal responsibility because a person who lacks the ability to fully comprehend the consequences of their actions cannot be held accountable for their crimes (Letter from the President of the Security Council to the Secretary-General, 2001, 301). Furthermore, it is argued that children's lack of maturity prevents them from selecting right from wrong or fully understanding the ramifications of their actions (Schmidt, 2007, 59). Considering all the things stated above and so far conducted scientific research in this field, it can be concluded the appropriate age for criminal responsibility should take into account the complexity of child development and the varying circumstances that can affect a child's capacity to understand their actions. Setting the minimum age in the mid-teens (Leveau, 2013, 42; Happold, 2006, 9) might provide a broad guideline, but this age should not be applied rigidly, as cognitive, emotional, and moral maturity differ from child to child. Additionally, the unique challenges posed by child soldiers—often coerced or conditioned to commit crimes—require a different approach from that of children in non-conflict environments. Therefore, rather than a fixed universal age, a more flexible framework should be adopted, taking into account individual assessments of maturity and responsibility while still emphasizing rehabilitation and protection in line with evolving international standards and human rights norms.

The primary focus of international humanitarian law (hereinafter: IHL), beginning with the Geneva Conventions of 1949, is on the protection of victims of war rather than on the legal tactics and methods of warfare. While IHL does define permissible conduct during armed conflict, its core objective is to safeguard individuals who are not participating in hostilities, such as civilians, prisoners of war, and the wounded. This emphasis on humanitarian protection underscores the fundamental principle that even in times of war, the rights and dignity of individuals must be upheld, prioritizing their safety and well-being over the strategies employed in combat. The basic notions are laid out in the Geneva Conventions and Additional Protocols which do not explicitly exempt children from prosecution for crimes committed in the armed conflict (Quénivet, 2017, 437). Nevertheless, while the Statute of the Special Court for Sierra Leone allows for the criminal liability of individuals aged 15 and older for violations of humanitarian

law (Statute of the Special Court for Sierra Leone; Rome Statute), it is important to note that the international community does not provide explicit provisions regarding the minimum age at which child soldiers should be held accountable (Grossman, 2006, 923). Each state retains the right to set its age limit for criminal liability, leading to variations in how different jurisdictions approach the issue of accountability for child soldiers. This lack of consensus on a specific age limit creates inconsistencies in international humanitarian law and can cause a potentially concerning situation.

Because of the diversity of domestic laws that can apply, a child could be legally accountable for the same action in one jurisdiction while in another jurisdiction, the identical act may be viewed as lacking criminal intent, which would, therefore, make the prosecution impossible (Davison, 2004, 144). The reasoning for that could be behind the fact that various cultures hold different values and standards regarding the behavior and emotional maturity required from children at different ages (for a detailed overview see: Rogoff, 2003). This matter has been made more complex by different domestic courts, which have fixed a minimum age of criminal responsibility oscillating from 10 to 18 years old (Lafayette, 2012, 298).¹

International human rights law (hereinafter: IHRL), consists of a set of international treaties that define rights that every individual should have, regardless of whether it is a time of peace or conflict (The Expert of the Secretary General, 1996, 62). On that note, CRC, as a fundamental document for the protection of children's rights, does not forbid the prosecution of children. Moreover, it affirms that in the event of prosecuting a child, a state must ensure that the procedure respects not only the guaranteed human rights but also the special rights recognized for children (Art. 40 of the CRC). Although both the provisions of IHL and the provisions of IHLR allow for children above the age of 15 to be prosecuted, their rehabilitation and reintegration should be the main goal (para. 3 of the General Comment No. 10). In this context, the criminal liability of a child refers not only to criminal prosecution before court but encompasses a variety of measures providing education and inclusion in society, bearing in mind the best interest of a child (Begalivev *et al.*, 2020, 1582). Certainly, all the aspects mentioned above pertain to children aged 15 and above. Subsequently, children below this age, due to their limited capacity and lack of criminal liability, cannot be subjected to criminal prosecution or any criminal procedure or measure. Exactly that immaturity makes them vulnerable to manipulation and influence. Nevertheless, in some circumstances, children between the ages of 15 and 18 might have the necessary mental capability and

¹ I.e., Germany and Italy have the limit set to 14 of age, France at 13 years, and Ireland at 12, while the minimal age for criminal responsibility in the United Kingdom is set at 10 years of age. For comparison, the author should also mention some examples of other criminal legislation, not only of European States. What about African States, where child recruitment is not an unusual practice and therefore, the question of criminal liability of child soldiers is an important issue.

psychological maturity to be considered accountable for their actions (Lafayette, 2012, 303). To demonstrate, it is crucial to underscore the significance of assessing whether a particular child has reached sufficient psychological development to comprehend their criminal actions (Leveau, 2013, 43). In light of these complexities, the Lubanga case² (*Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, ICC-01/04-01/06, judgment from 12 March 2012) before the ICC enrolled an expert witness to delve into the psychological repercussions faced by minors engaged in armed conflicts as child soldiers (Randelović, 2020, 132) which confirmed there is a long-term impact on the development of a child's personality. Due to the absence of a defined age range, international law resulted in the exclusion of children under the age of 18 from the jurisdiction of the ICC (Schabas, 2010, 443). Specifically, Art. 26 of the Rome Statute states that the Court has no jurisdiction over any person who was under the age of 18 at the time of the alleged crime, thereby reinforcing the legal framework that differentiates between juvenile and adult accountability in international criminal law. This provision underscores the international community's recognition of the need to protect minors from prosecution for actions taken while they are still children. The lack of unified rules regarding the minimum age at which children can be accountable for criminal acts, together with the prohibition on recruiting anyone under the age of 15 and the exclusion of those under the age of 18 from the jurisdiction of international courts, creates a legal gap that leaves children between the ages of 15 and 18 without protection (Davison, 2004, 133). Moreover, this gap may lead to increased recruitment of children within this age range, as their actions remain without legal consequences (Freeland, 2005, 324).

The question of whether children who have committed heinous crimes in armed conflicts should be prosecuted lacks a universal definitive answer. According to certain perspectives, the principles of international law permit the criminal prosecution of individuals above the age of 15 for the offenses they have committed (refer to Amnesty International, 2000). Nevertheless, those advocating for prosecuting children who participated in armed conflicts restrict such prosecution to the most severe offenses, bearing in mind the CRC, which allows for children above 15 to be prosecuted if the procedure is in accordance with the children's dignity and special requests of their vulnerable age (Art. 40 of the CRC). From this perspective, it could be argued that child soldiers should face prosecution for the most serious offense they have committed to

² The *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo* case is significant as it was the first trial conducted by the ICC concerning war crimes related to the recruitment and use of child soldiers in the Democratic Republic of the Congo. Lubanga was charged with enlisting and conscripting children under the age of 15 to participate actively in hostilities during the armed conflict. The trial focused on establishing his responsibility for these crimes and aimed to reinforce the international legal framework prohibiting the use of child soldiers, highlighting the ICC's commitment to holding individuals accountable for such grave violations of humanitarian law. Ultimately, Lubanga was convicted in and sentenced to 14 years in prison, marking a landmark decision in the context of international criminal law and children's rights.

ensure justice for the victims. On the contrary, the opponents of prosecuting children argue that such prosecution would contravene international standards for the protection of children (Ramgoolie, 2001, 154). They often emphasize the best interest of the child, invoking the potential negative impact that trials could have on their mental and psychological development (Grossman, 2006, 323-324). An additional argument arises from the fact that children are frequently coerced to engage in such acts of aggression, which can raise doubts about the necessity (but also morality) of prosecuting them, considering the principles of justice and the best interest of a child (refer to Amnesty International, 2000). In light of the complexities surrounding the criminal liability of children, particularly in armed conflicts, the author advocates for a nuanced approach that recognizes the dual roles of children as both victims and perpetrators. While acknowledging the arguments for prosecuting child soldiers for serious offenses, it is crucial to prioritize rehabilitation and reintegration into society, aligning with the principles outlined in international human rights law. To address the existing legal gap, the author suggests establishing a flexible framework that considers individual assessments of maturity and the circumstances of each case rather than adhering to a rigid age threshold. This framework should emphasize restorative justice mechanisms, ensuring that the best interests of the child remain paramount while balancing accountability for serious crimes. Ultimately, fostering dialogue among states and international organizations could lead to the development of more consistent standards that protect children's rights while addressing the grave realities of armed conflict.

4. CHILD RECRUITMENT AS A WAR CRIME

Before the recruitment of children was formally recognized as a war crime in international law, various international legal instruments and customary practices offered limited protection. Early efforts, such as the Geneva Conventions and Additional Protocols, focused on the general protection of civilians and did not specifically address the issue of child soldiers. In that context, the CRC marked a significant step by raising awareness about children's rights, though it initially set the minimum age for participation in hostilities at 15. However, the international community gradually acknowledged the need for more explicit legal measures, culminating in the recognition of child recruitment as a war crime in the Rome Statute.

Despite their involvement in armed conflict as perpetrators of serious crimes, children should primarily be acknowledged as the victims of such conflicts (Grossman, 2006, 346). In that regard, when talking about children in armed hostilities, the question arises of not only the accountability of child soldiers for war crimes but also the legal liability of those recruiting children as soldiers (Rosen, 2009, 82). Although war crimes are the oldest kind of international crimes, the specific crime of child recruitment was

only recognized as a war crime in the Rome Statute prohibiting the conscription or enlistment of children under the age of 15 into armed groups or national armed forces (Art. 8 b(xxvi) of the Rome Statute). On that note, the first significant contribution to the development of the protection of child soldiers within the realm of international criminal law was made by the SCSL. Despite the fact that happenings occurring in the Sierra Leone civil war were prior to the implementation of the Rome Statute, SCSL determined that the prohibition of child recruitment and exploitation was considered customary international law at that time.³ This conclusion was based on the consistent practice of numerous states in punishing this offense in accordance with their domestic laws (Kirs, 2006, 100) and, as such, was confirmed in the *Prosecutor v. Sam Hinga Norman* (*Prosecutor v. Sam Hinga*, SCSL-2004-14-AR72, judgment from 31 May 2004), explicitly stating “prior to November 1966, the prohibition on child recruitment had crystallized as customary international law.” On that note, it is worth emphasizing that since the Additional Protocols to the Geneva Conventions, the prohibition of child recruitment has become a more important right in international humanitarian and human rights treaty law, as well as in customary international law (Grejfer, 2013, 184).

Furthermore, the ICC’s jurisdiction, as established by the Rome Statute, extends to the offense of enlisting children, whether by state military forces or other armed groups, in both international and internal armed conflicts. According to some opinions, the expression ‘conscripting or enlisting’ indicates that both forced solicitation of children and passively allowing them to join the armed forces are prohibited (Webster, 2007, 235). It must be highlighted that forced recruitment does not always happen by the use of physical force but also includes the use of threats. Sometimes, children ‘voluntarily’ join the armed forces because of difficult family situations, violence, hunger, or poverty. In that context, the distinguishment between the two forms of recruiting was established by the Pre-Trial Chamber in the *Lubanga case* (Pre-Trial Chamber, *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, para. 246, 29 January 2007). Nevertheless, considering the above-stated poor living conditions and the limited ability to decide on their own best interests due to their young age, the question arises as to whether we can truly distinguish between ‘forced’ and ‘voluntary’ recruitment (Kirs, 2006, 94; Tock, 2004, 180; Abbott, 1999, 517). The recruitment of child soldiers raises complex issues of accountability in armed conflicts. While international law prohibits the enlistment of children under 15, the distinction between ‘forced’ and ‘voluntary’ recruitment can be blurred by coercive factors such as poverty and lack of opportunities. This complicates the notion of consent, suggesting that children may not genuinely have the capacity to make such decisions.

³ In the mentioned *Lubanga case*, the Defence Counsel of an accused, Sam Hinga Norman raised an objection regarding this issue claiming this prosecution was the violation of the principle of *nullum crimen sine lege*.

Thus, accountability should extend beyond the child soldiers themselves to include the systemic issues and individuals who exploit these vulnerable children.

Besides prosecuting individuals who recruited children for a war crime, another possibility for prosecuting could be under the notion of crimes against humanity, as defined in Art. 7 of the Rome Statute, "... acts when committed as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population." This opinion can be supported by the fact that international documents⁴ grant children a unique status, while any acts of aggression towards them can be seen as actions targeting civilian populations in accordance with the customary international law that regulates crimes against humanity (Tock, 2004, 181). In addition to that, unlike war crimes that are strictly regulated by the law, the concept of crimes against humanity is well-established in customary international law, which provides higher flexibility and thus improves the likelihood of more effective prosecution of the offenders (Tock, 2004, 184).

Besides the possibility of applying the norms of international criminal law, enabling States to punish those who are responsible for the recruitment of child soldiers tackles a nation's sovereignty when it comes to implementing human rights and humanitarian law (Tock, 2004, 185). Nevertheless, the international community finds children's rights to have greater value regarding this issue. While State Parties are expected to align their domestic legislation with treaty provisions, it is important to note that they are obligated to implement their international legal obligations directly simply by being parties to legally binding treaties. This means that they must ensure compliance with treaty obligations irrespective of domestic legislative changes, emphasizing the immediate effect of international law on state behavior. In this regard, the international treaties call for the criminalization of the recruitment of children in armed conflict in domestic laws as well (Grejjer, 2013, 169).

5. CONCLUSION

International criminal law is a relatively young legal field that originated as an interest in public international law and domestic law (Stahn, 2019, 8). The multifaceted examination of international law concerning children in armed conflict reveals a delicate balance between protection and accountability. The CRC establishes a framework for children's rights and obligations of States in that regard, highlighting their vulnerability

⁴ Some examples of those documents are: CRC, International Covenant on Civil and Political Rights (United Nations, Treaty Series, vol. 999, 16 December 1966), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (United Nations, Treaty Series, vol. 993, 16 December 1966), Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict (A/RES/54/263, 25 May 2000).

and rights in particular. IHL, as outlined in the Additional Protocols to the Geneva Conventions, aims to prohibit the recruitment and participation of children in armed conflicts, acknowledging their entitlement to specific protections. Furthermore, considering their dual roles as victims and perpetrators, there are still ongoing difficulties in establishing the precise age at which children can be held accountable and thus prosecuted for criminal actions. However, most states believe that children who are coerced into participating in armed conflicts cannot be held accountable for committing international crimes. Instead, these children are viewed as victims rather than perpetrators (Grejter, 2013, 170).

Despite efforts to establish explicit guidelines for addressing child recruitment, as seen in the provisions of the Rome Statute and the actions of the SCSL, challenges persist in determining the best way to safeguard the rights of children involved in armed conflict.

On this note, the international community faces the task of balancing justice with the best interests of the child to achieve a balance between protecting children engaged in armed hostilities, determining their level of accountability, and establishing the legal liability of those who recruit children.

Furthermore, the fact that children are raised in a society of violence, poverty, hunger, and political instability has a lasting impact on children who, due to their young age, already lack the ability to select their own well-being. This stimulates an ongoing cycle of vulnerability and manipulation, as these children are frequently coerced or manipulated into joining armed groups.

The repercussions of employing children in armed conflict can have profound consequences for the future generations of the States where it occurs (Grejter, 2013, 185). Without adequate protection, these children are at risk of enduring long-term physical and psychological consequences, leading to perpetuating patterns of violence and instability. Thus, it is crucial to address the root causes of child recruitment and focus on peace, stability, and socio-economic development. Only in that society is it possible to break this cycle and ensure a brighter future for all children affected by armed conflict. However, the legal gap between child protection and the criminal liability of children for war crimes must also be addressed. A more cohesive legal framework is essential to ensure that children are recognized as victims first and foremost, with a clear understanding of when, if ever, they can be held criminally accountable. Establishing a minimum age for criminal responsibility, in line with international standards, would help protect vulnerable children from prosecution while emphasizing their rehabilitation and reintegration into society. By doing so, we can work toward a more just and compassionate response to the challenges posed by child soldiers in armed conflict.

REFERENCES

BOOKS AND SCIENTIFIC ARTICLES:

1. Abbott, A. B. (1999). Child soldiers-The use of Children as Instruments of War. *Suffolk Transnational Law Review*, 23, 499–537.
2. Aptel, C. (2010). International Criminal Justice and Child Protection. In: S. Parmar; M. Jane Roseman; S. Siegrist; T. Sowa (Eds.), *Children and transitional justice: truth-telling, accountability and reconciliation*. (pp. 67–114). Cambridge: United Nations Children's Fund (UNICEF).
3. Begaliyev, Y. N.; Sakhatova, S. Y.; Temirova, A. Z.; Paryzkyi, I. V.; Kuprienko, V. M. (2020). Features of criminal liability of Juvenile criminals: International legal and comparative analysis. *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, 1579–1586. DOI: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.180>.
4. Clark, R. S.; Triffterer, O. (2008). Jurisdiction, admissibility and applicable law. In: O. Triffterer (Ed.). *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court* (pp. 111–948). München, Oxford, Baden-Baden: C. H. Beck, Hart.
5. Davison, A. (2004). Child soldiers: no longer a minor incident. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, 12(1), 124–157.
6. Druba, V. (2002). The problem of child soldiers. *International Review of Education*, 48(3/4), 271–277.
7. Freeland, S. (2005). Child soldiers and international crimes-how should international law be applied? *New Zealand journal of public and international law*, 3(2), 303–328.
8. Frulli, M. (2002). Jurisdiction *ratione personae*. *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, 1, 527–541.
9. Greijer, S. (2013). *The crimes of recruiting and using children in armed conflict (doctoral thesis)*. Florence: European University Institute.
10. Grossman, N. (2006). Rehabilitation or revenge: Prosecuting child soldiers for human rights violations. *Georgetown Journal of International Law*, 38, 323–361.
11. Happold, M. (2006). The age of criminal responsibility in international criminal law. In: K. Arts; V. Popovski (Eds.), *International Criminal Accountability and Children's Rights* (pp. 1–13). The Hague: T.M.C. Asser Press.
12. Hart, J. (2006). The Politics of "Child Soldiers". *The Brown Journal of World Affairs*, 13(1), 217–226.
13. Kirs, E. (2006). Save the Children of War-Thoughts on Child Recruitment. *Acta Societatis Martensis*, 2, 93–107.
14. Knudsen, C. (2004). Demobilization and reintegration during an ongoing conflict. *Cornell International Law Journal*, 37, 497–524.
15. Lafayette, E. (2012). The prosecution of child soldiers: Balancing accountability with justice. *Syracuse Law Review*, 63, 297–326.
16. Leveau, F. (2013). Liability of child soldiers under international criminal law. *Osgoode Hall Review of Law and Policy*, 4(1), 36–66.
17. Novoselec, P.; Bojanić, I. (2013). *Opći dio kaznenog prava (četvrto, izmijenjeno izdanje)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet.
18. Quéniwet, N. (2017). Does and should international law prohibit the prosecution of children for war crimes? *European Journal of International Law*, 28(2), 433–455.
19. Ramgoolie, M. (2001). Prosecution of Sierra Leone's Child Soldiers: What Message is the UN Trying to Send?, *Journal of Public and International Affairs-Princeton*, 12, 145–162.
20. Randelović, V. (2020). Maloletna lica kao žrtve međunarodnih krivičnih dela. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 58(1–2), 127–144. DOI: 10.47152/rkkp.58.1.2.7.

21. Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. New York: Oxford University Press.
22. Rosen, D. M. (2009). Who is a child? The legal conundrum of child soldiers. *Connecticut Journal of International Law*, 25, 82–118.
23. Schabas, W. A. (2010). Jurisdiction admissibility and applicable law. In: W. A. Schabas (Ed.). *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute* (pp. 101–402). Oxford: Oxford University Press.
24. Schmidt, A. (2007). Volunteer child soldiers as reality: a development issue for Africa. *New school economic review*, 2(1), 49–76.
25. Stahn, C. (2019). *A critical introduction to international criminal law*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108399906.
26. Tock, S. (2004). Recruiting and using children as soldiers: the case for defining the offence as a crime against humanity. *Dalhousie Journal of Legal Studies*, 13, 157–185.
27. Vautravers, A. J. (2008). Why child soldiers are such a complex issue. *Refugee Survey Quarterly*, 27(4), 96–107.
28. Webster, T. (2007). Babes with arms: international law and child soldiers. *George Washington International Law Review*, 39, 227–254.

LEGAL SOURCES:

1. UN Convention on the Rights of the Child, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, 20 November 1989. Available: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1989/en/18815> (accessed: 30 April 2024).
2. United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET), Regulation No. 2000/15 on the Establishment of Panels with Exclusive Jurisdiction over Serious Criminal Offences, UN Doc. UNTAET/REG/2000/15, 6 June 2000. Available: <https://www.legal-tools.org/doc/c082f8/pdf> (accessed: 5 May 2024).
3. International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations, Treaty Series, vol. 999, 16 December 1966. Available: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703> (accessed: 7 May 2024).
4. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations, Treaty Series, vol. 993, 16 December 1966. Available: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/33423> (accessed: 7 May 2024).
5. Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010), A/CONF.183/9, 17 July 1998. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a84.html> (accessed: 30 April 2024).
6. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), International Committee of the Red Cross (ICRC), United Nations, Treaty Series, vol. 1125, 8 June 1977. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36b4.html> (accessed: 2 May 2024).
7. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), International Committee of the Red Cross (ICRC), United Nations, Treaty Series, vol. 1125, 8 June 1977. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b37f40.html> (accessed: 2 May 2024).
8. General Comment No. 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice, UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/10, 25 April 2007. Available: <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> (accessed: 5 May 2024).

9. General Comment No. 24 (2019): Children's Rights in the Child Justice System, UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/24, 18 September 2019. Available: <https://digitallibrary.un.org/record/3899429?ln=en> (accessed: 5 May 2024).
10. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, United Nations, General Assembly Resolution A/RES/54/263, 25 May 2000. Available: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/2000/en/57546> (accessed: 30 April 2024).
11. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules), United Nations, General Assembly Resolution A/RES/40/33, 29 November 1985. Available: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2203c.html> (accessed: 5 May 2024).
12. Report of the Secretary-General on the establishment of a Special Court for Sierra Leone, UN Security Council, S/2000/915, 4 October 2000. Available: <https://www.refworld.org/reference/country-rep/unsc/2000/en/30376> (accessed: 2 May 2024).
13. Statute of the Special Court for Sierra Leone, UN Security Council, 16 January 2002. Available: <https://www.refworld.org/docid/3dda29f94.html> (accessed: 5 May 2024).

WEB PAGES:

1. *Amnesty International, Child Soldiers: Criminals or Victims?* URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/ior50/002/2000/en/> (accessed: 5 May 2024).
2. *International Criminal Court, Pre-Trial Chamber I, The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Décision sur la confirmation des charges, 29 January 2007.* URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga> (accessed: 5 May 2024).
3. *Letter from the President of the Security Council to the Secretary-General, U.N. DOC. S/2001/95 (January 31, 2001).* URL: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unamsil/spcourt.htm> (accessed: 30 April 2024).
4. *Prosecutor v. Sam Hinga Norman - Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Case No. SCSL-2004-14-AR72(E), Special Court for Sierra Leone, 31 May 2004.* URL: <https://www.refworld.org/cases,SCSL,49abc0a22.html> (accessed: 7 May 2024).
5. *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, No. ICC-01/04-01/06, 12 March 2021.* URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icc/2012/en/85486> (accessed: 5 May 2024).
6. *The Expert of the Secretary General, Ms. Graça Machel, Promotion and Protection of the Rights of Children Impact of Armed Conflict on Children, 511 Sess., Agenda Item 108, UN Doc. A/51/306 (1996).* URL: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Machel-Report-Impact-Armed-Conflict-Children-EN.pdf> (accessed: 5 May 2024).

Asea Gašparić, mag. iur., doktorandica / istraživačica

Deák Ferenc doktorska škola prava Sveučilišta u Miškolcu / Central European Academy, Budimpešta (Mađarska)
E-pošta: gasparic.asea@gmail.com

ODGOVORNOST I ZAŠTITA DJECE VOJNIKA U OKVIRU MEĐUNARODNOG KAZNENOG PRAVA

Sažetak

Problem djece vojnika unutar područja međunarodnog prava predstavlja složen i višeznačan izazov koji obuhvaća pitanja ljudskih prava, humanitarnog prava i zaštite najranjivije skupine – djece. Ovaj članak istražuje pravni okvir i rasprave o djeci vojnicima u međunarodnom pravu, analizirajući ključne međunarodne instrumente poput Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta i njezina Fakultativnog protokola, Rimskog statuta te Dodatnih protokola Ženevskim konvencijama. Ovaj rad u fokus stavlja raspravu između shvaćanja djece vojnika isključivo kao žrtava koje zaslužuju zaštitu i prepoznavanja njihove moguće odgovornosti za zločine počinjene tijekom oružanih sukoba. Nepostojanje jedinstvene minimalne dobi za kaznenu odgovornost dodatno otežava procesuiranje djece vojnika, otvarajući pitanja njihove sposobnosti za razumijevanje i namjeru počinjenja djela. Ipak, međunarodno humanitarno pravo propisuje obveze stranaka u oružanim sukobima za zaštitu djece od novačenja i sudjelovanja u neprijateljstvima. Nadalje, članak analizira jurisdikcijska ograničenja međunarodnih sudova, poput Međunarodnog kaznenog suda, pri postavljanju izazova u adresiranju zločina koje su počinili djeca vojnici. Iako su uloženi naponi u procesuiranje odgovornih za novačenje djece, specifične okolnosti povezane s djecom vojnicima zahtijevaju pomno promišljenu ravnotežu između odgovornosti i zaštite. Ovaj članak istražuje navedene složene odnose, analizirajući promjenjiv pravni okvir i pružajući nove poglede na aktualne rasprave o procesuiranju i zaštiti djece vojnika u kontekstu međunarodnog prava.

Ključne riječi: *djeca vojnici, novačenje djece, kaznena odgovornost djece, novačenje djece kao ratni zločin*

Višnja Lachner; Nikol Žiha; Elena Brozović

Echoes of the past: elderly care and institutions in late 19th and early 20th century Osijek

Odjeci prošlosti: skrb i institucije za starije osobe u Osijeku krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Katarina Marošević; Marijan Bainac; Rajko Odoabaša

Prehrambena (ne)sigurnost i stopa rizika od siromaštva kod kućanstava s uzdržavanom djecom u Republici Hrvatskoj

Food (in)security and poverty risk rate in households with dependent children in the Republic of Croatia

Anita Barišić

Mentalno zdravlje udomiteljica za djecu

Mental health of foster mothers for children

Dunja Duić; Martina Drventić Barišin

Zaštita djece migranata i azilanata u EU-u

Protection of child migrants and asylum seekers in the EU

Asea Gašparić

Liability and protection of child soldiers under international criminal law

Odgovornost i zaštita djece vojnika u okviru međunarodnog kaznenog prava